

*Likoju visiems padėjusiems, buvusiems drauge.
Rašykite, kurkite, atsiųskite - pagerbsime! Vytautas Česnaitis*

2021 m. VŠĮ „Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondo“ remiamo Ukmergės kultūros draugijos spaudos projekto „Deltuvos kultūra - ištakos, įžvalgos, raiška medžiaga:

TURINYS

Ištakos

VAITKUŠKIO DVARAS ROMANAS AFTANAZIS	2
GRAFAS STANISLOVAS KOSAKOVSKIS VINCENTAS KOROTINSKIS	13
MIESTO GALVA STANISLOVAS KAZIMIERAS KOSAKOVSKIS RAIMONDAS RAMANAUSKAS	21
VAITKUŠKIO DVARO SODYBOS, RŪMŲ LIEKANŲ ŽVALGOMIEJI ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI POVILAS ZAREMBA	28
VAITKUŠKIO IR PABAISKO APYLINKIŲ ARCHEOLOGINIO - ISTORINIO PAVELDO OBJEKTAI VILIUS RADZEVIČIUS	38
Įžvalgos	
1921 METŲ VAITKUŠKIO BAŽNYČIOS INVENTORIUS	46
UNIKAUSKAI - GYVENIMAS IR MEILĖ DELTUVĖLEI PRIE ALKAKALNIO JULJA UNIKAUSKAITĖ-STĄŠELIENĖ, VYTAUTAS ČESNAITIS	56
SIBIRO PEIZAŽAS LIETUVAI - FOTOGRAFIJOS MEISTRAS ALFONSAS UNIKAUSKAS VYTAUTAS ČESNAITIS	76
Raiška	
VEPRIŲ SIETYNIETIS ALFAS PAKĖNAS	88
IŠ VIEVERSIO GIESMĖS ATĖJĘS IRENA ARŠAUSKIENĖ	90
SUSITIKIM PRIE LIGONINĖS FONTANO VYTAUTAS JANCIKEVIČIUS	92
DAR ŠIEK TIEK ŽVĒRIŠKŲ NIEKUČIŲ ROMAS RAILA	94

Red. kolegija

Vytautas ČESNAITIS
Romas RAILA
Audronė VIRBALIENĖ
Rimantas GILVYDIS
Virgilijus APANAČIUS
Leonora JANKELIŪNIENĖ
Nijolė PAŠKAUSKIENĖ
Sigita ASTIKIENĖ
Raimondas RAMANAUSKAS
Leonarda ŠANTERIOVA
Irena ARŠAUSKIENĖ
Vijolė IVANAUSKIENĖ
Dalija ZALENČIŪTĖ
Vainius BAKAS
Alfas PAKĖNAS
Vaiva ŽIAUBERIENĖ
Ignas LUKOŠEVIČIUS
Stasys PULKAUNINKAS
Erika MIKUČIONIENĖ
Stanislovas BUDRAITIS

ESKIZAI

2021 / Nr. 1 (30)

Almanachas leidžiamas nuo 1990 m.

ISSN 1392-1290

Vytauto Česnaičio
koncepcija

Ukmergės rajono
savivaldybė

Valdo leidykla

Projektas Deltuvos kultūra -
ištakos, įžvalgos, raiška

*Leidinio medžiagą draudžiama
atgaminti ir plėtoti bet kokia
forma ar būdu be leidimo!*

Leidėjas

Ukmergės kultūros draugija
SL 596
Parengė ir maketavo
Ukmergės kultūros draugija
Adresas
Kauno g. 8
LT-20114 Ukmergė
Tel. 8 688 30286
www.eskizai.org
v.cesnaitis@gmail.com

Spausdino

UAB spaustuvė
„Morkūnas ir Ko“
Draugystės g. 17
LT-51229 Kaunas
Užsakymo Nr. 21-112
Tiražas 500 egz.

Vaitkuškio bokštas.
Albino Kuliešio nuotrauka, 2010 m.

VAITKUŠKIO DVARAS

ROMANAS AFTANAZIS

Šiek tiek mitinė Vaitkuškio istorija siekia net Švitrigailos laikus – jis ten, neva, valdė vieną savo pilį. Pagal istoriškai patikimus šaltinius, maždaug nuo 1550 iki 1760 metų Vaitkuškis priklausė Koš-

ciešos (Kościeszka)¹ herbo Skorulskiams (Skorulscy). XVI a. pirmoje pusėje šios žemės priklausė daugeliui smulkių savininkų. Vedybų ir pirkimo sandėrių dėka visas Vaitkuškis atiteko Skorulskiams. Pra-

džioje didžiausia jo dalis buvo Mykolo Skorulskio (Michał Skorulski) rankose. Jis turėjo sūnų Baltramiejų (Bartłomiej), kuris vedė Daratą Jodkaite (Dorotą Jodkówną). Melchioras Skorulskis (Melchior Skorulski), miręs 1639 m., valdė trečdalį Antakalnio, Deltuvos ir Vaitkuškio dvarų, o Antanas (Anton) 1720 metais valdė jau beveik visą Vaitkuškį su apylinkėmis. 1730 m. įsigijo dar Ilgio ir Puntos ežerus. Atrodo, kad per XVII a. Skorulskiai įsigijo ne tik didelį turtą, bet ir užėmė reikšmingą vietą visuomeniniame gyvenime. Andrius (Jędrzej) Skorulskis, vėliau buvęs Kauno maršalka, drauge su Mikalojumi Radvila „Našlaitėliu“ keliavo į Jeruzalę. Vėliau Nesvyžiuje prie Jėzuitų kolegijos įkūrė bendrabutį neturtingiems studentams, o Kaune – palaimintųjų seserų benediktinių vienuolyną, kuri dosniai aprūpino. Mirė 1637 metais, jo palikuonys taip pat pasižymėjo² visuomeniniame gyvenime. Vėliau Skorulskiai išmirė arba nusigyveno, neteko buvusios reikšmės. Mykolas Skorulskis (Michał Skorulski), Antano sūnus, Vilniaus gurguolininkas, įsigijęs ir paveldėjęs seserų ir brolių nuosavybę, 1764 m. kovo 24 d. pardavė visą Vaitkuškį už 160 000 auksinų savo giminaičiui Naktikovio (Ślepo-

wron) herbo Mykolui Korvin-Kosakovskiui (Michał Korwin-Kossakowski). M. Korvin-Kosakovskis (1733–1798), tada dar Kauno pastalininkas, vėliau – Vitebsko vaivada, buvo vedęs Barborą Zyberkaitę (Barbarą Zyberk), kuri mirė 1811 m.

Vaitkuškiui tada priklausė kaimai: Vaitkūnai, Skominai, Miliukai, Miegučiai, anksčiau minėti Ilgio ir Puntos ežerai, taip pat Antakalnis su Mošiūnais, Paprėniškiais, Graužiečiais. 1781 m. Mykolas Kosakovskis nupirko už 80 000 auksinų Ignui Skorulskiui (Ignac Skorulski), Kauno vėliavininkui, priklausančias žemes Deltuvoje. Po Mykolo Vaitkuškio dvarą paveldėjo sūnus Juozapas Dominykas Kosakovskis (Józef Dominik Kossakowski), gyvenęs 1771–1840 m., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės pulkininkas, Lietuvos medžioklis, vedęs Piliavos (Pilawa) herbo Liudviką Potockytę (Ludwika Potocka, 1779–1850), Stanislovo Felikso Potockio ir Žozefinos Amalijos Mnišekaitės dukterį, o po jo šias žemes paveldėjo sūnus Stanislovas Ščensnas (Feliksas) (Stanisław Szczeńsny (Feliks), gyvenęs 1795–1872 m., rusų diplomatas, literatas, kolekcionierius ir egiptologas-mėgėjas, vedęs grafitę Aleksandrą de Laval (1811–1886).

Vaitkuškio rūmų vaizdas iš sodo pusės. 1902 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5234.

Priešpaskutiniu Vaitkuškio savininku buvo Stanislovo Ščensno (Felikso) sūnus grafas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis (Stanisław Kazimierz Kossakowski), gyvenęs 1837–1905 m., heraldikas, Liachovičių majorato savininkas. Jam taip pat priklausė Didžioji Bžostovica ir po motinos mirties paveldėti didžiuliai dvarai Penzos ir Simbirsko gubernijose. Stanislovas Kazimieras Kosakovskis buvo vedęs tris kartus: Aleksandrą Chodkevičiūtę, (Aleksandra Chodkiewiczówna), Michaliną Zaleskytę (Michalina Zaleska), Liubičio herbo, ir to paties herbo, kaip ir jis, – Sofiją Bover Sent Kler (Zofia Bover Saint Clair), kuri mirė 1911 m. Po Stanislovo Kazimiero Vaitkuškis atiteko jo mažamečiui sūnui Jonui Eustachijui (Jan Eustachij) iš trečiosios santuokos (gimęs 1900 m.), vėliau vedusiam Stanislavą Rynkovskaitę (Stanisława Rynkowska). Jonas Eustachijus Kosakovskis, gydytojas ir žinomas medicinos profesorius, buvo paskutinis, jau tik formalus apkarpyto ir nusiaubto Vaitkuškio savininkas iki 1940 metų. Tarpukaryje Vaitkuškio rūmuose gyveno jo teta Moravska (Morawska).

Mykolas Kosakovskis, turbūt greitai po to, kai įsigijo Vaitkuškį, kitaip sakant, XVIII a. septintajame ar aštuntajame dešimtmetyje, įkūrė jame magnatišką rezidenciją. Kaip ji atrodė, galima spręsti iš jo anūko Stanislovo Ščensno (Felikso) užrašų, padarytų XIX a. pradžioje, ir proanūkio Stanislovo Kazimiero 1847 m.³ užrašų. Tie užrašai, vieni kitus papildydami, byloja, kad prieš įvažiavimą į dvarą, esančio ant „pliko“ kalno, teritoriją, stovėjo vėtrungės formos vėjo malūnas, o priešais buvo smuklė. Gatvė, kurios abiejose pusėse stovėjo dešimt mūrinių administracijos tarnautojų namelių, vedė į pirmąjį ūkinį kiemą. Dešinėje jo pusėje buvo šešiasdešimčiai arklių skirtos mūrinės arklidės ir bravoras, o kairėje – izdo pastatas ir svirnas. Iš čia per eglių alėją įvažiuodavo į kiemą, esantį prieš rūmus. Kairėje kiemo pusėje buvo gyvenamieji rūmai, o priešais juos – identiška atrodanti oficina. Šie iš plytų sumūryti ir čerpėmis dengti, turbūt Skorulskių laikus menantys pastatai sudarė pailgą stačiakampį su penkiaašėmis dviejų aukštų vidurinėmis dalimis ir turbūt taip pat penkiaašiais, bet daug siauresniais vieno aukšto sparnais⁴. Ir rūmai, ir oficina su svečių bei tarnų kambariais turėjo po tris priebučius. Mykolas Kosakovskis pristatė trečią rezidencijos ansamblio dalį, t. y. medinį paviljoną tarp rūmų ir oficinų, susidedantį iš didžiulės rotondos ir dviejų prie jos prigludusių kvadratinų didžiulių salių. Rotondos salė buvo skirta

priėmimams ir puotoms, o abiejose kvadratinėse salėse per didžiuosius suvažiavimus būdavo eilėmis guldomi miegui svečiai. Paviljonas tapo būtinybe – vaivados visuomeninė veikla reikalavo dažnų ir gausių bajorų suvažiavimų. Bet turbūt jis buvo prastai pastatytas, jeigu jau XIX a. viduryje jo nebebuvo. Ansamblių supo parkas, kuriame augo itališki ir pavyslio topoliai, kaštonai ir liepos.

Bendrą rūmų vidaus vaizdą galima susidaryti iš paties Stanislovo Ščensno (Felikso) Kosakovskio vaizdų prisiminimų, taigi, iš XIX a. pradžios. Jis rašo, kad „įeinant į gyvenamąjį namą per priebutį (...), buvo mažas prieškambaris, pilnas dvaro tarnų“. Dešinėje prieškambario pusėje buvo valgomasis, „papuoštas Bačiarello (Bacciarelli) darbo visų Lenkijos karalių portretais, trys iš jų, priešais duris, buvo iki kelių nupiešti Sobieskio ir abiejų Saksų (Augusto II ir Augusto III) atvaizdai, kiti portretai buvo tik iki krūtinės“.

Šalia valgomojo, jau vienaaukštėje dalyje, buvo panelių kambarys, o iš tikrųjų Liudvikos Kosakovskienės garderobas, gausiai nukabinėtas šeimyniniais portretais, tarp jų: Dominyko Kosakovskio ir jo žmonos Marianos Zabelaitės bei keturių jų sūnų – Vaitkuškio savininko Mykolo su prancūziškais apdarais, Infliantų kašteliono, Žeimių (Žeimach) ir Marciniškių linijos protėvio Antano su lenkiškais rūbais, Lietuvos didžiojo etmono Simono (Szymon Marcin) ir Infliantų vyskupo Juozapo Kazimiero (Józef Kazimierz). Šalia vaivados Mykolo kabojo ir jo žmonos Barbaros Zyberkaitės portretas bei tolimesnių giminės narių portretai; Lietuvos didžiojo medžioklio Juozapo, apsirengusio kontušu, skaitančio prakalbą Seime, ir Liudvikos Potockytės, žaidžiančios su šviežių rožių krepšeliu. Po Antano ir jo žmonos Eleonoros Straševičiūtės portretais kabojo jų sūnų ir žmonių atvaizdai: keturmečio Seimo delegato Mykolo ir jo žmonos Aleksandros Straševičiūtės (Aleksandra Strasze-wicz), generolo Juozapo (Józef), Kauno pakamario Simono bei trijų Antano dukterų: Onos Siesickienės (Anna Siesicka), Eufrozinos Brunovienės (Eufrozijna Brunnowowa) ir Marianos Gielgaidienės (Marianna Gielgudowa). Kitą sieną puošė Infliantų vaivados Juozapoto Zyberko (Józefat Zyberk), Mykolo Kosakovskio žmonos tėvo, pakanclerienės Borchovienės (Borchowa) su šuneliu (Barboros Kosakovskienės sesers) bei kanclerienės Platerienės (Platerowa), jos dukters, ir vyro su juosta perjuosta uniforma, portretai. Virš durų dar buvo Ignoto Tyzenhauzo (Ignac Tyzenhauz), Dominyko Kosa-

kovskio, netikro brolio (iš motinos pusės), portretas.

Liudvikos Kosakovskienės garderobą nuo nedidelės Juozapo Kosakovskio kanceliarijos skyrė koridoriukas, einantis iš vieno šoninio prieangio. Už kanceliarijos, kampe, buvo dar vienas Liudvikos kabinetas, išmuštas šilko medžiaga. Jame buvo surinkti visokie niekučiai, o pagrindiniu papuošalu buvo Grefi paveikslas „Peizažas su pjovėjais“. Dešinėje nuo sodo aikštelės pusės, pirmame šalia puotų salės esančiame kambaryje buvo biliardinė, o kitame, jau vienaaukščiame sparne, Liudvikos Kosakovskienės miegamasis. Sūnaus žodžiais tariant, jis buvo labai skoningai apstatytas. Virš židinio ir tarp langų kabojo trys venecijietiški veidrodžiai, veidrodiniuose šlifotuose rėmuose. Šiame kambaryje, kaip ir kabinete, buvo daugybė smulkių porceliano figūrėlių ir brangių niekučių, tarp kurių puikavosi kruopščiai padarytas sidabrinis kopūstas. Iš kairės pokylių salės pusės buvo kambarys, kuriame kažkada miegodavo Barbora Kosakovskienė. Nišoje, kurią nuo likusios kambario dalies skyrė dvi kolonos, stovėjo jos lova, o priekinėje dalyje – „labai

gražiai padaryta spinta su veidrodžiais ir rašomuoju staliuku ir kiti gražūs bei ištaigingi baldai“.

Pirmasis iš trijų kairiojo vienaaukščio sparno nuo sodo pusės kambarių buvo Barbaros Kosakovskienės garderobas, anfiladoje buvo jos kabinetas. „Jo sienos buvo išmuštos turtinga šilkinė medžiaga“; o jis visas buvo užpildytas „kabančiomis ir stovinčiomis spintelėmis, apkrautomis porcelianinėmis ir gintarinėmis figūrėlėmis“. Paskutiniame kampiniame kambaryje buvo vaistinė. Priekinėje, kairėje pastato pusėje – didžiausias kambarys, esantis dar dviaukščiame pastate, prie prieangio ir pokylių salės, kaip ir gretimas, esantis vienaaukščiame sparne, buvo gyvenamieji, o kampinis, nuo jų atskirtas koridoriuku su atskiru šoniniu įėjimu, buvo archyvas. Pirmame aukšte, visų pirma, buvo svečių kambariai. Laikui bėgant kambarių paskirtis, be abejo, kito. Apie tai kalba ir Stanislovas Kazimieras Kosakovskis savo 1847 metų užrašuose. Prieškambaris tada buvo išdažytas plytelėmis, prie biliardinės sienų stovėjo sofas, ant kurių miegojo tarnai, o anksčiau buvęs Barbaros Kosakovskienės miegamasis tapo namų koplytėle.

Vaitkuškio rūmų vaizdas iš priekio. 1902 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5234.

Žymiausią pėdsaką Vaitkuškio istorijoje paliko Stanislovas Ščensnas (Feliksas) Kosakovskis. Dar tėvui gyvam esant, jis sumažino valdose baudžiamą iki 104 dienų per metus, panaikino visas kitas prievoles. Savo kaimuose įkūrė daug mokyklų, senelių prieglaudų, ligoninių sergantiems ir inva-

lidams, komunalines kasas, kurios duodavo valstiečiams paskolas. Nuolatos tobulino žemės ūkio padargus, sukonstravo įrengimą, kuris galėjo greitai gaminti plytas, įkūrė vienintelį visoje apylinkėje cukraus fabriką. Tai buvo verslaus, šviesaus, savo pavaldiniais besirūpinančio žemvaldžio⁵ tipas,

Vaitkuškio bokštas. Albino Kuliešio nuotrauka, 2010 m.

turėjo nemažai meninių sugebėjimų. Mėgino savo jėgas literatūroje, skulptūroje, piešė. Neogotikinės mados laikotarpiu Stanislovas Ščensnas (Feliksas) Kosakovskis, sekdamas epochos dvasia, nutarė perstatyti ir Vaitkuškio rūmus. Jau 1839 m. pradėjo domėtis, studijuoti, daryti eskizus. Galiausiai apsisėjo prie projekto, kuriame šalia neogotikos buvo ir neoromantiški elementai. Tokių stilių padiktavo Miramaro rūmai prie Triesto.⁶ Šį projektą įgyvendinti jis pavedė savo žemiečiui iš Vilkmergės apskrities, architektui mėgėjui Bonifacui Pavlovskiui (Pawłowski).⁷

1857 m. pradėti nuodugnaus perstatymo darbai, rūmų pertvarkymas ir praplatinimas truko iki 1862 m. Paskutinė buvo pristatyta veranda iš parko pusės, kurią projektavo antroji fundatoriaus žmona Michalina Zaleskytė Kosakovskienė. Tuojuo po perstatymo Napoleonas Orda išspausdino priekinio fasado litografiją. Fasado iš parko pusės vaizdą 1869 m. išspausdino žurnalas „Varpos“ („Kłosy“). Abi šios iliustracijos, kaip ir vėlesnės nuotraukos, įrodo, kad pastatas beveik nepakito iki Pirmojo pasaulinio karo.

Ir piešiniuose, ir nuotraukose aiškiai matoma centrinė buvusių Skorulskių rūmų dalis, viduryje – daugiaaukštė, galuose – vieno aukšto, nors ir įgavusi kitą vaizdą viduje. Naujieji elementai, be abejo, – ryškūs piliastrai, kurie atskyrė viduriniąją ir šonines priekinio fasado dalis. Piliastrai buvo viršuje pailginti bokšteliais, uždengtais dvišlaičiais stogeliais, o centrinė ašis užbaigta trikampio formos viršūne. Virš durų buvo balkonas su lengvais, geležiniais turėklais. Visi langai ir pagrindinės durys daugiaaukštėje rūmų dalyje, nuo privažiavimo pusės, kaip ir anksčiau, buvo stačiakampio formos. Aštriu lanku baigėsi tik durys, vedančios į balkoną. Virš jų buvo pakabintas Naktikovio herbas. Centrinės dalies kampai buvo užbaigti daugiašoniais bokšteliais. Vienaaukščiai sparnai buvo su piliastrų išryškintomis centrinėmis ašimis. Piliastrai baigėsi smailiais stogeliais ir dviem bokšteliais šonuose. Dešinėje vienaaukštės dalies pusėje stovėjo aukštas, iškylantis virš abiejų aukštų, bokštas su aštrialankiais langais antram ir trečiam aukštuose, apjuostas plačia atbraila bei mažyčiais bokšteliais.

Visiškai kitaip atrodė fasadas iš parko pusės. Vidurinė jo dalis buvo suskirstyta puskolonėmis, puoštomis kaneliūra su iškeltomis viršūnėmis. Dvi aukštesnės vidurinės kolonos ir dvi žemesnės šoninės buvo sujungtos dantyta sienele (kreneliažu). Vidurines puskolones antro aukšto lygyje jungė

balkono turėklai. Už terasos, tarp kolonėlių, buvo trejos puslankiu išdėstytos durys. Panašiai atrodė ir antrojo aukšto dalis. Dauguma langų buvo stačiakampio formos. Prie vieno iš vienaaukščių sparnų, pačiame jo krašte, buvo pristatytas išsikišimas su plačiu aštrialankiu langu – priestatas, o kitam sparnui pristatytas antras aukštas. Ta rūmų dalis jungėsi su išsikišusiu, visiškai nauju dviejų aukštų, plačiu, stačiakampio formos sparnu, kurio pagrindinį fasadą dalino vertikalūs piliastrai. Šis sparnas tiesiogiai jungėsi su oranžerija, pavaizduota viename iš neišspausdintų Ordos⁸ piešinių. Pagrindine rūmų fasadų puošmena, be piliastrų, bokštelių ir kolonėlių, buvo stačiakampiai dekoratyviniai karnizai virš langų. Rūmus dengė skirtingo aukščio ir formų stogas, iš dalies paslėptas už sienelės.

Viduje pirmiausia buvo perstatyta priekinė daugiaaukščio korpuso dalis ir vienaaukščiai sparnai. Triašė vidurinė dalis liko be ypatingų pakeitimų, jie daugiausiai buvo padaryti iš sodo pusės. Išlikusiais XX a. pradžios duomenimis, pačiame centre nuo privažiavimo pusės buvo didelis kvadratinis priekinis, vadinamas „šveicariškuoju“.⁹ Jo grindys buvo šachmatine tvarka išklotos juodomis ir baltomis plytelėmis. Priešais duris buvo milžiniškas tamsiai rudų glazūruotų koklių židiny. Iš abiejų židinio pusių ant stovų dunksojo riterio šarvai su alebardomis rankose, o patalpos viduryje stovėjo šviesaus medžio stalas, apsuptas žemais pintais foteliais. Kabojo ten keletas žvėrių ragų ir įvairūs ginklai, šalmai, skydai, kirvukai.

Didžiulis valgomasis, anksčiau buvęs salonas, užėmė dvi trečiąsias ploto tarp priekinio ir užpakalinio priebučių, su dviem langais ir įstiklintomis durimis, vedančiomis į sodo terasą. Šios salės forma nedaug buvo pakeista, vykdant perstatymus. Parketas buvo sudėtas dideliais kvadratais, įrėmintais tamsiais rėmais, inkrustuotais plonomis šviesaus medžio juostelėmis. Sienos apačioje turėjo panelį, viršuje buvo padalintos į medines įrėmintas plokštumas. Salė buvo įrengta „Gdansko“ stiliumi. Kaip ir ankstesnės, buvusios kitoje vietoje, salės sienos buvo nukabinėtos Lenkijos karalių portretais, tapytais ant drobės aliejiniais dažais, įrėmintais juoduose, paausotuose rėmuose. Visi jie, kartu su rėmeliais, buvo 50x60 cm dydžio. Portretai nebuvo pasirašyti, bet pagal šeimos tradicijas, apie ką taip pat rašė Stanislovas Ščensnas (Feliksas) Kosakovskis, jų autoriais buvo laikomas arba Bačiarelis (Bacciarelli), arba jo mokyklos tapytojai, pagaliau tai galėjo būti Varšuvos Karalių

rūmams skirtų darbų meistriškos kopijos. Kai kurie paveikslai, ne taip talentingai ir kruopščiai sukurti, piešti ant vario skardos, priklausė pagrindiniam rinkinių steigėjo Stanislovo Ščensno (Felikso) Kosakovskio teptukui. Šioje nedidelių paveikslų galerijoje išsiskyrė du didžiuliai (2x2,5 m) portretai. Vienas jų, jau minėtas, vaizdavo karalių Augustą II Stiprųjį, o kitas – Stanislovą Augustą Poniatovskį (Poniatowski). Jų autoriai irgi nebuvo žinomi. Ant kitos paveikslų pusės esantys užrašai teigė tik tiek, kad yra „iš Vaitkuškio rinkinių“. Valgomojo viduryje stovėjo sudedamas ovalus didžiulis stalas su nežinia kokių kojų skaičiumi, skirtas 24 asmenims. Prie jo ir sienų stovėjo pinti raudonmedžio krės-lai. Prieš langą esančioje nišoje, stovėjo labai didelė išdrožinėta Gdansko spinta su stalo skalbiniais, naudojamu porcelianu, taurėmis ir t.t. Ant spintos buvo sukrautos indiškos žalvarinės lėkštės iš arki-vyskupo Zaleskio rinkinių. Prie kitos sienos stovė-jo Gdansko meistrų darbo bufetas, kuriame buvo laikomas sidabras ir herbinis porcelianas. Viršuti-nėje lentynoje buvo vazos vaisiams, seni bokalai ir dekoratyvinis porcelianas. Šalia bufeto buvo tuo pačiu stiliumi padarytas presas skalbiniais lyginti. Ant lubų kabėjo didžiulė ketinė žibalinė lempa. Atvykus svečiams ant stalo statydavo daug žvaki-džių su stearininėmis žvakėmis.

Dešinėje prieangio pusėje buvo didelis, „kame-ra“ vadinamas kambarys, skirtas bibliotekai. Ties-ą sakant, neištirta Vaitkuškio biblioteka taip pat buvo sukaupia Stanislovo Ščensno (Felikso) Kosa-kovskio. Iš viso joje buvo virš 12 000 daugiausia oda įrištų knygų. Archyvą sudarė virš 1000 doku-mentų ryšulių.¹⁰ Toliau dešinėje dalyje, atskirtoje nuo parko pusės koridoriumi, buvo gyvenamieji kambariai. Didžiulis kvadratinis kambarys, esantis bokšte, buvo šeiminių miegamuoju, nors jame nebuvo ypač brangių baldų. Meninę, o gal ir an-tikvarinę vertę turėjo virš ąžuolinių lovų kabantis paveikslas, kuriame buvo pavaizduotas Kristus, lai-minantis kryžių.

Priekinės namo dalies kairioji pusė buvo sudė-tingesnė. Senas, didelis, keturkampis kambarys buvo padalintas į dvi dalis: priekinėje nedidelėje patalpoje su dviem langais buvo įrengta valgykla tarnams, o užpakalinėje, tiesiogiai neapšviestoje, prigludusioje prie valgomojo ir prieangio, buvo padaryti „paradiniai“ laiptai į antrąjį aukštą. Jie buvo nudažyti rudais aliejiniiais dažais ir uždengti raudonu taku. Pusiaukelyje tarp aukštų, ant speci-alaus postamento, stovėjo mažo šarvuoto riteriuko

skulptūra – su raudonomis tymo kelnėmis, apvaliu skydu ir alebarda. Sienos buvo išpuoštos įvairių žymių giminių herbais ant apvalių skydų, senais portretais, ginkluotės fragmentais: kirvukais, ale-bardomis, skydais ir t.t.

Kitame priekinės namo dalies kairės pusės kam-baryje buvo koplyčia, į kurią buvo įeinama iš ko-ridoriaus. Koplyčios grindys buvo išklotos juodom ir baltom marmuro plokštėm, ji turėjo gotiško sti-liaus langą su įvairiaspalviais vitražais. Virš nedide-lio altoriaus kabėjo daug aliejumi tapytų paveiks-lų religine tematika. Vienas jų, tapytas Stanislovo Ščensno (Felikso) Kosakovskio, vaizdavo Kristų ant kryžiaus. Čia buvo laikoma ir metalinė širdies formos dėžutė, slepianti, neva, etmono Jono Karo-lio Chodkevičiaus širdį. Šalia paveikslų ant sienų buvo dešimtys įvairių laikotarpių pomirtinių Vait-kuškio savininkų šeimų narių nuotraukų, taip pat ilgamečio kamerdinerio Adomo Kościukievičiaus (Kościukiewicz Adam), buhalterio, bibliotekininko ir kitų nusipelnusių namiškių nuotraukos.

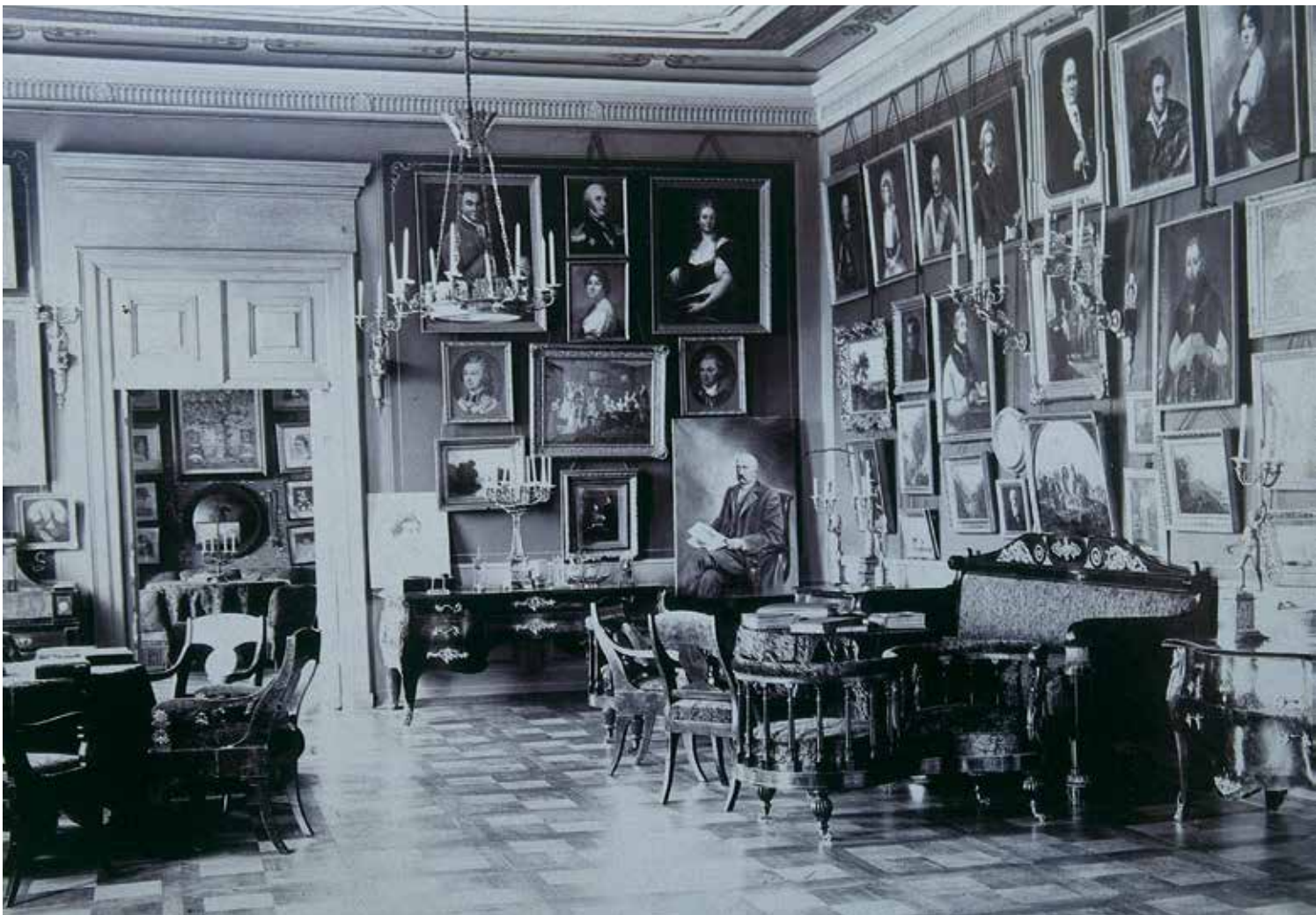
Dešinėje valgomojo pusėje buvo erdvus salonas, padarytas sujungus plačia arkada ankstesnę biliar-dinę ir Liudvikos Kosakovskienės miegamąjį. Jo sienos buvo nudažytos tamsiai raudona (karmino) spalva, užsibaigiančios baltais profiliuotais karni-zais. Nežymus piešinys ant lubų imitavo lipdinius. Kampuose stovėjo baltų koklių krosnys. Abiejuose salono galuose ant lubų kabėjo bronziniai ampyro stiliaus sietynai. Parketas buvo sudėtas iš šviesesnių ir tamsesnių lentelių šachmatine tvarka. Patalpa buvo apstatyta keliais baldų rinkiniais. Tarp jų buvo am-pyro bei Liudviko Pilypo stiliaus bronzos dekoruotų baldų, taip pat pavienių senesnių daiktų. Turbūt seniausias iš jų – Liudviko XV stiliaus rašomasis stalas su stalčiais, taip pat papuoštas bronzos.

Dauguma baldų buvo apraukti raudonu su įspaustais raštais pliušu. Panašia medžiaga buvo už-dengti stalai ir padaryti langų lambrekenai. Kitoje salono dalyje, prigludusioje prie kabineto, kampe prie lango, stovėjo istiklintas servantas, pilnas por-celiano figūrėlių, kinų su linguojančiomis galvo-mis, stiklo rutuliukų su viduje įlietomis spalvoto-mis žvaigždutėmis, nesuskaičiuojamų skrynelių ir smulkių niekučių iš dramblio kaulo. Prie kitos sie-nos, ant pusapvalio veidrodinio staliuko, kaip ir ant kitų stalų bei stalelių, šalia krištolo ir porceliano gaminių stovėjo daug bronzinių paausotų siety-nų, žvakidžių ir žibalinių lempų, taip pat įvairiau-sių skambučių, peleninių ir kt. Priešais servantą stovėjo raudonmedžio šezlongas, prie sienos nuo

koridoriaus pusės – didelė, sunki raudonmedžio kanapa, kurios gipsiniai paausuoti papuošimai nuolatos trupėjo. Tarp baldų buvo ir dvi S raidės formos kanapos, juodas fortepijonas. Abiejose kitos salono dalies pusėse stovėjo natūralaus dydžio juodaodžių figūros ant postamentų.

Pagrindinė salono puošmena buvo įvairiausio turinio ir vertės paveikslai, daugiausia šeimyniniai portretai. Tarp jų turėjo būti aukščiau neaprašyti Johano Lampio (Lampie), Juozapo Graso (Józef Grassie) ir Pero Krafto (Per Krafft)¹¹ originalai. Patys vertingiausi buvo Ščensno (Felikso) Potockio (Szczęsny Potocki) ir jo žmonos Jozefos Mnišekaitės (Józefa Mniszchówna) portretai, piešti Pompėjo Batonio (Pompeo Battoni), Juozapo Peškos (Józef Peszka) tapytas Liudvikos Kosakovskienės (su rožėmis) atvaizdas ir nežinomų tapytojų piešti portretai: Stanislovo Ščensno (Felikso) Kosakovskio, apsirengusio surdutu su ordino žvaigžde, pasirėmusio ant lazdos, bei jo žmonos Aleksandros de Laval. Iš senesnių – Simono Kosakovskio (Szymon Kossakowski) iš Marciniškių linijos, vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio, Kotrynos Potoc-

kytės Kosakovskienės (Katarzyna Potocka Kossakowska), pagarsėjusios Kamenieco kaštelionienės, ir kiti.¹² Tai grupei priklausė ir mažas kunigaikščio Sergiejaus Trubeckojaus, dekabristo su iki juostos išaugusia barzda, pasirėmusio lazda, portretėlis. Šis paveikslas, nutapytas kunigaikščiui sugrįžus iš ilgos tremties Sibire, buvo dalis rinkinio, kurį į Kosakovskių namus atsinešė Trubeckojų giminaitė Aleksandra de Laval. Naujausi buvo Stanislovo Kazimiero Kosakovskio, sėdinčio fotelyje su laikraščiu rankoje, bei jo žmonos Sofijos Bover-Sent Kler su baline suknia portretai, abu tapyti Helenos Eidziatovičiūtės (Helena Eydziatowiczowa). Kiek geresnis, nors ir tapytas iš fotografijos, buvo to paties Stanislovo Kazimiero Kosakovskio portretas, atliktas vilniečio dailininko Vaclovo Davidovičiaus (Wacław Dawidowicz). Batalistinių paveikslų grupėje išsiskyrė Januarijaus Suchodolskio (January Suchodolsky) kompozija, vaizduojanti Napoleoną atiduodantį Fontenblo savo mundurą generolui Kosakovskiui, bei kita, Vladislovo Bakalovičiaus (Władysław Bakałowicz) tapyta, vaizduojanti kažkurį Kosakovskį mūšio lauke. Salone buvo ir kele-

Vaitkuškio rūmų salono tapybos galerija. 1902 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5236.

tas olandų mokyklos meistrų darbų ant skardos – pora scenų karčemoje ir Napoleono laikų buitinių scenų, nemažai miniatiūrų. Kai kurie paveikslai buvo tapyti Stanislovo Ščensno Kosakovskio, o kai kuriuos nupiešė Sent Klerai.

Iš salono buvo durys į paskutinį dešinėje anfi-

lardoje esantį kambarį – namų savininko kabinetą. Jame buvo rudų glazūruotų koklių židinytis. Apstatyme svarbiausi buvo didžiulis rašomasis stalas ir labai aukštos įstiklintos spintos, kuriose buvo dalis rūmuose esančių knygų. Dar kambaryje buvo stalas, kanapa ir daug minkštų fotelių, apmuštų žals-

Vaitkuškio bokštas. Albino Kuliešio nuotrauka, 2010 m.

vu gobelenu su juodomis juostelėmis. Prieš duris į saloną kaboją didžiulis Kosakovskių giminės genealoginis medis, šalia – kitų, susijusių su jais, giminųjų, tarp jų Zaleskių (Zaleski) Liubičiaus herbo, genealoginiai medžiai. Kitas sienas puošė įrėmintos šeimos, svečių, parko fragmentų, miško ir panašios nuotraukos. Kaimynystėje esantis nedidukas, su langu šoniniame pastato fasade, kambarėlis buvo naudojamas kaip buduaras ir ponios kabinetas. Jo sienos buvo išklijuotos gėlėtais rožiniais tapetais. Panašia medžiaga buvo apmuštos kanapa ir nedidelės taburetės. Čia taip pat stovėjo rašomasis stalas ir dvi baltai nulakuotos spintos suknelėms ir kitiems drabužiams dėti.

Kairėje nuo valgomąjo pusės esantis kambarys, anksčiau Barbaros Kosakovskienės miegamasis, kuris iki galo nepakeitė savo pradinės išvaizdos, buvo gyvenamasis, kaip ir visas pristatytas keliaukštis rūmų sparnas, ir kambariai antrame senųjų rūmų aukšte bei bokšte. Visi Vaitkuškio rūmų koridoriai iki 1,5 m aukščio buvo išdažyti rudais aliejiniais dažais, o aukščiau – išbaltinti. Ant baltų sienų kaboją daug natūralaus dydžio profilių asmenų, kurie per šimtmečius aplankė šeiminkus. Jie buvo iškirpti iš juodo popieriaus ir priklijuoti ant balto kartono. Seniausias pažymėtas 1698 m., taigi, dar prieš Kosakovskiams įsigyjant Vaitkuškį.

Be minėtųjų, Vaitkuškyje buvo ir kitų pirktų paveikslų, nutapytų lenkų, prancūzų, italų, buvo bronzos, sidabro, krištolo ir porceliano kolekcijos, o taip pat archeologiniai ir paleontologiniai rinkiniai iš artimiausių aplinkinių vietovių. Kaip retenybę dvare saugojo Napoleono mundurą. Per didžiausias iškilmes ir giminės suvažiavimus valgomųjų ir puotų vieta tapdavo erdvi oranžerija. Vaitkuškio knygų rinkiniai Pirmojo pasaulinio karo metu buvo išvežti į Rusijos gilumą ir ten dingo. Kiti buvo irgi išvežti ir išblaškyti. Dalį rūmuose likusių knygų lietuviai atidavė Kauno saugykloms. Išliko tik ta kolekcijos dalis, kuri liko Varšuvoje, bet irgi pradingo Antrojo pasaulinio karo metu.¹³

Prieš namus, maždaug už 100 m, buvo sena oficina, kurioje buvo įrengta milžiniška dviejų aukštų pastato aukščio teatro salė. Ja nustota naudotis jau seniai – prieš 1914 metus. Į oficiną buvo pernešta didelė bibliotekos dalis, daugiausia grožinės literatūros prancūzų kalba ir truputis mokslo veikalų. Ten buvo saugoma ir dalis šeimyninio archyvo, pirmiausia, didesni senų dokumentų paketai. Be to, oficinoje buvo dvaro tarnautojų kambariai ir įvairiausios ūkinės patalpos.

Tarp rūmų ir oficinų buvo didelis žvyruotas kiemas su apvalia veja viduryje. Veją supo aukšta alyvų gyvatvorė. Dešineje gazono pusėje buvo didelė, įvairiems žaidimams skirta sporto aikštė, o kairėje – du pailgi gazonai, aptverti žema tvorele, tankiai apaugusia kaštonais. Ši parko dalis dėl joje stovinčių Adomo ir Ievos skulptūrų buvo vadinama Rojumi. Labai didelis ir išvaizdus Vaitkuškio parkas buvo įrengtas kalno šlaituose, apaugusiuose senais medžiais. Jis supo rūmus ir oficiną iš visų pusių. Jis buvo toks pat senas, o gal net senesnis už rūmus, bet nuodugniau Stanislovo Kazimiero Kosakovskio perkomponuotas paskutiniais XIX a. dešimtmečiais. Parkas buvo sukurtas taip, kad pradėdant nuo vietos, kur stovėjo rūmai, visas nuožulnaus didelio kalno šlaitas, buvo sudalintas daubomis ir perėjimais, kurios palaipsniui vingiavo žemyn net iki Vilniaus kelio, vedančio dar žemiau, į Pašilę. Nežiūrint nelygios vietovės, ten buvo įrengta visa tvenkinių sistema su užtvankomis, esančiomis įvairiuose lygiuose. Čia tekėjo nedidelis, tvenkinius vandeniui maitinantis upelis, bet vanduo tvenkiniuose buvo stovintis. Kartais tvenkiniuose buvo auginami karpiai ir lynai. Virš tvenkinių ir kanalų buvo daugybė tiltelių. Daug kur nuošalesnėse vietelėse arba ten, kur buvo įdomūs ir gražūs vaizdai, stovėjo medinės, ažuūrinės įvairių formų altanos su suoliukais viduje. Parke įvairiausiomis kryptimis vingiavo su fantazija išvedžioti takeliai ir alėjos. Tokiu būdu galima buvo pasivaikščioti vis kitame parko kampelyje. Stanislovas Kazimieras Kosakovskis taip mėgo tvarkyti parką, kad net sutvarkė kaip parką ir kaimyninį Lobų miškelį.

Nusiaubti, apvogti, tik iš dalies apgyvendinti Vaitkuškio rūmai išliko iki II pasaulinio karo, kuomet juose buvo įkurdinti internuoti lenkų kareiviai. Vokiečių okupacijos metu juose buvo žydų getas. Po II pasaulinio karo rūmai buvo visiškai sugriauti, išardyti. Devintame šio šimtmečio dešimtmetyje buvo likęs tik vienišas bokštas.

Nuorodos ir paaiškinimai

¹ Šiame darbe paminėjimų apie Vaitkuškį yra daug, apie juos bus kalbama. Deja, nė viename jų nepateikta duomenų apie Vaitkuškio rūmų būklę prieš perstatymą. Rezidencijos istoriją parašė tik Juzefas Kosakovskis (Vaitkuškis, mašinraštis, p. 1-23, Olštynas, 1984), todėl ja ir remtasi.

² Niesieckis K. Kasparo Niesieckio lenkų herbų knyga, 7, Lipskas, 1841, p. 586-587.

³ Kosakovskis J. Vaitkuškis, mašinraštis, p. 1-23, Olštynas, 1984, p. 4 ir kiti.

⁴ Toks senųjų rūmų pastato vaizdas faktiškai yra teisingas, nes jo konstrukcijos buvo ne pakeistos, bet įtrauktos į perstatymo ir papildomų dalių pristatymą, XIX a. antroje pusėje atliktą Stanislovo Ščensno (Felikso) Kosakovskio.

⁵ Lenkų biografinis žodynas T. 74, Vroclavas, 1968/69, p. 289.

⁶ Meištavičius V. Pašnekesiai apie laikus ir žmones, 1983, p. 69.

⁷ Varpos, 1869 T. 9, nr. 210, p. 19; Geografinis žodynas T.13, Varšuva, 1894 p. 767; Loza S. Lenkijos architektūra ir architektai, 1954, p. 229; Urbanski A., Varpai ant Lietuvos ir Rusijos pelenų (Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi) p. 146.

⁸ Piešinys pirmą kartą publikuotas spaudoje: Kucielska Z., Tobiaszowa Z. Architektūrinių piešinių iš Krokuvos nacionalinio muziejaus rinkinių katalogas // I. Napoleono Ordos piešiniai, Varšuva, 1975, p. 161.

⁹ Perstatytų rūmų ir juose buvusių rinkinių aprašymas daugiausia remiasi paskutinio Vaitkuškio savininko, profesoriaus Jono Eustachijaus Kosakovskio prisiminimais - Vaikystės metų užrašais. Deja, šis dokumentas fragmentiškas, rinkinių aprašymas nelabai tikslus. Pavyzdžiui, prisiminimų autorius nenurodo atskirų paveikslų auto-

rių. Priežastis aiški, - profesorius Kosakovskis išvažiavo iš Vaitkuškio būdamas paauglys, o prisiminimus redagavo daug vėliau, nebegalėdamas remtis dvaro inventoriais. Jei jie kada ir egzistavo, tai dingo ar I, ar II pasaulinio karo metais.

¹⁰ Chvalevikas E. Lenkų rinkiniai... T. 2, Varšuva, 1927, p. 519.

¹¹ Urbanskis A. Varpai ant Lietuvos ir Rusijos pelenų, p. 146.

¹² Portretų grupėje galėjo būti ir Lampio, Graso ar Per Krafto originalai.

¹³ Dalis šeimos portretų yra saugoma Mykolo Stanislovo Kosakovskio palikuonių Brvinavo mieste Lenkijoje. Dalis buvo panaudota kaip iliustracijos St. Kosakovskio prisiminimuose „Praeities prisiminimai, surašyti vaikams ir anūkams“, knygoje „Medžiaga lenkiškoms biografijoms, geneologijoms ir heraldikai“, T. 6, Buenos Aires - Paryžius, 1974, p. 256 ir kiti.

Tekstą iš lenkų kalbos išvertė muziejininkas Raimondas Ramanauskas.

Literatūra

Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, T. 4, Województwo wileńskie. 1986 r.

Kosakovskių dvaro Vaitkuškyje liekanos. Stasės Pulkauninkienės nuotrauka, 2009 m.

GRAFAS STANISLOVAS KOSAKOVSKIS

VINCENTAS KOROTINSKIS*

Stanislovo Felikso Ščensno Kosakovskio portretas

Laikmetis, kada pasaulį išvydo grafas Stanislovas Feliksas Ščensnas Kosakovskis (Stanisław Feliks (Szczęsny) Fortunat Korwin-Kossakowski) istorijoje yra žinomas kaip baisus politinės ir visuomeninės sąmonės lūžis. Galvose atsirado naujas, dar nežinomas fermentas, kuris savo įtaiga ir poveikiu prilygo Liuterio religinės reformos invazijai, kuomet griuvo mokslo ir religijos autoritetai, buvo kuriamos utopijos, viršijančios Dantės (Dantė Aligjeris – italų poetas, prozininkas, filosofas ir politinis mąstytojas) ir Miltono (Džonas Miltonas – anglų poetas ir intelektualas) vaizduotės skrydžius.

Tarsi amžinieji ažuolai, išjudinti audros šuorų, virto galingosios valstybės, it nendrės linko silpnosios, tarsi grybai po lietaus dygo naujos, jungėsi

nacijos. Visuomeniniai santykiai, paremti žmonių pasidalijimu į luomus, luomų – į cechus, cechų – į atskirus amatus, negrįžtamai žlugo. Iš pilietinės nelaisvės ištrūkusios tautos pakliuvo į kitą, dar griežtesnę karinę nelaisvę, remiamą iki tol nematytų ginkluotų minių, kurias, tarsi sakų kvapas, svaigino žodis „laisvė“, kurios skubėjo iš vienu tų laisvę atimti ir kitiems dalinti. Su geležimi delne, paraku ir alavu kareiviškoje kuprinėje nešiojamas Napoleono kodeksas skelbė – „kiekvienas naudosis pilietinėmis laisvėmis“. Krauju aplaistytose gaisravietėse dygo naujos ateities pasėliai, kurių želmėnys suvešėjo jautriausiais Kosakovskio paauglystės metais. Vieni jį žavėjo, kiti jam kėlė pasibjaurėjimą ir nulėmė jo gyvenimo poelgius, kelią.

Aleksandra de Laval Kosakovskienė. NMMB fotografijų rinkiniai.

Grafas Stanislovas Ščensnas Kosakovskis gimė politinių pokyčių sukuryje, kai jo tėvas Juozapas Dominykas Kosakovskis (Józef Dominik Korwin-Kossakowski), Lietuvos DK didysis medžioklis, tautinės kavalerijos rotmistras, po nesėkmingos 1794 m. karinės kampanijos, kurioje dalyvavo, ir po to sekusios Abiejų Tautų Respublikos armijos panaikinimo, kaip ir daugelis kitų, pasitraukė į užsienį. 1795 m. sausio 4 d. Hamburge su žmona Liudvika Potockyte (Ludwika Potocka) jie ir susilaukė sūnaus Stanislovo.

Pirmuosius vaikystės metus berniukas praleido su senele Barbora Zyberkaite Kosakovskiene šeimos dvare Vaitkuškyje, Vilkmergės apskrityje, Kauno gubernijoje. Nuo ketverių metų amžiaus, senelei ir tėvams prižiūrint, jo auklėjimu užsiėmė prancūzų emigrantas kunigas Paulius d'Hautpoulas (Paul Louis Joseph d'Hautpoul (1764–1849), kuris vėliau, 1828–1842 metais, buvo Kahoro diecezijos vyskupu Prancūzijoje. Šis švelnaus būdo, didelio

kilnumo žmogus padarė nemažą įtaką Stanislovo asmenybės formavimuisi, jo visam gyvenimui. Vaikas prie jo taip prisirišo, kad, 1805 m. Napoleonui suteikus amnestiją ir galimybę emigravusiems sugrįžti į Prancūziją, vaikas nenorėjo su auklėtoju išsiskirti, ir tėvams teko užsienin išleisti juos abu.

Tolesnis jaunojo Stanislovo tobulėjimas ir pasaulėžiūra, kunigo d'Hautpoulo įtakoje (su juo jis gyveno), formavosi Paryžiuje. Stanislovas lankė Bonaparto licėjų, garsūs to meto mokytojai, mokslininkai vedė jam privačias matematikos, chemijos, piešimo ir kitų dalykų pamokas namuose. Jų tarpe buvo ir žinomas Stanislovo Augusto Poniatovskio (paskutinis Abiejų Tautų Respublikos karalius) epochos generolas Jonas Komaževskis, kuris dėstė karybos bei lauko fortifikacijos pradmenis.

Jaunimo auklėjime vyravo specializavimas, abejingumas papildomoms žinioms, tad siaurėjo mąstymo horizontas, viešpatavo enciklopediškumas, poreikis žinoti viską, kas yra po saule, ir tai privedė prie paviršutiniškumo. Napoleono laikais tiek Prancūzijoje, tiek ir Lenkijoje vyravo viena žinių sritis, nulemta vartojimo būtinybės – „karo menas ir visa, kas su tuo siejasi“. Todėl jaunasis grafas Kosakovskis šiam dalykui skyrė pagrindinį dėmesį. Baigęs mokslus licėjuje ir parašęs baigiamąjį darbą „Diferencialinis ir integralinis skaičiavimas“, vos sulaukęs aštuoniolikos gavo Napoleono karininko laipsnį ir 1812 m. išskubėjo į Rusijon žygiuojančią armiją, kad prisijungtų prie tėvo Juozapo ir dėdės generolo Juozapo Antano Kosakovskių. Tačiau, kol jam pavyko pasiekti tą imperatoriaus Bonaparto armiją, ji jau buvo karo žygį pralaimėjusi. Vilniuje Stanislovas Kosakovskis išvydo sukrečiantį pralaimėjusios Didžiosios armijos atsitraukimo vaizdą, po keliolikos metų nesimatymo susitiko su tėvu.

Po nesėkmingos karinės karjeros pradžios, pasikeitus gyvenimo aplinkybėms, 1814 m. Kosakovskis atvyko tarnauti savam kraštui į Varšuvą. Kai 1815 m. Vienoje vyko garsus monarchų (Europos valstybių vadovų) kongresas, kuriame sprendėsi Varšuvos kunigaikštystės likimas, Varšuvoje posėdžiavo laikinoji vyriausybė, kuriai vadovavo kunigaikštis Adomas Čartoriskis, generolas Tomas Vavžeckis ir finansininkas Ksaveras Liubeckis. Grafas Kosakovskis stojo į Laikinosios vyriausybės kanceliariją ir kartu su kitais darbavosi prie įvairių institucijų karštligiško pertvarkymo. Susikūrus Lenkijos Karalystės (pertvarkyta Rusijos imperijos dalis iš buvusios Varšuvos kunigaikštystės, turinti autonomiją) civilinei valdžiai ir jai pradėjus

krašto valdymo ir tvarkymo atnaujinimą, reikėjo tvarkyti ir susilpnėjusius dėl išgyventų sukrėtimų dvasinius, bažnytinius reikalus. 1817 m. bulėje popiežius Pijus VII paskelbė apie naujos bažnytinės hierarchijos organizavimą Lenkijos karalystėje. Reikėjo parengti bendrą ir išsamų pertvarkos planą. Tuo tikslu, paskirtas Rusijos pasiuntinybės Romoje pareigūnu, Kosakovskis išvyko į amžinąjį miestą Romą ir aktyviai darbavosi nustatant ir tikslinant vyskupijų ribas pagal popiežiaus bulę, rūpinosi Varšuvos universiteto teologijos fakulteto reikšmingumo padidiniu (jo teisės ir dvasinės privilegijos buvo nurodytos kitoje, 1818 m. popiežiaus bulėje).

Romos pasiuntinybėje grafas Stanislovas Kosakovskis (nuo 1822 m. jos pirmasis sekretorius) dirbo iki tuometinio Rusijos pasiuntinio A. Italinskio mirties 1827 m. Šis laikotarpis buvo jo literatūrinių darbų pradžia (ką jis daugelį metų slėpė), taip pat jis ėmėsi tapybos ir skulptūros**. Romoje S. Kosakovskis susipažino su Žanu Šampoljonu (Prancūzijos mokslininkas, išstudijavęs senovės

egiptiečių hieroglifus) ir su juo tyrinėjo Egipto hieroglifus. Kartu su Berteliu Torvaldsenu (garsus danų skulptorius) sėkmingai užbaigė derybas dėl paminklo Mikalojui Kopernikui sukūrimo Varšuvoje. Sugrįžęs į Lenkiją ir paskui nuvykęs į Peterburgą su aštuonerių metų veiklos Romoje ataskaita, grafas Stanislovas rūpinosi sugrąžinti lenkams pagal fundaciją priklausiusią šv. Stanislovo bažnyčią Romoje, kurią buvo nusavinusi prancūzų revoliucinė valdžia. Peterburge jis susipažino su poetu Adomu Mickevičiumi ir su prancūzų emigranto dukra, išsilavinusia, aštraus proto, sąmojinga, kaip rašė „Kamertono dienoraščių“ autorius (Liudvikas Potockis) – grafaite Aleksandra de Laval, su kuria vėliau sukūrė šeimą.

Grafas Stanislovas Kosakovskis Peterburge išbuvo labai trumpai – 1828 m. paskirtas Lenkijos Karalystės rūmų vadovu (ceremonmeisteriu), išvyko į Varšuvą ruošti Rusijos imperatoriaus Nikolajaus karūnavimo Lenkijos Karalystės karaliumi iškilmų. Nuo tada Varšuva tapo pagrindine jo veiklos vieta. 1832 m. buvo norėta jam patikėti (Rusijos)

Mėlynasis salonas. 1896 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5199.

pasiuntinybę Madride, tačiau tuo metu su šiomis pareigomis susiję įpareigojimai prieštaravo Kosakovskio įsitikinimams. Grafas pareigų atsisakė atvirai nurodydamas priežastis, o imperatorius Nikolas I įvertino jo sąžiningumą ir paskyrė jį valstybės Tarybos nariu Varšuvoje.

1836 m. būdamas šiose pareigose, Stanislovas Kosakovskis priklausė žemvaldžių kreditavimo Draugijos reorganizavimo komitetui, kurio kai kurie nariai stengėsi priimti nutarimus leisti mažesniems (dvarų žemių) savininkams naudotis tos institucijos paslaugomis.

Vaitkuškio bokštas. Vytauto Česnaičio nuotrauka, 2009 m.

Su tuo daugelis kitų komiteto narių nenorėjo sutikti. Kosakovskio reikalavimu sudarytas dvarų apmokestinimo ar pardavimo kredito draugijai už skolas registras parodė, kad apmokestintųjų žemvaldžių santykis buvo ne mažesniųjų, bet didesniųjų dvarų naudai. Tuomet opozicija nutilo, ir kreditavimo apribojimai (mažesniems dvarams) buvo panaikinti.

Ir dar vienoje pareigoje savo gabumus atskleidė grafas Stanislovas. 1840 m. jis tapo Krašto meno ir pramonės parodos pirmininku, Komisijos Lenkijos karalystės įstatymams ir instrukcijoms rinkti nariu. Įvairiapusė visuomeninė jo veikla, kurioje jis krašto poreikius visada laikė svarbiausiais, baigėsi 1842 m. – jam atsistatydinus. Nuo tada, išskyrus trumpą vadovavimą Lenkijos Karalystės heraldijai, iki mirties jis atsidavė namų reikalams, literatūrai ir menui.

O namų reikalus tvarkant buvo vienas esminis visuomeninis klausimas – valstiečių padėtis jo paveldėtuose Lietuvos dvaruose ir žmonos kraičiu gautose valdose Rusijos imperijos gubernijose. Tuometė valstiečių padėtis Lietuvoje, išskyrus nedidelę išimtis, buvo daug blogesnė negu Lenkijos karalystėje, kur baudžiąvą panaikino ją užėmęs Napoleonas (Rusijai ją užėmus, ji nebuvo grąžinta). Valstietis už pusę žemės valako, prilygstančio 20-ai margų naujųjų lenkiškų, beveik visur privalėjo atidirbti po šešias, o kai kuriose vietovėse ir po aštuonias dienas lažo per savaitę. Neskaitant dvaro bei visuomeninių šarvarkų (kelių taisymo prievolė) nubraukimo, t. y. pono grūdų kūlimo iki aušros žiemą, verpimo linų namuose, bei drobių audimo dvarui, naktinės sargybos ėjimo pasikeičiant (pagal eilę) palivarkuose, duoklės atidavimo vištomis, kiaušiniams, grybais ir uogomis, visų be išimties (valstybinių) mokesčių už žemės nuosavybę ir pan.

Vos tik gavęs iš tėvo Vaitkuškį, kur buvo praleidęs vaikystės metus, 1820 m. grafas Stanislovas Kosakovskis sumažino lažą iki dviejų dienų per savaitę, 104 dienų per metus, ir panaikino visus mokesčius bei duokles. Įvedė kasmetinę priemonę (valstiečiams) iš administracinės kasos. Be to, rūpinosi švietimu – steigė klebonų ar kapelionų vadovaujamas valstiečių mokyklėles, jų mokytojams mokėdavo algas iš savo kišenės. Prie bažnyčių steigė prieglaudą invalidams ir senoliams, kaimuose – špitoles paliegėliams, ligoniams, kurios gelbėjo kritiniais momentais (pvz., 1848 m. choleros laikų). Būdamas susipažinęs su medicina, jis asmeniškai slaugė ligonius. Kiekviename stambiame dvare

(rakte) steigė komunalines pašalpos kasas, kurių fundacija būdavo sudaryta iš (dvaro) savininko ir jo šeimos narių aukų, piniginių baudų ir procentų. Iš ten būdavo teikiamos paskolos valstiečiams.

Atsisakydamas, ko gero, valstiečiams sunkiausios neribotų dvaro savininko jurisdikcijos teisės, kiek leido tuometiniai įstatymai, perleido jas valstiečiams savivaldoms. Vėliau tą patį padarė ir kituose dviejuose dideliuose dvaruose Didžiojoje Bžostovicoje (Gardino gubernijoje) ir Liachovičiuose (Minsko gubernijoje). Pagerino 860 valstiečių trobų ūkių būklę Lietuvoje, o priskaičius žmonos dvarus vidinėse Rusijos gubernijose, žymūs (valstiečių būklės) palengvinimai apėmė 16000 žmonių.

Žymiausias valstiečių gyvenimo palengvinimas moraliniu atžvilgiu buvo grafo Stanislovo Kosakovskio įvesti valstiečių teismai. Sudaryti iš vieneriems metams valstiečių renkamų asmenų, jie sprendė visus valstiečių tarpusavio ginčus bei ginčus tarp valstiečių ir dvaro savininko administracijos, netgi – tarp valstiečių ir pašalinių (nepriklausančių dvarui), jei pastarieji su tuo sutikdavo.

Teismai sprendė ir mažamečių globos pratęsimą, šeimyninių pasitarimų sušaukimą, valstybinių mokesčių rinkimą, valstiečių atsargų sandėlių priežiūros ir kitus klausimus.

Ypač svarbūs teismuose buvo nuosprendžiai prasikaltusiems valstiečiams ir ekonomijos pareigūnams, linkusiems į piktnaudžiavimus ir prievartą. Būdamas dvaruose, grafas Kosakovskis paprastai dalyvaudavo teismuose, bet į nuosprendžius nesikišo, nenorėdamas sugriauti teismų autoriteto. Jei dar ir kur nors kitur būtų buvę tokios apgalvotos išėjimo iš baudžiąvos sąlygos, nuo to būtų labai daug laimėjusi visuomenė.

Tarnybiniai ir namų rūpesčiai nesutrukdė nepaįstančiam grafiui Stanislovui Kosakovskiui užsiimti širdžiai mielesniais dalykais – literatūra ir menu. Nors 1815–1818 m. Varšuva pasėjo jo širdyje dažnokus tuo laikotarpiu sielos svyravimus bei netikėjimo sėklas, tačiau išlikęs kunigo d'Hautpoulo jam įdiegtas pamaldumas ir įspūdingi susitikimai Romoje su žinomu literatu – kunigu Stanislovu Cholonienvskiu bei garsiu to meto vokiečių poetu, vėliau kariuomenės kanauninku Fridrichu Verneriu abejones išsklaidė. Tačiau aštrus, smalsus ir tyrinėjantis Kosakovskio protas jau nebegalėjo remtis, kaip anksčiau, „paprastos širdies“ jausmais – tikėjimo tiesų pagrindimui reikėjo vadovautis racionaliomis proto išvadomis. Tuomet ir buvo pradėtas svarbiausias jo viso gyvenimo darbas (neiš-

spausdintas), užbaigtas kelios dienos prieš jo mirtį, pavadintas „Analogijos ir meditacijos apie Dievo Įstatymo institutą Jo Bažnyčios ir Jo kūrybos vienybėje, suteiktą žmonijai mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus apreiškimu ir mokymu“.

Šis keliasdešimties metų apmastymų ir rašymo vaisius – trijų didelių tomų apimties Kosakovskio darbas – buvo užbaigtas, perrašytas ir paruoštas spausdinti. Bet iš visos parengtos pagrindinės medžiagos 1858 m. Paryžiuje buvo išspausdintas tik sutrumpintas darbelis – grafo Stanislovo medicinos patarimų rinkinys pavadinimu „Praktinės medicinos esė, įskaitant keletą idėjų apie ligų etiologiją gydymo požiūriu ir populiarių receptų rinkinį“. Likusioji dalis liko nuskulpta.

Nežinančius to laikmečio didikų auklėjimo subtilybių gali stebinti prancūzų kalbos vartojimas visuomenėje – netgi populiarioje knygoje. Bet tai buvo visuotinė būtinybė, atsiradusi Kosakovskiui baigus prancūzišką mokyklą. Žinomas valstiečių išlaisvintojas Lietuvos DK referendorius Povilas Bžostovskis (Paulavos respublikos įkūrėjas) parašė ir paskelbė savo Lietuvos valstiečiams skirtus įstatus lenkiškai, prancūziškai ir itališkai. Garsus ministras viešai skelbė, kad laikytų garbe pritaikyti lenkų kalbą prie prancūziškos gramatikos. Žymiausias to meto poetas Antanas Malčeskis ir genialiausias gramatikas Juozapas Mrozinskis, tik apkeliavę visą pasaulį ir sugrįžę į tėvynę, ėmėsi mokytis gimtosios kalbos. Tiek vienas, tiek ir kitas, kaip ir Julijonas Niemcevičius ir Stanislovas Stažicas, nusidėjo lenkų kalbai (tegu jiems Viešpats Dievas atleidžia). Grafas Kosakovskis vėlgi ilgai neturėjo galimybės laisvai vartoti gimtąją kalbą, tik, atsisakęs valstybinės tarnybos, laisvesniu laiku iš dalies ėmė rašyti lenkiškai. Tarp kitko, žymią savo „Analogijų“ dalį išvertė iš prancūzų kalbos. Ketino išversti ir visą veikalą.

Pirmoji jo prancūziška komedija „Donas Sangė“ buvo parašyta dar Romoje. Jos turinį autoriui pasufleravo nemirtingasis Lesažo (Alain-René Lesage) veikalas „Žilis Blasas“ (žinomas šelmių romanas). Po jos buvo parašytos kitos: „Ložė italams“, „Portretas“, „Nematomas žmogus“, „Svajotojas Tristanas“, „Slapukautojas klaidina“ ir „Staigmena“. Trys paskutiniai kūriniai buvo išleisti 1858 m. Paryžiuje bendru pavadinimu – „Mėgėjiško teatro repertuaras“. Kitos komedijos liko rankraščiuose. Pirmoji lenkiška komedija „Senmergė, arba kaimo intriga“ buvo Stanislovo parašyta 1828 m. Peterburge – kūrybai jį įkvėpė tuometinis lenkų literatūros

judėjimas Rusijos sostinėje. Ten ta pjesė ir turėjo būti suvaidinta tarp žemiečių. Po žymios pertraukos buvo sukurtos ir kitos pjesės: „Ponas seniūnaitis“, „Slidūs slenksčiai“, „Raugeriškis“, „Dailininko širdis“, „Kauno siuvėjos“, „Kaimietis ir sukčiai“, „Linksmoji baimė“, „Medžiotojai“, „Dokumentai ir sentimentai“, „Iškeliaujant į pasaulį“ ir „Literatas ir filosofas“****. Autorius jose paprastai aprašydavo įdomius žmonių tipus, neretai – tikrus asmenis, draugiškai pasijuokdamas iš trūkumų, tačiau be pagiežos. Meniška ryškino tų tipų charakterius, kelių antraeilių personažų apsuptyje pervesdavo per nesudėtingą intrigą. Komedijų veikėjų originalius tipažus autorius rinkdavosi iš nueinančios senosios dvarininkų kartos asmenybių. Prancūziškose komedijose, išskyrus Rodžerį Račynskį, kurį aprašė „Tristane“, bei Rozaliją Rževuską – „Une Loge“, veikia svetimšaliai. O komedijos „Staigmena“ turinį nusižiūrėjo iš tų, su kuriais daugiausia Romoje bendravo, tai yra iš diplomatinų sferų. Lenkiškose komedijose daugiausia vaidavo savo krašto žmonių tipus, daugelį kurių regėdavo tuo metu originalų pilnose žemaitiškose Vaitkuškio apylinkėse. Iš lenkiškų komedijų Poznanėje 1858 m. buvo išspausdinta tik „Senmergė“ su paantrašte – „XIX a. pirmosios pusės vaidai ir charakteriai“. Tolesnė pjesių leidyba sustojo, bet visų minėtųjų veikalų rankraščiai buvo paruošti spausdinti.

Be anksčiau minėtų literatūrinių darbų, reikia paminėti ir vieną politinį Kosakovskio veikalą, išleistą 1845 m. Paryžiuje – „Pasirinkite Giesmę ir /arba universitetinį monopolį“. Šis darbas buvo parašytas, kuomet buvo ketinama priimti nutarimą perimti religinį auklėjimą iš religinių susivienijimų, ir perduoti visas mokyklas ir mokyklėles Paryžiaus universitetui. Auklėjimo problema visoje spaudoje sukėlė plačias diskusijas dėl švietimo Prancūzijoje ir Prūsijoje. Kosakovskis buvo įsitikinęs, jog visuomeniniam auklėjimui yra būtini religiniai pradmenys, kad toks projektuojamas religinių draugijų uždarymas bei laisvės pasirinkti vaikų auklėjimo kelius atėmimas pažeidžia ar netgi visiškai sunaikina visas pilietines ir religines laisves, įrašytas Prancūzijos konstitucijoje. Prūsijos deputatas Laskeris, Mozės įstatymo išpažinėjas (t. y. žydas), ko gero, protingiausia galva tautinėje-liberalinėje frakcijoje, kunigaikščio kanclerio Oto fon Bismarko pašonėje, dėl tos pat priežasties prieš kelias savaites balsavo prieš kanclerio įstatymą, nukreiptą prieš jėzuitus. Kosakovskio darbštumą ir veiklumą parodo jo gausi korespondencija su dau-

geliumi politikos ir literatūros įžymybių. Ji tvarkingai išsaugota, laukia tyrinėtojų, kad tie iš jos pasisemtų nepakartojamų smulkmenų, charakterizuojančių asmenis ir įvykius. Tada turėtume bent apytikslį supratimą apie Kosakovskio darbštumą ir produktyvumą literatūros srityje.

Be šito, jis negailėjo laiko dailės menui, pamėgtam dar jaunystėje, ypač nuo buvimo Romoje laiko, kai jau tada šv. Luko akademija priėmė jį į savo narių tarpą. Piešė jis daugiausia religinius paveikslus, kuriuose, nepaisant neišvengiamų mėgėjui techninių trūkumų, šen ir ten matome spindint tikrą šventumo pojūtį (jausmą), ypač Kristaus ir Dievo Motinos veiduose. Savo paveikslus Stanislovas dovanodavo bažnyčioms. Jų yra Lenkuose, Dūkšte, Didžiojoje Bžostovicoje (Baltarusija), Širvintose, Čenstakavoje, Vaitkuškyje, šv. Mortos prieglaudoje. Taip pat jis restauravo senus paveikslus Žemaitkiemio ir Šalkavos bažnyčiose. Be tų religinių kūrinių, nupiešė daugiau nei dvidešimt Lietuvos Kunigaikščių atvaizdų Vaitkuškio rūmams, tapė asmeninius portretus ir peizažus. Savo jėgas

bandė ir skulptūroje: skulptūrinė grupė – Kristus, atiduodantis rojaus raktus šv. Petriui, nors ir ne visai baigta, pasižymi idėjos sėkmingumu ir kompoziciniu patrauklumu. Be to, Stanislovas padarė ir kelis giminaičių bei draugų biustus, tarp jų – ir savo mokytojo vyskupo d'Haoutpoulo.

Jo susidomėjimas architektūra atsispindi gotiškoje Vaitkuškio pilyje, pastatytoje pagal jo planą 1857-1862 metais. Taip pat – pastatytose didžiojoje svetainės salėje ir paveikslų galerijoje Varšuvoje (Kosakovskių rūmuose). Ta galerija, sukurta didelėmis grafo Kosakovskio išlaidomis, buvo sujungta su grafų Lavalų paveikslų galerija, gauta iš žmonos, ir Varšuvoje neturi sau lygių, nedaug kuo nusileidžia Vilanovo galerijai (Vilanovo rūmai).

Tačiau ir tai dar ne pabaiga – Kosakovskis dirbo ir mechanikos srityje, nepamiršo kaimo ūkio patobulinimo. Išrado kuliamąją, netaršančią šiaudų bei reikalaujančią labai mažai pastangų jos priežiūrai. 1855 m. vidaus, dvasinių (religinių) ir švietimo reikalų valstybinė komisija suteikė jam išradimo patentą. Jis sugalvojo ir mašiną plytoms gaminti.

Vaitkuškio parko vandens kaskados. 1899 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5220.

Šio prietaiso pagalba buvo pagaminta daugiau kaip milijonas plytų, skirtų Vaitkuškio rūmų statybai. Be to, grafas Kosakovskis įkūrė vienintelį Žemaitijoje**** cukraus fabriką ir atrado būdą gaminti cukrų be melasos. Bet gaminti daug cukraus mūsų cukraus pramonę slėgusios privilegijos užsieniečiams (suteikiančios jiems monopolio pirmenybę) jis negalėjo. Savo dvaruose Lietuvoje ir Baltarusijoje jis naudojo mašinas samanoms miške perdirbti bei kupstams pievose naikinti. Jis buvo vienas iš Žemdirbystės draugijos Lenkijos karalystėje įkūrėjų.

Grafas Stanislovas Kosakovskis mirė 1872 m. gegužės 26 d. Varšuvoje ant žmonos, vaikų ir anūkų rankų, eidamas 88-us gyvenimo metus, buvo palaidotas to pat mėnesio 29 d. šalia tėvo Juozapo

Vaitkuškis. Reginos Mackelienės nuotrauka, 2009 m.

Dominyko ir vyriausiojo sūnaus Varšuvos Viešpaties Persimainymo bažnyčios Miodovos gatvėje rūsyje. Paliko atminimą protingo, teisingo, labdaringo, svetingo, tiesaus žmogaus, šeimos patriarcho, evangeliško krikščionio, kuris visada pagal galimybes ir aplinkybes supratingai tarnavo artimiesiems ir kraštui. Sunku paneigti, kad jo enciklopedinis auklėjimas pirmaisiais šio šimtmečio metais turėjo lemiamos įtakos jo veiklai. Jei, užuot atsidavęs įvairiapusiams protiniams ir techniniams dalykams, būtų nukreipęs savo neišsemiamas protines galias į kokią nors vieną pasirinktą sritį, jis būtų daug labiau išgarsinęs savo vardą, tačiau netgi dideliems protams ne visada pavyksta įveikti savo amžiaus sroves ir eiti neištryptais takais. Kaip bebūtų, palikuonys neatmes gero ir garbingo Kosakovskio atminimo.

Paaiškinimai

* Vincentas Korotinskis (Wincenty Korotyński (1831-1891) - rašytojas, poetas, publicistas.

** Velionio sūnus ir įpėdinis grafas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis, Lenkijos karalystės meno darbų skatinimo draugijos viceprezidentas, norėdamas pagerbti savo tėvo Stanislovo, kuris su tokia meile buvo pasišventęs menui, atminimą, trejiems metams paskyrė trijų šimtų rublių kasmetinę stipendiją tobulėjimui užsienyje vienam iš perspektyvių jaunų menininkų, kuris Draugijos surengtame konkurse pasirodysiąs labiausiai tos premijos vertas (V. Korotinskis).

*** Dalis lenkiškų komedijų buvo suvaidinta Vaitkuškyje. Pvz. „Dailininko širdis“ - rankraštyje pažymėta, jog komedija vaidinta ten 1832 m.

**** Straipsnio autorius V. Korotinskis Žemaitija vadina visą buvusią Kauno gubernijos teritoriją (pagal buvusios Žemaičių vyskupijos). Todėl grafo Kosakovskio cukraus fabrikas pirmasis buvo ne Žemaitijoje, bet Kauno gubernijoje.

Literatūra

Tygodnik Illustrowany, T. 10, 1872 liepos 13, Varšuva.

Tekstą iš lenkų kalbos išvertė muziejininkas Raimondas Ramanauskas.

Literatūrinius pavadinimus iš prancūzų kalbos - Alma Kubrakovienė.

MIESTO GALVA STANISLOVAS KAZIMIERAS KOSAKOVSKIS

RAIMONDAS RAMANAUSKAS

Stanislovas Kazimieras ir Sofija Bover Sen Kler Kosakovskiai.
Nuotrauka iš Pašilės klebonijos archyvo.

Ketvirtos Vaitkuškio dvaro savininkų, grafų Kosakovskių kartos atstovas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis buvo vienintelis iš Kosakovskių, gimęs ir miręs Vaitkuškyje. Gimė 1837 m. liepos 3 d., jokių mokyklų nelankė, jį mokė tėvo pasamdyti mokytojai namuose. Jis buvo laikomas vienu

geriausiu Lenkijos ir Lietuvos bajorų šeimų genealogijos ir heraldikos specialistu. Šiomis temomis išleistos jo knygos iki šiol yra puikiai vertinamos istorikų. Kaip geras specialistas 1865 m. tapo Lenkijos karalystės valstybės tarybos vicereferentu ir Varšuvos reguliacinio komiteto nariu. 1875 m. tapo

caro šambelionu (rūmininko titulas) ir Vilkmergės (dabar – Ukmergės) apskrities taikos teisėju; šias pareigas jis ėjo iki 1885 m.

Paprastai Vaitkuškio dvaro rūmuose Stanislovas Kazimieras gyvendavo nuo gegužės iki spalio, likusį laiką leisdavo Varšuvoje. XIX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje dėl sudėtingų šeimyninių aplinkybių jis į Varšuvą nebevyko – kelis metus gyveno Vaitkuškyje ir tuo metu suartėjo su Vilkmergės miesto elitu. 1879 m. pagal naują liberalesnį savivaldos rinkimų įstatymą vykusių rinkimų metu S. K. Kosakovskis buvo išrinktas Vilkmergės miesto galva (miesto galva – miesto savivaldybės – Vilkmergės miesto dūmos vadovas, dabartinio mero atitinkmuo R. R.). Tai, kad aristokratijos atstovas buvo išrinktas miesto vadovu, buvo retas, bet ne unikalus atvejis – tais pačiais metais Telšių miesto galva tapo kunigaikštis Mykolas Oginskis.

Kosakovskių šeima Vaitkuškyje. Priekyje iš kairės – Jadviga Marija, Jonas Eustachijus, Mykolas Stanislovas. Stovi – Sofija Bover Šen Kler, Stanislovas Kazimieras, ir kt. 1901 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai.

Miestiečiai, išrinkdami miesto galva S. K. Kosakovskį, tikrai neapsiriko. Autoritetingas ir tituluotas vadovas suteikė savivaldybei solidumo, o jo plačios pažintys ir ryšiai su Kauno gubernijos ir Vilniaus generalgubernatorijos vadovais labai dažnai padėdavo be Rusijos imperijos biurokratijai būdingų vilkinimų labai greitai patvirtinti Vilkmergės miesto dūmoje priimtus nutarimus.

Vos tik S. K. Kosakovskiui tapus Vilkmergės miesto galva, susitvarkė jo šeimyninės problemos ir atsinaujino jo kasmetinės kelionės į Varšuvą. Tų kelionių metu miesto galvos pareigas eidavo S. K. Kosakovskio pavaduotojas, patyręs administratorius Anupras Petelčicas. 1879 m. S. K. Kosakovskis pirmininkavo tik dviejuose miesto dūmos posėdžiuose iš aštuonių. Ilgainiui jo pirmininkaujamų posėdžių skaičius didėjo. 1882 m. jis pirmininkavo jau keturiuose posėdžiuose iš dešimties.

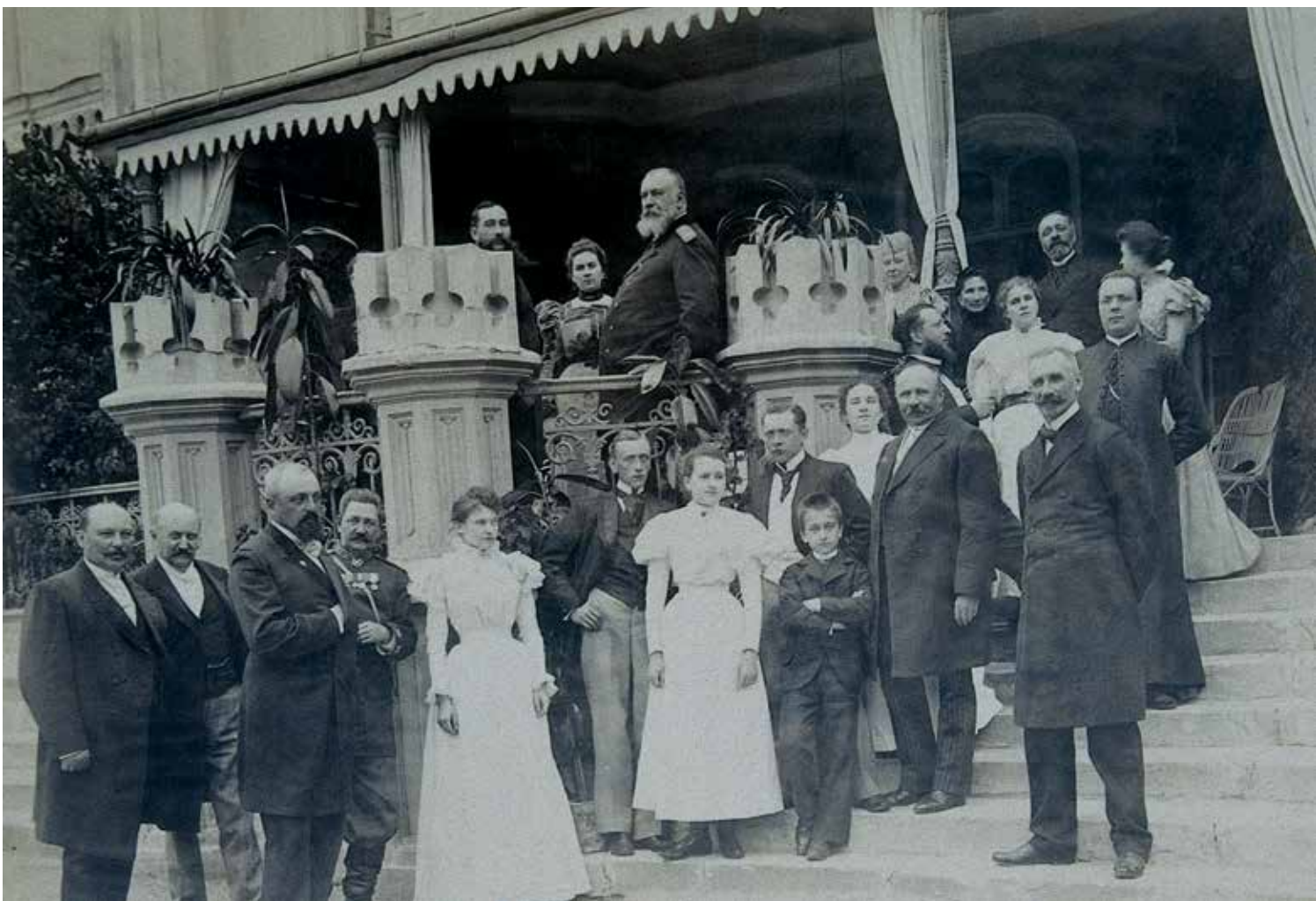
Vis tik negalima teigti, kad S. K. Kosakovskis šias pareigas ėjo atmestinais. Iš išlikusių Vilkmergės miesto dūmos dokumentų matyti, kad jis už savus pinigus pirkto miesto dūmai reikiamus blankus, sieninį kalendorių, reikalingus įstatymų statusus, antspaudus, įstaigai būtiną imperatoriaus Aleksandro II portretą, apmokėjo svarbesnes miesto dūmos pašto išlaidas. Be to, vadovauti miesto gaisrininkams iš Varšuvos pakvietė patyrusį ugniagesių instruktorių Kaganovičių bei apmokėjo jo kelionę į Vilkmergę. Visam tam jis išleido 114 sidabro rublių (apie 360–400 popierinių rublių). Tų išlaidų gražinti jis dūmos neprašė, tik norėjo, kad tai būtų įrašyta į miesto pajamas. Vilkmergės miesto dūma už tai jam pareiškė rašytinę padėką.

Be eilinių įprastų miesto dūmoje svarstomų klausimų (įvairių mokesčių, prievolių paskirstymo miesto gyventojams, miesto gatvių grindimo, apšvietimo nutarimai ir kt.), buvo ir dar viena reikšminga problema. Kosakovskiui pirmininkaujant buvo svarstomas ypač svarbus miestui klausimas – pastato, skirto miesto administracijai ir Našlaičių teismui patalpinti, statybos. Ne veltui miesto visuomenė iškėlė tą klausimą būtent S. K. Kosakovskio vadovavimo metu. Tikėtasi, jog dėl jo plačių ryšių tas klausimas tiek Kauno, tiek Vilniaus valdžios instancijose bus išspręstas teigiamai. Iki tol miesto valdžia ir Našlaičių teismas patalpas nuomodavo iš privačių asmenų. Paskutinė nuomos sutartis 1879–1883 m. laikotarpiui buvo sudaryta su miestiečio Kliackos (mirusio) turto paveldėtojais, mokant jiems kasmet 300 rublių nuompinigių. 1882 m. liepos 12 d. Vilkmergės miesto valdyboje (institu-

cija, maždaug atitinkanti dabartinę Ukmergės rajono savivaldybės administraciją – R. R.) pirmininkaujant S. K. Kosakovskiui, svarstytas pasiūlymas, kad miesto valdžią būtų galima įkurdinti miesto centre, priešais paradinę aikštę (dabartinė Kęstučio a.) esančiame „miesto name“; jo kairiojoje pusėje pristačius penkių sieksnių (apie 10,5 metro) ilgio ir tokio pat pločio mūrinį fligelį bei medinę daržinę kurui žiemą. Minėtasis „miesto namas“ – buvusi kareivinių areštinė (hauptvachta) – buvo mūrinis, 6 sieksnių (apie 13 metrų) ilgio, vieno aukšto statinys, pastatytas 1820 m. XIX a. aštunto dešimtmečio pradžioje ten veikė Vilkmergėje dislokuotos 28 artilerijos brigados 4-osios baterijos dirbtuvės, o 1877 m., po patalpas smarkiai nuniokojusio gaisro, pastatą karinė žinyba perdavė miesto žinion. Kadangi šalia hauptvachtos laisvos žemės nebuvo, nutarta kreiptis į kaimyninių sklypų savininkus su siūlymu perleisti žemę miestui. Miesto valdyba pavedė matininkui – taksatoriui Kliorinui parengti pastato projektą ir statybos darbų sąmatą, sumokant jam už šį darbą 15 sidabro rublių. Kliorinui

tai atlikus, paaiškėjo, kad statybos darbų kaina bus 2038 rub. 50 kap. Projektą ir sąmatą miesto valdyba nutarė perduoti miesto dūmos svarstymui, ir ta 1882 m. liepos 14 d. savo posėdyje nutarė „leisti miesto valdybai statyti pastatą pagal pateiktą planą ūkine tvarka iš miesto lėšų“. Statybos eigą turėjo stebėti 4 dūmos nariai, vadovaujami miesto galvos grafo Kosakovskio. Taip pat nuspręsta „statybą pradėti nedelsiant, taip apskaičius laiką, kad pastato sienos ir stogas būtų užbaigti iki rudens“.

Statybos metu dešimt miesto dūmos narių pateikė dėl to statinio miesto valdybai savo pareiškimą, ir šis buvo apsvarstytas rugsėjo 1 d. vykusiame valdybos posėdyje, kuriam pirmininkavo miesto galva. Tuo metu statomo pastato sienos jau buvo baigtos mūryti, todėl pareiškimo autoriai siūlė, jog „miestui naudinga be statomo pastato padaryti dar ir antrą aukštą tiek senajam pastate, tiek ir naujajame pastate“; ir prašė dėl to sušaukti skubų dūmos posėdį. 1882 metų rugsėjo 6 dieną įvykusiame dūmos posėdyje, pirmininkaujant S. K. Kosakovskiui, buvo svarstytas klausimas, susijęs su antro aukšto

Kauno gubernatoriaus Sergejaus Suchodolskio (viršuje, centre) apsilankymas Vaitkuškio dvare 1897 m. birželio 28 d. Žemai ant laiptų, iš kairės antras stovi Stanislovas Kazimieras Kosakovskis su artimaisiais, atvykusiais dvarininkais Radvilomis, Daugėlomis, Kapčiais, Kieličiais, Kontautais, Komarais ir kitais. NMKCDM, Ta-5209.

Grafas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis su vaikais - Mykolu Stanislovu, mažuoju Jonu Eustachijumi ir Jadvyga Marija. 1903 m. NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5238.

statyba namui, skirtam patalpinti „Miesto dūmai, Miesto valdybai ir Našlaičių teismui“. Ir buvo nutarta „leisti Miesto valdybai minėtame pastate pastatyti antrą aukštą ūkiniu būdu“.

Kaip jau minėta, laisvos žemės statyboms aplink buvusią hauptvachtą miestas neturėjo, todėl nuspręsta nusavinti šalia esančius A. Braudės ir B. Jankelzono sklypus, atitinkamai 37 ir 33 sieksnių ploto (168 ir 150 kv. m.). 1882 m. spalio 29 d. miesto valdyboje, pirmininkaujant miesto galvai, buvo nutarta A. Braudei sumokėti po 3 rub. už kiekvieną kvadratinį sieksnį, o B. Jankelzonui paskirti panašaus dydžio sklypą jo prašomoje vietoje - Vilniaus gatvėje, netoli tilto. Šis miesto valdybos siūlymas turėjo būti svarstytas lapkričio 8 d. posėdyje, bet į jį susirinko pernelyg mažai dūmos narių, tad posėdį teko nukelti. S. K. Kosakovskis nedelsdamas išsiuntinėjo dūmos nariams kvieti-

mus atvykti į kitą posėdį, numatytą lapkričio 17 d., pridurdamas, jog minėtas nutarimas dėl sklypų bus svarstomas nepaisant susirinkusių dūmos narių kvorumo nebuvimo. Svarbu paminėti ir tai, jog įprastai S. K. Kosakovskis, savivaldybės dokumentus visad pasirašinėdavęs „Miesto Galva Grafas Kosakovskis“, šį kartą prisiminė ir savo caro rūmininko titulą, pasirašęs kvietimus - „Miesto Galva Imperatoriškųjų Rūmų Kamerheris Grafas Kosakovskis“. Šios smulkios švelnaus spaudimo dūmos nariams detalės vaizdžiai byloja apie Kosakovskio nuostatas, apsisprendimą ir įtaką miesto valdžiai svarstant šios statybos klausimą. Lapkričio 17 d. miesto dūma savo nutarime miesto valdybos siūlymą patvirtino. Visi minėtieji Vilkmėgės miesto dūmos nutarimai buvo Kauno gubernijos valdybos patvirtinti labai greitai, praėjus vos kelioms savaitėms po jų priėmimo (retas, beveik išskirtinis atvejis - R. R.).

Tad galima konstatuoti, jog gana aktyviai kuruojant Vilkmėgės miesto galvai, imperatoriškųjų rūmų kamerheriui grafui Stanislovui Kazimierui Kosakovskiui, 1883 m. atsirado dabartinės Ukmergės rajono savivaldybės administracijos pastatas miesto centre (Kęstučio a. 3), be didelių pakitimų išstovėjęs iki XX a. septintojo dešimtmečio pabaigos. O paskui jam buvo sumūrytas trečias aukštas, ir nutinkuotas statinys virto neišraiškingos sovietinės architektūros dėžute - tarsi svetimkūniu tarp greta stovinčių XIX a. ir XX a. pradžios pastatų. Bet, vis dėlto, senesnių sienų mūro storumas ir pirmojo aukšto langų formos aiškiai byloja mums apie gilesnį šio namo istoriškumą.

Tačiau tame naujame pastate miesto dūma posėdžiavo neilgai. Stanislovo Kazimiero įpėdiniai miesto galvos poste nutarė, kad bus pelningiau pastatą nuomuoti įvairioms valdžios įstaigoms (pavyzdžiui, Taikos teismams), patiems toliau nuomojantis patalpas privačiuose pastatuose, taip miesto biudžetui kasmet sutaupant po kelis šimtus rublių. Gal tai ir pagirtinas bei sektinas taupumo pavyzdys, bet tai jau kita istorija.

Triūsdamas miesto labui, S. K. Kosakovskis mėgino išspręsti dar vieną problemą. 1872 m. Vaitkuškis (Pašilė) buvo pavadintas miesteliu ir apdėtas nekilnojamo turto mokesčiu. Nors mokestis nebuvo didelis, tačiau grafui atrodė, kad jis neteisėtas. Todėl, vos tapęs miesto galva, 1879 m. jis kreipėsi į Rusijos imperijos finansų ministeriją, tvirtindamas, kad Vaitkuškis yra ne miestelis, o kaimas, ir reikalaujamas tą mokestį panaikinti. Kaip miesto galva, jis į valdžios užklausimą atsakė, kad Vaitkuš-

kie nėra Vilkmergės apskrities miestelių sąrašuose. Keletą metų vyko tyrimai, ir 1884 m. Kauno gubernijos valdžia jau buvo nutarusi, kad Vaitkuškis yra ne miestelis, bet kaimas. Tačiau galutinai šio klausimo Kosakovskiui išspręsti nepavyko. Kauno gubernijos gyvenviečių 1903 m. sąrašė minimi du Vaitkuškiai: miestelis (dabartinis Ukmergės priemiestis Pašilė) ir dvaras, abu su beveik vienodu gyventojų skaičiumi. Tad nekilnojamo turto mokesčių, nors ir mažesnių, grafui teko mokėti.

Kauno regioniniame valstybės archyve, kuriam saugomi Kauno gubernijos dokumentai, trūksta kelerių metų tos gubernijos valdybos statybų skyriaus dokumentų (kaip tik iš mus dominančio laikotarpio). Tad nėra galimybės nustatyti tikslios buvusio gaisrinės stebėjimo bokšto (dabartinio stebėjimo bokšto miesto parke) statybos datos, nors tai, kad bokštas statytas S. K. Kosakovskio vadovavimo miesto dūmai laikais, yra didelė tikimybė.

1883 m. pasibaigus jo išrinkimo kadencijai, S. K. Kosakovskis atsisakė vėl balotiruotis į miesto galvos pareigas, nors miesto visuomenė to prašė. 1885 m. jis buvo išrinktas Vilkmergės apskrities

bajorų vadovu, bet negavo valdžios patvirtinimo ir tų pareigų nėjo.

S. K. Kosakovskis, kaip ir jo tėvas, buvo didelis teatro mėgėjas, organizavo mėgėjų teatrus Varšuvoje, Vilniuje ir kitur, pats vaidindavo. Paskutiniu savo gyvenimo dešimtmečiu susidomėjo fotografavimu ir tapo meninės fotografijos pionieriumi ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje. Fotografavo viską: Vaitkuškį (dvaro vidų, išorę, dvaro apylinkes), peizažus, Vilkmergę (vertingos jo darytos miesto, piliakalnio XIX a. pabaigos fotografijos), Varšuvą, kitus miestus, dvaro svečius, namiškius ir t.t. Dalyvaudavo jis tarptautinėse parodose. Ne kartą buvo ten apdovanotas įvairiais medaliais. Pirmasis iš Lietuvos dvarininkų buvo pasamdęs etatinį dvaro fotografą – Juozapą Krajevskį. Jų abiejų darytos fotografijos plačiai pasklido ir yra fotografijos žinovų vertinamos (kelis Kosakovskio Vaitkuškio apylinkėse nufotografuotus peizažus turi ir Ukmergės kraštotyros muziejus – R. R.). Daugiausia jo darbų yra saugoma Kauno nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje (šiems darbams yra skirtos kelios muziejaus išleistos knygos – R. R.).

Ukmergės rajono savivaldybės administracijos pastatas (Kęstučio a. 3), jo atsiradimą nulėmė Vilkmergės dūmos pirmininkas grafas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis. Dalijos Zalenčiūtės nuotrauka, 2021 m.

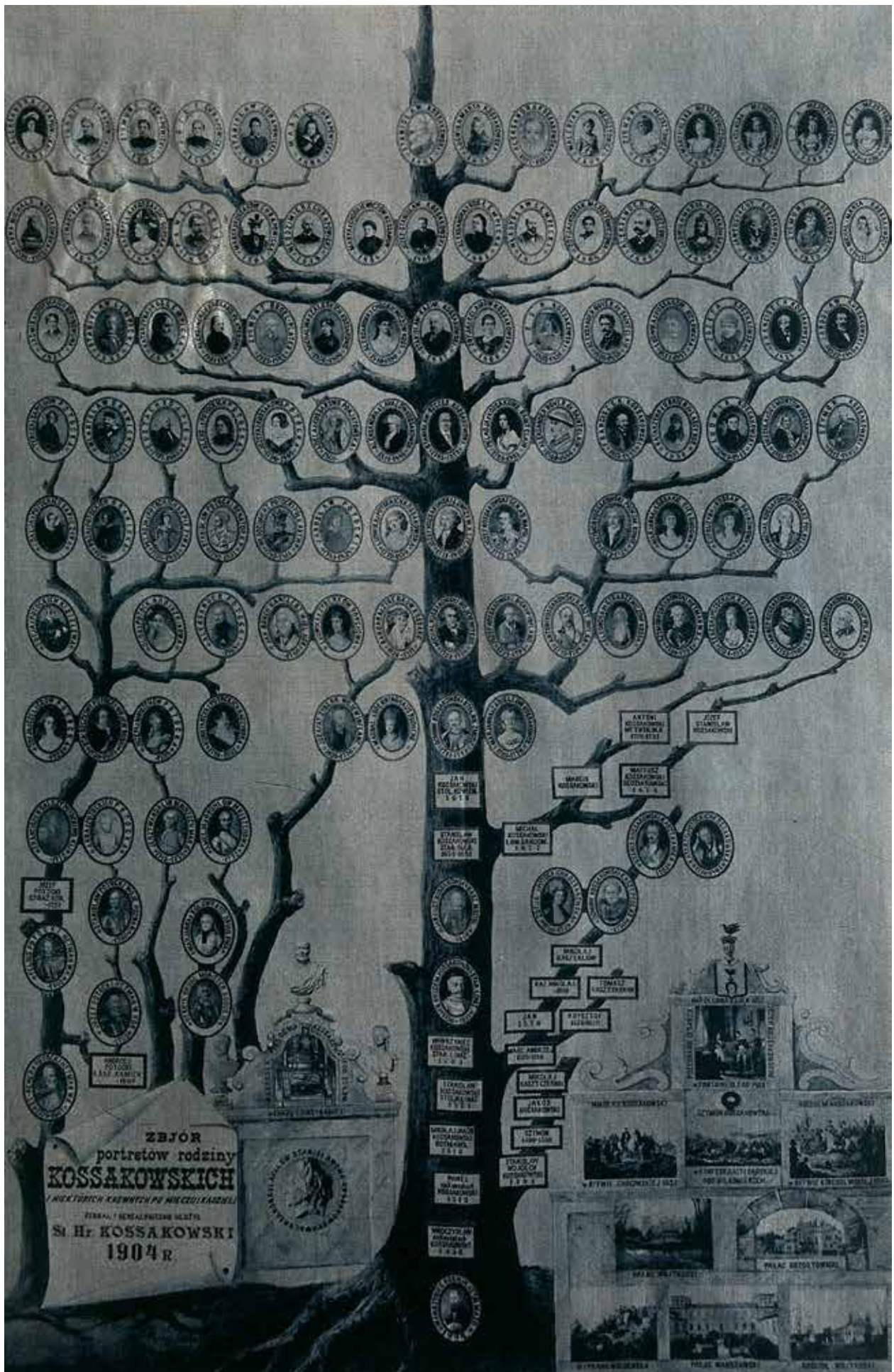
Nors S. K. Kosakovskis buvo tradicinių konservatyvių pažiūrų dvarininkas, bet nebuvo priešiškas lietuvių tautiniam atgimimui. Žinomas Vilniaus lietuvių visuomenininkas Jonas Vileišis (būsimasis 1918 m. vasario 16 Nepriklausomybės akto signataras) 1902 m. vedė Kurėnų dvaro savininko dukterį Oną Kazakauskaitę (taip pat aktyvią Vilniaus lietuvių veikėją, nors ir išaugusią lenkakalbių dvarininkų aplinkoje – R. R.). Senų šlėktiškų pažiūrų motina ir po tėvo mirties dvarą valdęs brolis, protestuodami prieš bajoraitės vedybas su nekilingu „chlopu“, neleido vestuvių iškilmių rengti Kurėnų dvare. Iškilmės vyko Vaitkuškyje, kur jas suruošė artimas mirusio jaunosios tėvo draugas S. K. Kosakovskis. Jis dalyvavo ir sutuoktuvėse Vilkmergės Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, pats būdamas jaunųjų piršliu. Visos bažnytinės vedybų apeigos vyko lietuvių kalba. Tikriausiai tai buvo paskutinis S. K. Kosakovskio atliktas geras darbas, nes po kelių metų, 1905 m. lapkričio 4 d., jis mirė Vaitkuškyje, palaidotas Pašilės kapinėse.

Šaltiniai ir literatūra

1. Kauno regioninis valstybės archyvas, f.49, ap. 1, b. 10592.
2. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f.1567, ap.1, b. 179, 2292, 2296.
3. Miškinis A. Ukmergė. „Lietuvos TSR urbanistinės paminklai, kn. 10. V. 1987.
4. Mulevičiūtė J. „Vaitkuškis, grafas Stanislovas Kazimieras Kosakovskis (1837–1905) ir XX amžiaus mėgėjų fotografija“, K. 2013.
5. Kosakovskis J. E. Vaikystės užrašai, 1903–1910 Ukmergė, 2019.
6. Astrauskas A. Ukmergės dūmos veikla ir pilietiško raiškos savivaldoje lygmuo / „Istorija“ Lietuvos edukologijos universitetas // Mokslo darbai, Nr. 3, 2013.
7. „Tėvynės sargas“, 1903, Nr.1.
8. „Polski słownik biograficzny“, t. XIV, Wrocław-Kraków, 1968–1969.
9. „Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии“, 1903.

Stanislovo Kazimiero Kosakovskio kapavietė ir paminklas Pašilės kapinėse. Vijolės Ivanauskienės nuotrauka, 2021 m.

Kosakovskių giminės genealoginis medis. Sudarytas grafo Stanislovo K. Kosakovskio, 1904 m.

VAITKUŠKIO DVAROS SODYBOS, RŪMŲ LIEKANŲ ŽVALGOMIEJI ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

POVILAS ZAREMBA

Vaitkuškio dvaro oranžerijos liekanos. Stasio Pulkauninko nuotrauka, 2017 m.

Įvadas

2020 metų rugsėjo–spalio mėn. UAB „Teisinga orbita“ atliko žvalgomuosius archeologinius tyrimus Vaitkuškio dvaro sodybos fragmentų (811) ir rūmų liekanų (41210) vietose – Ukmergės r. sav., Pabaisko sen., Vaitkuškio k., Parko g. 2. Rengiamas 1840–1862 metais statytų rūmų liekanų sutvarkymo, eksponavimo projektas. Rūmų liekanos žemės paviršiuje iki pradedant archeologinius tyrimus nebuvo matomos, nebuvo žinomas tikslus rūmų planas, saugomos teritorijos archeologinė vertė, mat iki šiol archeologiniai tyrimai čia nevyko. Todėl nutarta atlikti tyrimus rūmų liekanų sutvarkymo bei eksponavimo projekto rengimo metu. Šiuo

projektu planuojama nugriauti sovietmečiu statytą, prie išlikusio autentiško rūmų bokšto prišlietą priestatą, atkasti ir bent iš dalies eksponuoti rūmų pagrindinės dalies bei priestato rūsių, pamatų liekanas, taip pat ir oranžerijos liekanas. Archeologinių tyrimų tikslai: 1) žvalgomaisiais archeologiniais tyrimais nustatyti, ar tiriamojoje teritorijoje esama archeologinio sluoksnio, kitų archeologijos vertybių; 2) aptikti rūmų ir jų priestato pamatus. Tuos tyrimus atlikti užsakė UAB „Vaitkuškis“. Kultūros paveldo departamento leidimas Nr. LA-299, 2020-08-28 atlikti juos buvo išduotas archeologui Povilui Zarembai. Kartu su tyrimų vadovu juose dalyvavo archeologai Tomas Abraitis, Tautvydas Bajarūnas, Linas Girlevičius. Šurfus kasė ir tyrė „Teisingos

orbitos“ technikai Andrius Černiauskas, Karolis Dzimavičius, Dovydas Jovaišas, Šarūnas Juška, Vytis Kuliavas, Bartas Lansbergas, Martynas Račkauskas, Aurimas Steponkus, Tomas Suboč, Markas Trimailovas, Algirdas Venckūnas. Tirtas vietas matavo, koordinates ir absoliučius aukščius GNSS imtuvu Topcon Hiper II su duomenų kaupikliu FC-336 bei tacheometru Topcon GM-50 nustatė T. Bajarūnas.

Istorinių duomenų apžvalga*

Manoma, kad XVI amžiaus pradžioje dvarą valdė Vaitkus, nuo kurio pavardės ir kilo dvaro pavadinimas. Apie 1550 metus Vaitkuškis atiteko Skorulskiams, kurie plėtė valdas, kol 1720 metais Antanui Skorulskiui jau priklausė beveik visos Vaitkuškio apylinkės. 1730 metais jis dar įsigijo Ilgio ir Puntos ežerus. XVIII amžiuje Skorulskiai Vaitkuškyje pasistatė mūrinius klasicistinio stiliaus rūmus, kurie prastovėjo iki XIX amžiaus vidurio. 1764 metais Mykolas Skorulskis, Antano sūnus, pardavė visą Vaitkuškį Mykolui Kosakovskiui. Nuo 1764 iki 1920 metų dvaras priklausė grafų Kosakovskių šeimai, dvaro rūmus ši šeima oficialiai valdė iki 1940 metų. Nuo 1914 metų dvaras buvo nuomojamas. 1926 metais rūmų patalpose buvo įrengta našlaičių prieglauda. 1939 metais dvare buvo apgyvendinti internuoti Lenkijos kareiviai. 1940 metais dvaras buvo nacionalizuotas sovietų valdžios. Antrojo pasaulinio karo metu Vaitkuškio dvaro rūmai naudoti kaip paskirstymo punktas, į kurį buvo vedami ir apie savaitę kalinami Ukmergės ir gretimų miestelių žydai. Iš Vaitkuškio dvaro jie grupėmis buvo siunčiami į egzekucijos vietas greta dvaro esančiame Pivonijos miške. Po Antrojo pasaulinio karo dvarą valdė Pabaisko tarybinis ūkis. Tuomet, sovietmečiu, buvo nugriauta pagrindinė rūmų dalis, išliko tik bokštas bei oranžerijos mūrai. Bokštas iš dalies rekonstruotas. Prie bokšto pastatytas priestatas, kuris yra išlikęs iki šiol.

Archeologinių tyrimų eiga ir jų aprašymas

Žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu buvo ištirta 10 šurfų. Planuota tirti keturis 3×2 m dydžio šurfus, keturis 2×2 m dydžio šurfus ir du 2×1 m dydžio šurfus. Tokio dydžio šurfai ir buvo kasami, tačiau dalis jų, siekiant įgyvendinti vieną archeologinių tyrimų tikslų – aptikti rūmų ir jų priestato pamatus (jų kampus) – buvo praplėsta. Teritorija,

kurioje buvo atlikti tyrimai, gana lygi, dengta velėna, žvyru, betonu, žemėjanti PR-ŠV kryptimi (Habs.** 132,2-133,82 m). Šurfai 1 ir 2 tirti prie oranžerijos liekanų ŠR sienos, kur numatomi nedidelės apimties žemės kasimo darbai.

Šurfas 1 2×1,25 m dydžio, ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV-ŠR (30°) kryptimi, PV dalimi prigludęs prie oranžerijos liekanų. Koordinatės: Š kampas x=550866,73, y=6119584,12, z=133,46; R kampas x=550867,83, y=6119583,45, z=133,5; P kampas x=550866,82, y=6119581,76, z=133,45; V kampas x=550865,75, y=6119582,48, z=133,49. Nuo P dalies šurfas sudalintas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardinti x1 ir x2, o iš ŠV į PR – y1. Šurfo vieta padengta velėna. Nuėmus velėną ir povelėninį juodos spalvos žemės sluoksnį, kurių bendras storis 20-30 cm, tirtas pilkos smėlingos žemės sluoksnis, kurio storis 40-85 cm. Šurfo PV dalyje, kv. x1/y1, žemiau pilkos smėlin-

Bokštas. Vijolės Ivanauskienės nuotrauka, 2021 m.

Šurfe 1 atkasti oranžerijos pamatai. Vaizdas iš ŠV.

gos žemės sluoksnio tirtas iki 50 cm storio tamsiai pilkos smėlingos žemės su griuvenomis sluoksnis, kuris išskirtas tik vizualiai, fiksuojant šurfo sienelės. Gana vientisame, suplūktame, perdžiūvusiame tirtame grunte aptiktas santykinai didelis kiekis radinių. Tarp aptiktųjų radinių vyravo ruda glazūra dengtų keraminių indų, datuotinių XIX amžiumi, fragmentai. Tokie radiniai nebuvo inventorinami. Iš paminėtuose sluoksniuose aptikto gan didelio kiekio radinių inventorinti šeši: galimai XVII–XVIII amžiais datuotinos stiklo indų šukės, nenustatyto datavimo metalinė žvakidės (?) pėda, fajansinė apdužusi figūrėlė, vaizduojanti nuogą vaiką ar angelą (galbūt, puošnaus indo, krosnies dalies detalė?), datuotina XIX amžiumi, XVII ir XVIII amžiais datuotinių keraminių indų šukės. Pirmam šurfe, 1,05–1,1 m gylyje nuo žemės paviršiaus, pasiektas molio įžemis. Šurfe aptikta santykinai daug radinių, dalis kurių priskirtini archeologiniam laikotarpiui. Todėl galima manyti, kad čia esama ir vizualiai sunkiai išskiriamo archeologinio sluoksnio. Šurfe 1 atkastieji oranžerijos pamatai – lauko akmenų ir plytelių, rištų kalkių skiediniu, mūro. Mūras nelabai tvarkingas, įgilintas iki 90 cm nuo žemės paviršiaus. Pasiėkus įžemį šurfas 1 baigtas tirti.

Šurfas 2 2×1 m dydžio, ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV-ŠR (30°) kryptimi, PV dalimi

Šurfe 3 atkasti buv. koridoriaus pamatai ir grindinys su latakais. Vaizdas iš PR.

priglundęs prie oranžerijos liekanų. Koordinatės: Š kampas $x=550882,24$, $y=6119575,56$, $z=133,55$; R kampas $x=550883,21$, $y=6119575,07$, $z=133,6$; P kampas $x=550882,34$, $y=6119573,68$, $z=133,73$; V kampas $x=550881,29$, $y=6119573,95$, $z=133,76$. Nuo P dalies šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti x_1 ir x_2 , o iš PR į ŠV - y_1 . Šurfo vieta padengta suplūktu akmens anglies šlaku, akmens anglimi. Nukasus šlako, anglies, maišytų su pilka žeme ir medžių šaknų peraugtą sluoksnį, kurio bendras storis 20-25 cm, šiaurinėje šurfo 2 dalyje, kv. x_2/y_1 , tirtas iki 15 cm storio molio sluoksnis. Kitur šurfe po viršutiniu sluoksniu tirtas suplūktas pilkos žemės su griuvenomis sluoksnis, kurio storis 12-45 cm. Šis „palenda“ ir po aukščiau paminėtu molio sluoksniu. Sluoksnyje surastas nedidelis kiekis radinių: dvi šovinių tūtelės, korodavusi 1957 metų emisijos SSRS 3 kapeikų moneta, stiklo taurelės pėda (visi neinventorinti), metaliniai dirbiniai. Pastarieji turėtų būti datuojami XIX-XX amžiais, inventorinti todėl, kad gali suteikti duomenų apie dvaro gyventojų ar svečių aprangą. Apatinis šurfe 2 tirtas sluoksnis - 50-55 cm storio ruda molinga žemė be archeologinių radinių. Po šiuo sluoksniu, 1,0-1,2 m gylyje, šurfe pasiektas molio įžemis. Archeologinių radinių šurfe neaptikta, archeologinio sluoksnio jame nerasta. Pasiekus įžemį šurfas 2 baigtas

tirti. Šurfe 2 atkastieji oranžerijos pamatai - lauko akmenų ir plytelių, rištų kalkių skiediniu, mūro. Mūras nelabai tvarkingas, įgilintas iki 70 cm nuo žemės paviršiaus.

Šurfais 3, 4, 5, kurie tirti prie bokšto ir sovietmečiu statyto priestato, siekta ne tik aptikti čia stovėjusių mūrinių statinių - rūmų pagrindinę dalį ir bokštą jungusio koridoriaus (korpuso), rūmų priestato - liekanas, bet ir nustatyti, ar sovietinio priestato griovimo metu nebuvo pakenkta po žeme esantiems autentiškiems dvaro laikotarpio mūrams, kitoms struktūros - archeologiniam sluoksniui.

Šurfas 3 pradėtas tirti 2×2 m dydžio, vėliau, siekiant atidengti aptiktas struktūras, pailgintas ŠR kryptimi iki 2,7 m. Šurfas 3 ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV-ŠR (30°) kryptimi, PV dalimi priglundęs prie sovietmečiu statyto bokšto priestato ŠR dalies. Koordinatės: Š kampas $x=550814,61$, $y=6119618,9$, $z=132,77$; R kampas $x=550816,36$, $y=6119617,88$, $z=132,82$; P kampas $x=550815,12$, $y=6119615,52$, $z=132,87$; V kampas $x=550813,39$, $y=6119616,43$, $z=132,82$. Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti x_1 , x_2 ir x_3 , o iš ŠV į PR - y_1 ir y_2 . Tiriamoji vieta buvo padengta velėna. Nuėmus velėną jau 4-25 cm gylyje šurfe 3 atidengtos struktūros - mūro sienų liekanos ir akmenų grindinio fragmentai. Kv. x_1/y_1-y_2 ati-

Šurfų 1 ir 2 atrinkti radiniai

1. Figūrelė, keramika, apdužusi ar nudužusi nuo dirbinio. 2. Dirbinys (sagos dalis? aprangos detalė?), vario lydinys. 3. Taurės, stiklas, fragmentas - kojelės šukė. 4. Lėkštės, keramika, fragmentas - pakraščio šukė. 5. Dirbinys (sagos dalis?), vario lydinys. 6. Dirbinio (žvakidės pėdos?), vario lydinys, fragmentas.

dengtasis iš raudonos spalvos degto molio plytų, rištų kalkių skiediniu mūrytas mūras galėtų būti rūmų pagrindinę dalį ir bokštą jungusio koridoriaus liekana, o kv. x_2-x_3/y_1-y_2 aptiktasis mūras – veikiausiai kažkokio vienalaikio statinio, priestato liekana. Akmenų grindinys darytas iš nedidelių akmenų, kurių matomos dalys yra 6×4 cm, 26×13 cm ir panašaus dydžio. Visame šurfo 3 plote atkasus paminėtas struktūras, kurios, greičiausiai, yra Vaitkuškio dvaro sodybos fragmentų rūmų liekanų vertingosios dalys, šurfo tyrimas nutrauktas. XVIII amžiumi datuoto mūro įgilinimas nenustatytas. Archeologinių radinių šurfo tyrimo metu neaptikta, aptikti tik du XIX–XX amžiais datuotinių koklių fragmentai, fajansinio indo šukė.

Šurfas 4 2×2 m dydžio, orientuotas PV–ŠR (30°) kryptimi, Š kampu prigludęs prie sovietmečiu statyto bokšto priestato P kampo. Koordinatės: Š kampas $x=550809,59$, $y=6119610,26$, $z=132,62$; R kampas $x=550811,39$, $y=6119609,38$, $z=132,81$; P kampas $x=550810,42$, $y=6119607,61$, $z=132,68$; V kampas $x=550808,63$, $y=6119608,54$, $z=132,53$. Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti x_1 ir x_2 , o iš ŠV į PR – y_1 ir y_2 . Tiriamoji vieta buvo padengta

velėna. Nuėmus velėną kastas griuvenų sluoksnis, o 50–70 cm gylyje (Habs. 131,96–132,36 m) atsidengė ieškomų mūrų viršutinės dalys. Tolimesnių tyrimų metu nustatyta, kad čia būta rūsio (tiksliau – rūsio patalpa), o jis iki pat grindų, kurios atkastos beveik 2 m gylyje (Habs. 130,76 m), užpildas griuvenų sluoksniu. Griuvenose aptiktas santykinai didelis kiekis radinių. Tarp radinių vyrauja XIX–XX amžiais datuojamų koklių fragmentai. Inventorinta tik nedidelė dalis radinių – du galimai XVII ar XVIII amžiumi datuojamų čerpių fragmentai. Šurfe atkastieji mūrai – rūsio sienos, kurių vienoje – durų anga, taip pat – krosnies padas. Mūryta iš raudonos spalvos degto molio plytų, rištų kalkių skiediniu. Mūrai datuoti XVIII amžiumi. Grindys iš plytų, apsinešę kalkių skiediniu. Mūrų įgilinimas nenustatytas. Archeologinis sluoksnis šurfe neaptiktas.

Šurfas 5 $2,2\times 2$ m dydžio, ilgosiomis kraštinėmis orientuotas ŠV–PR (120°) kryptimi, ŠR dalimi prigludęs prie bokšto ir sovietmečiu statyto bokšto priestato jungties P dalies. Koordinatės: Š kampas $x=550803,33$, $y=6119614,02$, $z=132,49$; R kampas $x=550805,27$, $y=6119612,94$, $z=132,48$; P kampas $x=550804,46$, $y=6119611,25$, $z=132,22$; V kampas $x=550802,42$, $y=6119612,33$, $z=132,28$.

Šurfe 4 atkasti buvusio priestato mūrai, rūsio grindys. Vaizdas iš Š.

Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti x1, x2 ir x3, o iš ŠV į PR - y1 ir y2. Tiriama vieta buvo padengta betonu - čia tokiu būdu suformuota bokšto nuogrinda. Išlaužus betoną buvo kasti suardyti, supilti pilko grunto su griuvenomis, griuvenų sluoksniai, suformuoti griauinant autentiškas rūmų dalis. Šurfo vidurinėje dalyje, 40-70 cm gylyje (Habs. 131,77-131,83 m) atkastas PV-ŠR orientuotas ~90 cm pločio mūras - buvusio XVIII amžiaus rūmų priestato (korpuso) ŠV [rūsio] sienos liekana su švieslangio fragmentu, mūryta iš raudonos spalvos degto molio plytų ir kalkių skiedinio (žr. priedą Nr. 3, p. 62). Į ŠV nuo sienos, kv. x1/y1-y2, Habs. ~131,8 m atkasta betoninė atgrinda. Mūro ir atgrindos vietose daugiau nebesigilinta, gilinamasi buvo šurfo 5 PR dalyje, kv. x2-x3/y1-y2. Užkastos rūšio patalpos vietoje, kastas tamsiai pilkos žemės su griuvenomis sluoksnis. Jis, siaurame ~70 cm pločio ruože, tirtas iki 1,2 - 1,4 m gylio. Grunte radinių nerasta, šurfo tyrimas buvo nutrauktas. Archeologinis sluoksnis šurfe neaptiktas, mūro įgilinimas nenustatytas.

Šurfas 6 pradėtas tirti 3×1,5 m dydžio, tačiau, jame neaptikus ieškoto rūmų priestato P kampo, šis šurfas buvo plečiamas PV kryptimi, kol tapo 5,5×1,5 m dydžio. Šurfas ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV-ŠR (30°) kryptimi. Koordinatės: Š kampas x=550805,46, y=6119604,09, z=132,33; R kampas x=550806,86, y=6119603,36, z=132,48; P kampas x=550804,36, y=6119598,54, z=132,47; V kampas x=550803,0, y=6119599,26, z=132,28. Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti nuo x1 iki x6, o iš ŠV į PR - y1 ir y2. Tiriama vieta buvo po velėna. Nuėmus velėną kasti griuvenų, pilkos, tamsiai pilkos žemės su griuvenomis sluoksniai, o 35-60 cm gylyje (Habs. 131,5-131,93 m) atsidengė ieškomo XVIII amžiaus mūro viršutinės dalys. Mūryta iš raudonos spalvos degto molio plytų ir riedulių, rištų kalkių skiediniu. Siena gana stipriai apgriauta, joje matomi iškritusių riedulių „lizdai“. Atkastosios [rūsio] sienos pagrindinės dalies plotis ~90 cm. Šurfo PR dalyje, kv. x1-x3/y2, atkastas mūro praplatėjimas. Manoma, kad tai galėtų būti priestato kampe buvusio piliastro pamatas - kad buvo tokie piliastrai, žinoma iš istorinių nuotraukų. Dar vienas pamatų praplatėjimas - šurfo 6 R kampe, kv. x5-x6/y1-y2. Tiksliai jo paskirtis, parametrai nenustatyti. Mūrai nebuvo visiškai atkasti, jų įgilinimo nustatyti nepavyko. Tirta iki ~1,25 m gylio, daugiau nesigilinta siekiant nesukelti pavojaus gana

prastai išlikusiems mūrams. Tirtuose supiltnio pobūdžio sluoksniuose aptiktas nedidelis kiekis radinių. Daugelis radinių (koklių šukių, metalinių dirbinių, stiklo šukių) datuoti XIX-XX amžiais, bet surasta ir radinių, datuotinių XVII-XVIII am-

Šurfo 4 atrinkti radiniai

1. Koklis, keramika, fragmentas. 2. Čerpės, keramika, fragmentas. 3. Koklis, keramika, fragmentas. 4. Čerpės, keramika, smulkus fragmentas.

Šurfe 6 aptiktos buvusio priestato mūrinių konstrukcijų liekanos, vaizdas iš ŠR.

žiais. Tai XVII amžiumi datuotinas plokščiosios čerpės fragmentas, XVII-XVIII amžiais datuotini stiklo butelio fragmentas ir keraminio puodo šukė, XVIII amžiumi datuotina koklio šukė. Taip pat inventorintas XIX ar XX amžiaus retesnis keraminis radinys – dubens fragmentas. Nors ankstyvų radinių surasta ir PV šurfo dalyje, tačiau jie buvo pramaišiu su XIX–XX amžiaus radiniais, todėl teigti, kad čia buvo aptiktas archeologinis sluoksnis, negalime.

Šurfais 7–10 siekta atsekti rūmų pagrindinės dalies kampų vietas, nustatyti, ar tose vietose esama archeologijos vertybių. Šiame tyrimų etape planuota tirti 3×2 m dydžio šurfus, tačiau dalis jų, siekiant geriau atidengti struktūras, buvo praplėsti, tapo didesni.

Šurfas 7 pradėtas tirti 3×2 m dydžio, tačiau jame neaptikus ieškoto rūmų PR kampo, šis šurfas buvo plečiamas PV ir PR kryptimis, kol tapo 4,7 m ilgio ir 2,0–2,7 m pločio. Šurfas ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV–ŠR (30°) kryptimi. Koordinatės: Š kampas $x=550849,76$, $y=6119571,41$, $z=133,34$; R1 kampas $x=550851,53$, $y=6119570,32$, $z=133,31$; R2 kampas $x=550850,55$, $y=6119568,43$, $z=133,34$; R3 kampas $x=550851,12$, $y=6119568,02$, $z=133,46$; P kampas $x=550849,95$, $y=6119565,89$, $z=133,48$; V kampas $x=550847,55$, $y=6119567,14$, $z=132,47$. Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m

Praplėtus šurfą 7 atkastos rūmų PR kampo liekanos. Vaizdas iš ŠV.

dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti nuo x1 iki x5, o iš ŠV į PR - nuo y1 iki y3. Tiriamą vietą dengė velėna, žvyras. Nukalus velėną šurfe tirtas griuvenų sluoksnis, kuris, kaip manoma, susijęs su rūmų griovimu ir buvo suformuotas XX amžiaus II pusėje. Griuvenų sluoksnio storis 35–80 cm, jame aptikta XIX–XX amžiumi datuotinių metalinių, keraminių ir stiklo radinių ir jų fragmentų. Po griuvenomis, 50–70 cm gylyje, atkastos XIX amžiaus mūrų viršutinės dalys. Kv. x3–x5/y2–y3 atkasta PV–ŠR kryptimi orientuota ~90 cm pločio iš akmenų ir kalkių skiedinio mūryta pamatų siena, įgilinta iki 1,4–1,5 m gylio (iki Habs. ~131,9 m). Šis mūras išlikęs gana gerai. Šurfo 7 P dalyje, kv. x1–x2/y1–y3 atkastieji iš akmenų ir kalkių skiedinio mūryti PR–ŠV kryptimi orientuoti pamatai išlikę prasčiau - apardyti griaunant rūmus, o gal ir vėliau. Šurfo P kampe, kv. x1–x2/y3, atkastoji pamatų dalis galėjo būti skirta bokštelio pavidalo piliastriui. Šurfe fiksuota įvairesnė nei kitose šiame objekte tirtose vietose kultūrinio sluoksnio stratigrafija. Po su rūmų griovimu susijusiu griuvenų sluoksniu pagrindinėje šurfo dalyje tirtas iki 20 cm storio maišytos su molio pilkos žemės sluoksnis. Žemiau šio - ~50 cm storio pilkos žemės su degėsiomis sluoksnis be archeologinių radinių. Po šiuo, 1,25–1,5 m gylyje - iki 25 cm storio pilko smėlio ir molio sluoksnis be radinių. Po šiuo, 1,5 m gy-

lyje, atkastas balsvo priemolio ir molio sluoksnis - įžemis. Kiek kitokia stratigrafija fiksuota šurfo PV dalyje, buvusių rūmų išorėje. Čia po griuvenų sluoksniu tirtas iki 50 cm storio tamsiai pilkos žemės su griuvenomis sluoksnis be archeologinių radinių. Po šiuo - iki 40 cm storio pilkos žemės sluoksnis be radinių. Po šiuo, 1,5 m gylyje, pasiektas balsvo molio įžemis. Šurfo apatinėje dalyje tirtasis pilkos spalvos žemės sluoksnis lyg ir galėtų būti archeologiniu sluoksniu, tačiau jame nerasta radinių, todėl jo tokiu nelaikome.

Šurfas 8 pradėtas tirti 3×2 m dydžio, vėliau, siekiant atkasti piliastro pamatą, kiek praplėstas PR kryptimi ir tapo iki 2,7 m pločio. Šurfas ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV–ŠR (30°) kryptimi. Koordinatės: Š kampas x=550840,76, y=6119608,78, z=133,54; R kampas x=550842,48, y=6119607,73, z=133,58; P kampas x=550841,04, y=6119605,14, z=133,6; V kampas x=550839,21, y=6119606,14, z=133,73. Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti nuo x1 iki x3, o iš ŠV į PR - nuo y1 iki y3. Tiriama vieta buvo padengta velėna. Nukalus velėną ir povelėninį sluoksnį, 5–30 cm gylyje atidengta rūmų ŠR kampo mūrinių liekanų viršutinė dalis. Mūrai datuoti XIX amžiumi. Mūryta iš raudonos spalvos degto molio plytų ir kalkių skiedinio. Atkastosios sienos yra 90–100 cm pločio, prie sienų

Šurfo 6 atrinkti radiniai

1. Koklio sieninio (?), keramika, fragmentas – plokštės dalis. 2. Butelio, stiklas, fragmentas – kaklo šukė. 3. Čerpės, keramika, fragmentas – plokščiosios čerpės plokštės dalis. 4. Dubens (?), keramika, fragmentas – ašos šukė.

susikirtimo prišlietas ~1,55 m skersmens netaisyklingo aštuoniakampio pavidalo piliastro pamatas. Pamatų - tuometinių rūmų išorėje ~20 - 30 cm gylyje (Habs. 133,18-133,23 m) aptikta fragmentiška betoninė atgrinda - gabaliukas iš 27×18 cm, 15×14 cm ir panašaus dydžio akmenų formuoto grindinio. Nei grindiniai, nei mūrai nebuvo ardomi, todėl šurfe įžemio pasiekti nepavyko. Kastame grunte (griuvėnose, tamsiai pilkoje žemėje) aptikta tik keletas radinių - XIX-XX amžiais datuojamų koklių fragmentų.

Šurfas 9 pradėtas tirti 3×2 m dydžio, vėliau, siekiant atkasti piliastro pamatą, kiek praplėstas ŠV kryptimi ir tapo iki 2,45 m pločio. Šurfas ilgosiomis kraštinėmis orientuotas PV-ŠR (30°) kryptimi. Koordinatės: Š kampas $x=550823,33$, $y=6119617,65$, $z=132,9$; R kampas $x=550825,1$, $y=6119616,7$, $z=133,08$; P kampas $x=550823,68$, $y=6119613,98$, $z=133,17$; V kampas $x=550821,86$, $y=6119614,99$, $z=133,06$. Nuo V kampo šurfas sudalytas 1×1 m dydžio kvadratais, kurie iš PV į ŠR įvardyti nuo x_1 iki x_3 , o iš ŠV į PR - nuo y_1 iki y_3 . Tiriamąją vietą dengė velėna, XIX amžiumi datuotas mūras matėsi žemės paviršiuje. Nukalus velėną ir povelėninį sluoksnį, kelių - keliasdešimties cm gylyje atidengta visa rūmų ŠV kampo mūrinių liekanų viršutinė dalis. Mūryta iš raudonos spalvos degto molio plytų ir kalkių skiedinio. Atkastosios sienos yra 95-130 cm pločio, prie sienų susikirtimo prišlietas 1,3-1,5 m skersmens netaisyklingo aštuoniakampio pavidalo piliastro pamatas. Pamatų - tuometinių rūmų išorėje ~20-30 cm gylyje (Habs. 133,18-133,23 m) aptikta fragmentiška betoninė atgrinda - gabaliukas iš 20×17 cm, 18×15 cm ir panašaus dydžio akmenų formuoto grindinio. Nei grindiniai, nei mūrai nebuvo ardomi. Kastame grunte (griuvėnose, pilkšvoje smėlingoje žemėje) aptikta tik keletas XIX-XX amžiais datuojamų metalinių radinių ir XVIII amžiumi datotino koklio fragmentas. Pastarasis radinys inventorintas. Šurfo 9 šiaurinėje dalyje po archeologijos požiūriu nevertingais griuvėnų, pilkšvo maišyto grunto sluoksniais 70 cm gylyje pasiektas balsvo priemolio, molio sluoksnis - įžemis.

Šurfas 10 3×2 m dydžio. Šurfas ilgosiomis kraštinėmis orientuotas ŠV-PR (120°) kryptimi. Koordinatės: Š kampas $x=550813,62$, $y=6119600,92$, $z=132,86$; R kampas $x=550816,28$, $y=6119599,53$, $z=133,07$; P kampas $x=550815,36$, $y=6119597,82$, $z=132,91$; V kampas $x=550812,7$, $y=6119599,11$, $z=132,89$. Nuo Š kampo šurfas sudalytas 1×1 m

dydžio kvadratais, kurie iš ŠV į PR įvardyti nuo x_1 iki x_3 , o iš ŠR į PV - nuo y_1 iki y_2 . Tiriamąją vietą dengė velėna ir žvyras. Nukalus velėną, povelėninį sluoksnį, žvyrą, 10-30 cm gylyje (Habs. 132,71-132,95 m) buvo atidengta XIX amžiaus rūmų mūrinių liekanų viršutinė dalis. Mūryta iš raudonos spalvos degto molio plytų ir kalkių skiedinio, sienos - 70-190 cm pločio. Mūrai (rūsio skliauto liekanos, rūsio kampas, kolonos bazė) užėmė didžiąją dalį šurfo ploto, todėl nebebuvo galimybės jį toliau tyrinėti. Tamsiai pilkos spalvos žemėje radinių nerasta.

Baigus archeologinius tyrimus tiriamosios vietos, pageidaujant užsakovui ir neprieštaraujant Kultūros paveldo departamento specialistams, nebuvo užkastos, mat numatoma atkasti ir daugiau rūmų bei jų priestatų liekanų.

Išvados

1. Nustatyta, kad teritorijoje esama gana gerai išlikusių dvaro rūmų ir jų priestatų mūrinių liekanų, buvusių dangų fragmentų. Aptikti mūrai datuojami XVIII-XIX amžiais. Nors surasta XVII-XVIII amžiais datuojamų archeologinių radinių, neabejotino archeologinio sluoksnio identifiкуoti nepavyko. Tai lėmė ir objektyvios priežastys - šurfluose dažnai didelius plotus užėmė autentiški mūrai, dangos (grindiniai, atgrindos), kurie greičiausiai yra Vaitkuškio dvaro sodybos fragmentų rūmų liekanų vertingąją savybę, sudedamąją dalimi, todėl nebuvo ardomi, o kultūrinis sluoksnis iki įžemio tirtas tik santykinai nedideliame plote. Tirtose vietose kultūrinis sluoksnis 0,7-1,5 m storio, o šurfe 4, buvusioje rūsio patalpoje - daugiau nei 2 m. Ankstyviausia kultūrinio sluoksnio dalis turėtų būti datuojama XVIII amžiumi, tačiau minimo laikotarpio ir XVII amžiaus radinių aptikta nedaug, minimo laikotarpio kultūrinio sluoksnio horizonto aiškiai išskirti nepavyko.

2. Autentiškų mūrų liekanas būtina išsaugoti. Mūro liekanų atkasimo metu būtina atlikti archeologinius tyrimus. Siūlomas tolimesnių archeologinių tyrimų pobūdis - archeologiniai žvalgymai. Žvalgymų metu aptikus, identifikavus archeologinį sluoksnį, kitų archeologijos vertybių, būtų būtina keisti tyrimų pobūdį į detaliuosius archeologinius tyrimus.

3. Archeologinio laikotarpio ir dvaro gyvenamąją iliustruojančių radinių kolekcija perduota Ukmergės kraštotyros muziejui. Kiti radiniai perduoti užsako-

vui - šiuos numatoma eksponuoti dvaro sodybos fragmentų teritorijoje. Atrenkant masinę medžiagą - buitinės keramikos ir koklių fragmentus - inventorinimui pagrindiniu kriterijumi buvo tų radinių datavimas, t. y., muziejui perduoti tie masiniai radiniai, kurie buvo iš archeologinio laikotarpio, šiuo atveju, iš XVII-XVIII amžių.

Paiškinimai

* Rengiant apžvalgą naudotasi informacija iš šių šaltinių: Saulius Sarcevičius Vaitkuškio rūmai // Kultūros paminklai 2, išleido leidykla „Savastis“, Vilnius, 1995, p. 39-55; Grafų Kosakovskių albumas, išleido nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2004; Stanislaw Kazimierz Kossakowski Kocham Fotografiją, išleido Dom Sotkan z historia, Warszawa, 2019; Jonas Eustachijus Kosakovskis Vaikystės metų užrašai 1903-1910, vertimas iš lenkų kalbos, išleido Valdo leidykla, Ukmergė, 2019; <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search>.

** Absolūtus aukštis Lietuvos aukščių sistemoje (LAS).

Šurų 8 ir 9 atrinkti radiniai

1. Kokliai, fragmentai. 2. Koklio sieninio (?), keramika, fragmentas – plokštės pakraščio su kaklo liekanomis dalis.

Šurfe 8 atkastas rūmų mūrinių liekanų ŠR kampas. Vaizdas iš P.

VAITKUŠKIO IR PABAISKO APYLINKIŲ ARCHEOLOGINIO - ISTORINIO PAVELDO OBJEKTAI

VILIUS RADZEVIČIUS

Pabaisko „Karokalnio“ piliakalnis. Viliaus Radzevičiaus nuotrauka, 1959 m.

Įvadas

Lietuvai 1918 metais atkūrus nepriklausomybę, plėtėsi archeologijos ir istorijos moksliniai tyrinėjimai. Buvo naudojamosi iš anksčiau turima medžiaga. Nemažą pagalbą tyrinėtojams teikė ir kaimo mokytojai, rinkdami informaciją apie žinomus išlikusius ir neišlikusius archeologinius - istorinius objektus. Taip pat buvo pildomi moksliniai archyvai ir muziejų rinkiniai.

Sovietmečiu Kultūros ministerijoje buvo muziejų ir kultūros paminklų skyrius. Jam priklausė kultūros paminklų archyvas. Pokaryje buvo tikslinami duomenys apie jame įrašytus paveldo objektus. Apie 1955 metus pradėta jų pasportizacija.

Šį darbą turėjo organizuoti rajonų kultūros skyriai, o jį atlikti - rajonų kraštotyros muziejai. Tokių muziejų Lietuvoje tuo metu buvo, berods, apie dešimt, jie turėjo du - tris darbuotojus. Iš ministerijos muziejai buvo gavę pasportizuotinių objektų sąrašus, kuriuose buvo pirminiai duomenys apie juos.

Tačiau pasportizacija apėmė daug klausimų.

Kad būtų galima į juos atsakyti, reikėjo atlikti žvalgomasias apžiūras, kai kuriuos matavimus. Objektui pasą reikėjo pildyti dviem egzemplioriais, nubraižyti jo padėties (situacijos) planus, surinkti ir įrašyti bibliografines žinias apie jį. Taip pat reikėjo padaryti objekto fotonuotrauką ir paruošti jo naudotojo apsaugos įsipareigojimą.

Ukmergės rajono muziejaus įėjomis tik nedidelė šių vietovių dalis buvo pasportizuota. Panaši padėtis ir kituose rajonuose. Todėl buvo surasta galimybė iš ministerijos lėšų samdyti aktyvesnius kraštotyrininkus šiam darbui atlikti. Ukmergės rajone 1959 metais tai atlikau aš, straipsnio autorius, buvęs kultūros - švietimo darbuotojas, Vilius Radzevičius, aplankęs apie šimtą tokių vietų ir nemažą jų dalį pasportizavęs. Dalies jų neradau arba radau visai nuniokotas.

Pateikiu kai kuriuos duomenis apie Vaitkuškio ir Pabaisko apylinkų archeologinius - istorinius paveldo objektus pagal jų padėtį 1959 metais. Tuo metu minėtose apylinkėse jų buvo septyni.

Pabaisko mūšio inscenizacijoje, LDK karys. Reginos Mackelienės nuotrauka, 2019 m.

Pabaisko mūšio laukas ir piliakalnis Karokalnis

Pabaiskas Lietuvos istorijoje žinomas kaip žymaus mūšio tarp Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio (Vytauto brolio) ir Švitrigailos (Jogailos jauniausiojo brolio) kariuomenių vieta. Švitrigaila po Vytauto mirties norėjo paveržti Lietuvos valdymą iš Žygimanto ir, Livonijos ordino remiamas, vyko į Vilnių. Tačiau ties Pabaisku jį pasitiko Žygimanto sūnaus Mykolo vadovaujama kariuomenė. Ten Švitrigaila ir kalavijuočiai buvo sumušti. Mūšio lauke žuvo pats Livonijos ordino magistras Frankas Kirkshofas ir keliolika tūkstančių kalavijuočių. Šis mūšis Livonijos ordinui buvo tas pat, kas kryžiuočiams Žalgirio mūšis. Po jo Livonijos ordinas daugiau nebeatsigavo ir vėliau tapo Lietuvos vasalu. Pagal istorikų raštus, Pabaisko vardą šiai vietai davęs dar Žygimantas (pobojewisko – pamūšė), o mažą upelį pergalei pažymėti kunigaikštis pavadino Viktorijos (Pergalės) vardu.

Ir dabar pietiniu Pabaisko miestelio pakraščiu

teka mažytis upeliukas, vietos gyventojų Vintorka ar Viktorka vadinamas. Į pietus bent kilometrą nuo Pabaisko tęsiasi kauburiuotos Skapiškių kaimo pievos, Mūšio lauku vadinamos, per jas ir teka šis upeliukas. Nemaža legendų yra apie šias vietas. Senoliai yra pasakoję apie kalną, kuriame buvo palaidota karalaitė Bona, rodę upeliuką, kadais žuvusių karių krauju pasrūvusį, o jo krantuose esančius kauburius manė esant iš mūšyje žuvusių kaulų supiltus.

Reikia manyti, kad minėtas Pabaisko mūšis vyko ne per toliausia nuo šių vietovių. Iš tiesų, prie Pabaisko, Skapiškių kaimo laukuose, buvo randama surūdijusių geležies gabalų, ginklų liekanų.

Tačiau tose pačiose Skapiškių pievose rasti senovės daiktai mus nukelia ir į gilesnę praeitį. Tai tartum duonos kepalas išvaizdos kalnelis pelkėtoje vietovėje – Karokalniu vadinamas. Jis yra gal už 750 metrų į pietus nuo Pabaisko miestelio, dešiniajame Viktorkos (Vintorkos) upelio krante, apie 25 m nuo jos vagos. Upelis vasarą išdžiūsta. Pagal vietos gyventojų pasakojimus, šį kalnelį supdavo vandenys – pelkės iš visų pusių.

Apie 1920 metus mėgėjai, vadovaujami vietos mokytojo, kasinėjo šį objektą ir kitus greta jo esančius kalnelius, kur rado stačiom palaidotų žmonių griaučius, akmeninį kirvuką, akmeninę buožę su skylė ir kitų akmens įrankių. Radiniai buvo perduoti kažkuriam muziejui. Iš to galima spręsti, kad tai ankstyvojo laikotarpio piliakalnis, apsisaugojimo nuo priešų vieta.

Bibliografinės žinios:

Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губ.

Słownik geograficzny krolewstwa Polskiego... pod red. Chliebowskiego i Walenskiego. Warszawa, 1880–1895, T. 8.

Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928, K., p. 196.

Vaitkuškio piliakalnis Varinis arba Lapiakalnis

Literatūroje minima, kad Vaitkuškyje buvusi Švitrigailos pilis, o tuo pačiu, ir piliakalnis. Tačiau ten jokių piliakalnio požymių nenustatyta. Todėl buvo apsisistota ties Varinio kalnu, dar vadinamu Lapiakalniu, esančiu apie 0,5 km į vakarus nuo Vaitkuškio, apie 0,5 km į pietus nuo Pašilės miestelio ir 0,4 km į rytus nuo kelio Pašilė–Pabaiskas. Kalnas yra dešiniajame bevardžio upelio krante.

Atsitiktinai šiame kalne buvo randama daug metalinių, tarp jų ir varinių daiktų bei pinigų. Todėl jis ir gavo „Varinio“ vardą. Be to, 1924-1925 m. buvo rasta ažuolo rąstų liekanų (juodų gabalų). Šiuos radinius buvo priglaudęs Slabados kaimo gyventojas Pulkauninkas, tačiau jų neišsaugojo.

Bibliografinės žinios:

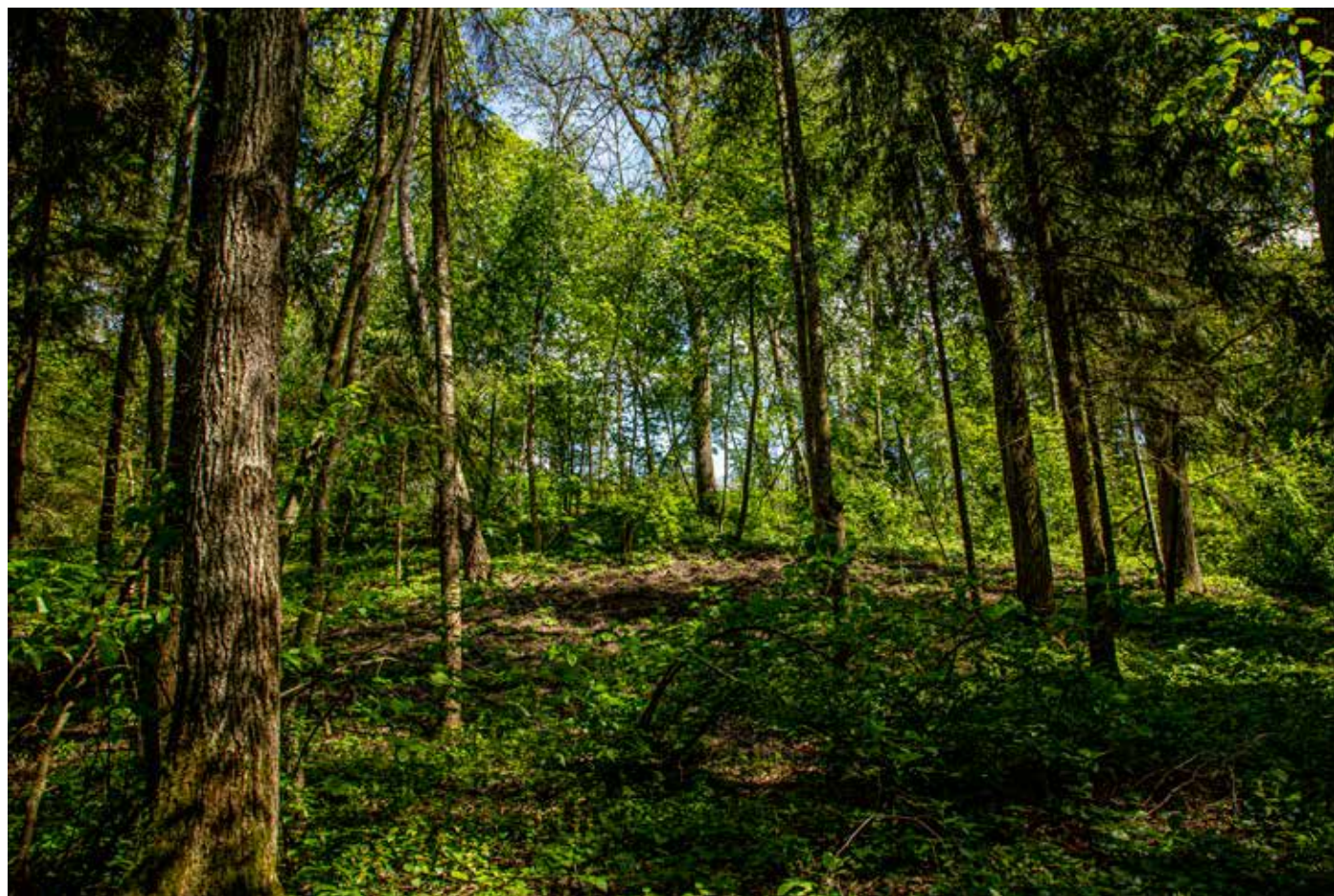
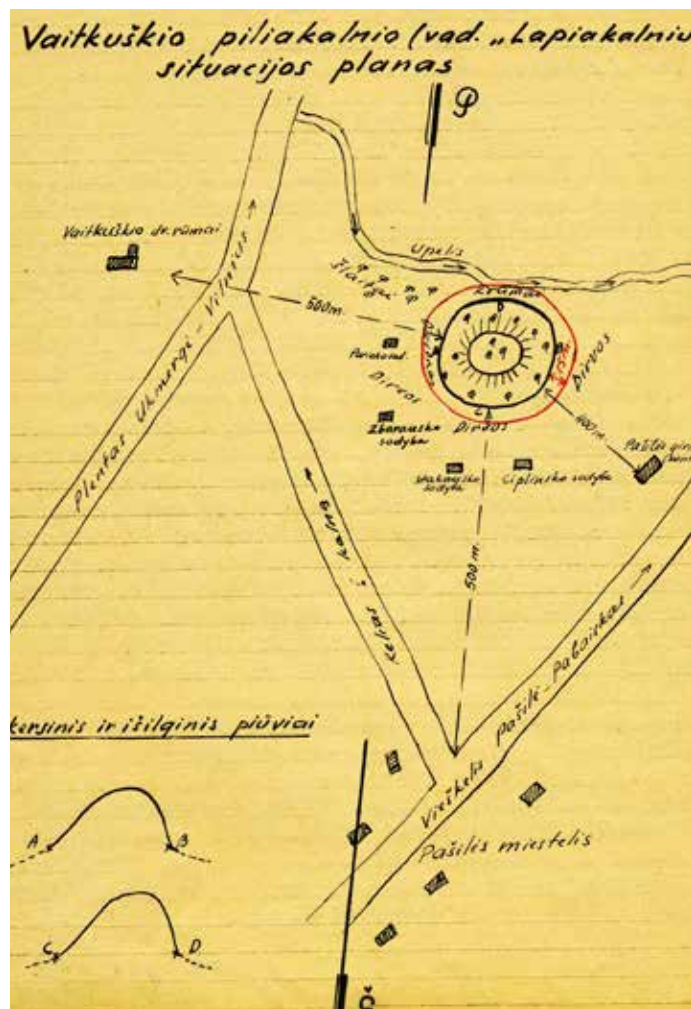
Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928, K. p. 255.

Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии.

Balinski M. Starożytna Polska, T. 3. Warszawa, 1846.

Gumowski M. Numizmatika Litewska wiekow srednich. Krakow, 1920.

Słownik geograficzny królestwa Polskiego... pod red. Chłiebowskiego i Walewskiego. Warszawa, 1860 - 1895, T. 13.

Vaitkuškio Lapiakalnis. Vijolės Ivanauskienės nuotraukos, 2021 m.

Vaitkūnų Kalnuočių kapinynas. Viliaus Radzevičiaus nuotrauka, 1959 m.

Vaitkūnų kaimo kapinynas Kalnuočiai, Žvyrynė, Milžinų kapai

Objektas yra visai šalia kelio, einančio į Vaitkūnų kaimą nuo plento, ties buvusiu Vaitkuškio dvaru. Jis yra dešinėje šio kelio pusėje, už 150 m nuo buvusios Vaitkūnų gyvenvietės. Artimiausios sodybos: Monikos Kiškienės – 50 m į šiaurę, A. Grigo – 100 m į pietryčius.

Tai kauburys šiaurėje, iškilęs apie 2 metrus virš kelio ir aplinkinių dirvų. Pietinė dalis staigiu kranteliu nusileidžia į aplinkinius dirvonus ir pievas. Ši žemuma susidarė ilgą laiką ten bekasant žvyrą. Apie 1927 metus ta vieta buvo išlyginta ir paversta dirva. Objekto ilgis palei kelią yra 35 m, plotis – apie 25 m. Tikėtina, kad tai yra plokštinis kapinynas.

Apie 1928 m. Vaitkūnų kaimo gyventojas Antanas Grigas, veždamas žvyrą, atsitiktinai pastebėjo apie 10 cm skersmens vertikalią skylę su tvirtai susiformavusiais kraštais ir, jo nuomone, su puvenų

žievelių dulkėmis, trupinėliais. Šios skylės dugne, 2-3 m gylyje, rado tamsiai melsvą (panašų į kalkakmenį) kampuotą plokščią akmenį, kurio visi kampai buvo apvalūs. Akmens neišsaugojo.

Bibliografinės medžiagos nerasta.

Sukinių kaimo piliakalnis Pilaite

Piliakalnis yra gal už 70 m nuo kelio, einančio iš Sukinių į Veprius. Jis dunkso dešiniajame Žuvinotos upelio krante, už 10 m nuo jo. Į vakarus, gal už 50 m, yra Juozo Malinausko sodyba.

Iš šiaurės, vakarų ir pietų pusių piliakalnis atrodo kaip aukštas kalnas. Jo aikštelė keturkampė, kampai apvalūs. Aikštelė yra lygi, į vakarus truputį nuožulni, apie 900 m² plokštuma. Į pietus ji nusileidžia staigiu kranteliu, į rytus ir vakarus eina nuožulniai žemyn. Rytiniame aikštelės šone yra 30 m ilgio pylimas, virš aikštelės iškilęs 3 metrus. Šlaitas yra dviejų pakopų. Šiauriniame kampe iš žemių kyšo keletas didelių akmenų.

Mitologinis akmuo Mokus. Gretos Česnaitienės nuotrauka, 2021 m.

Piliaikalnio šlaitai neslenka, aikštelė dabar neariama, atrodo kaip senas dirvonas – nei medžiais, nei krūmais neapaugusi. Pietų ir šiaurės šlaitai bei pylimas – tankiai apaugę lapuočiais medžiais, pylimas apaugęs daugiausia lazdynais. Pylimas smarkiai apgadintas II pasaulinio karo metu – 1944 metais – jame daug apkasų žymių. Pylimo žemė – molis. Šlaituose daug medžių šiuo metu iškirta.

Atsitiktiniai radiniai – plytos, seno mūro gabalai – rasti lobių ieškotojų, nebuvo saugojami.

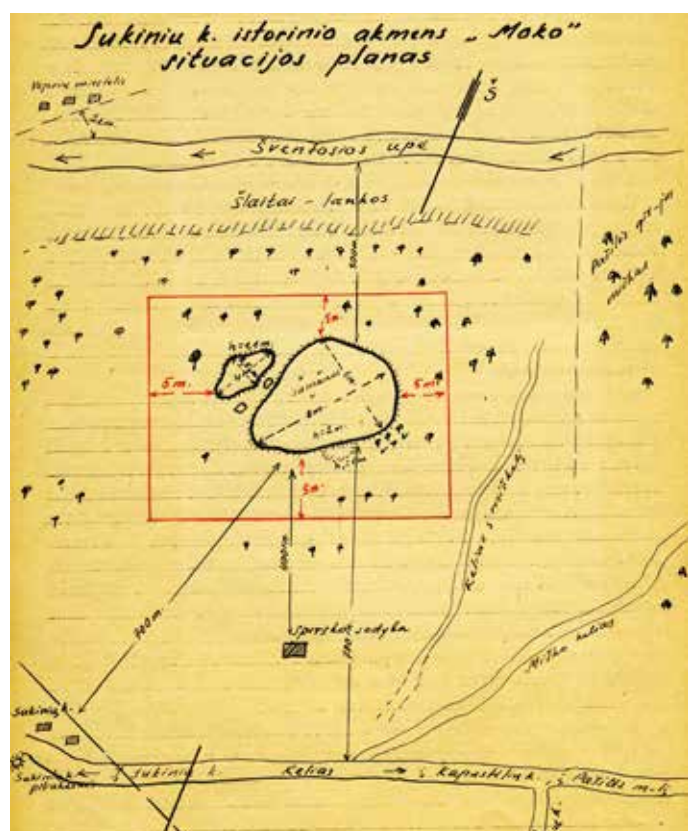
Bibliografinės žinios:

Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928, K, p. 239.

Sukinių kaimo istoriniai (mitologiniai) akmenys Mokai

Pagal kai kurių archeologų klasifikavimą – tai ne tik gamtos, bet ir istorijos paminklai, apipinti legendomis, priskirtini toteminių akmenų grupei.

Didysis guli už puskilometro į šiaurę nuo kelio,

einančio iš Pašilės miestelio per Kopūstėlių kaimą į Sukinius. Pasislėpęs Šventosios upės slėnio kairiojo šlaito viršuje, miškelyje, ties Spersko sodyba, nutolęs apie 400 m į šiaurę nuo jos.

Akmenys yra du: Mokas Tėvas ir Mokas Sūnus. Akmuo Mokas Tėvas yra šiaurės rytuose, apie 8 m ilgio ir 6 m pločio plačiausioje jo vietoje. Virš žemės paviršiaus jo kyšo apie 2 m. O greta jo, pietų pusėje iškastoje duobėje, matyti, kad jis dar žemėn sulindęs virš 1 m, tačiau kokiam gylyje yra akmens pagrindas, šiuo metu nenustatyta. Jo viršus nėra plokščias: išgaubtas ir nuožulniai žemėja į šiaurės pusę. Akmens išilginė kryptis yra ŠR - PV, pietvakarių galas smailesnis. Mokas Sūnus yra apie 4 m ilgio, 2,5 m pločio, 1,1 m aukščio virš žemės paviršiaus, jo galai smailūs. Tarp šių akmenų dar yra du mažesni akmenys, galbūt kadais atskilę nuo jų.

Akmuo vietomis apaugęs samanomis, jo spalva - šviesiai pilka. Akmens paviršiuje (viršuje ir vietomis iš šonų) yra daug nelygumų, galima manyti, kažkokio skaldymo žymių.

Bibliografinės žinios:

Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928, K, p. 239.

Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губ.

Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santeklyje. - „Mūsų senovė“, kn. 4-5, 1922.

Tarasenka P. Pėdos akmenyje. 1958, p.12.

Kulniškių kaimo kapinynas Duburio kalnas

Objektas yra apie 300 m į rytus nuo Kulniškių kaimo gyvenvietės, apie 200 m į šiaurę nuo Čižiūno, o į pietvakarius nuo A. Kirslio sodybų. Jis yra dauboje, netoli pievoje trykstančių šaltinių, todėl dar vadinamas Šaltinėliu.

Duburio kalnas yra netaisyklingas keturkampis, kurio pailgoje aukštumoje - du apvalūs, į visas puses nuolaidūs kalneliai. Jų viduryje yra žema lyguma. Vienoje vakarinio kalnelio dalyje yra apie 100 m²

Sukinių Pilaitės piliakalnis. Viliaus Radzevičiaus nuotrauka, 1959 m.

ploto sena žvyrdubė, kurioje – nesenos žvyro ir smėlio kasimo žymės. Dėl to ši objekto dalis yra smarkiai sunaikinta. Apytikris objekto plotas galėtų būti 24 arai. Kasant žvyrą čia buvo randama žmonių kaulų, tačiau jie nebuvo perduoti apsaugai.

Bibliografinių žinių nerasta.

Jutkonių kaimo kapinynas

Nenustatyta, kad šis plokštinis kapinynas vietos gyventojų būtų vadinamas koku atskiru vardu. Jis yra greta dabar veikiančių katalikiškų Jutkonių kaimo kapinių. Rytų pusėje ribojasi su jomis. Jis yra už 75 m nuo kelio, einančio iš Totoriškių kaimo šiaurės pusėje.

Objektas išaiškintas 1958 metais atsitiktinai, šioje vietovėje pradėjus kasti žvyrą taisomiems vieškeliams ir pastebėjus daug kaulų (nesuardytų kapų), o prie kiekvienų griaučių – žalvarinių ar geležinių daiktų. Darbininkai pasakojo, kad griaučiai visai gerai išsilaikę, o kai kurie buvo rasti „suran-

gytoje“ padėtyje. Vienoje vietoje buvo pastebėti dveji griaučiai. Griaučiai rasti maždaug 1 m gylyje. Apie tai papasakojo ten dirbę žmonės ir apylinkės pirmininkas A. Chmieliauskas.

Kapinynas niekuo nesiskiria nuo aplinkinių dirvonų, tik pietinė dalis staigiu kranteliu apie 2 metrus pakilusi. Toliau kapinyno paviršius lygus, nuožulniai kyla į šiaurės ir vakarų puses. Rytų ir šiaurės rytų šonuose, kur kapinyno dalis buvo nukasta imant žvyrą, susidaręs apie 10 m aukščio šlaitas. Kapinynas užima netaisyklingo keturkampio 12 arų plotą. Manoma, kad su apsaugos zona jis užimtų apie 25 arų plotą.

Dalis jame rastų daiktų saugoma Ukmergės kraštotyros muziejuje (varinis antkaklis, galastuvas, peiliai, ietigaliai ir kt.). Kiti daiktai pagal darbininkų, vežusių žvyrą, pasakojimus, (grandinės, tamsaus molio puodai su anglimis, varinės diržų sagtys, segės) – dingę, išmėtyti. Galbūt, kai kurie daiktai pateko pas Pylipaitį, gyvenantį Gelvonuose.

Bibliografinių žinių nerasta.

Kulniškių kaimo kapinynas. Viliaus Radzevičiaus nuotrauka, 1959 m.

Jutkonių kaimo kapinynas. Viliaus Radzevičiaus nuotrauka, 1959 m.

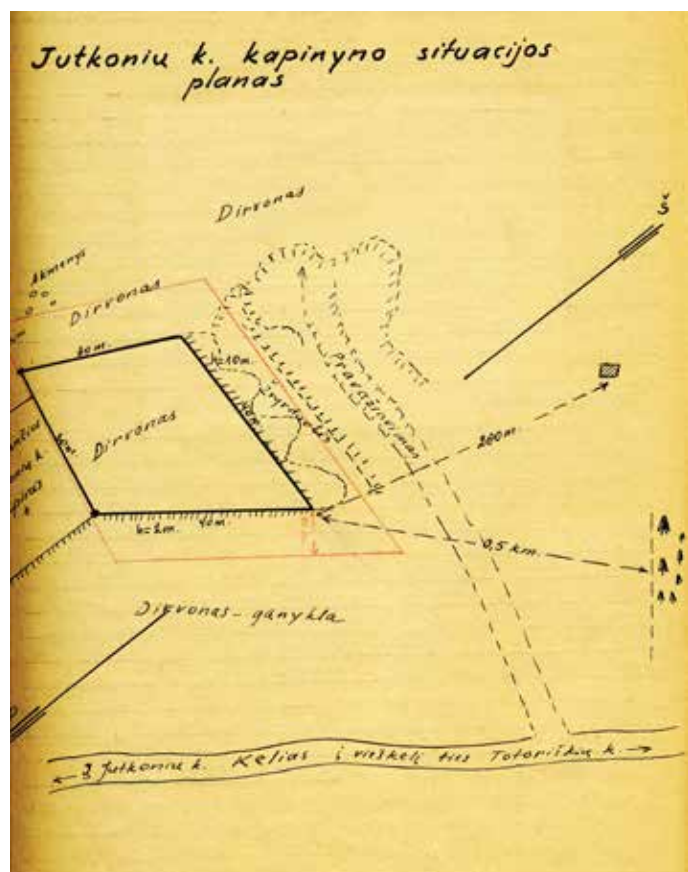
Pastabos

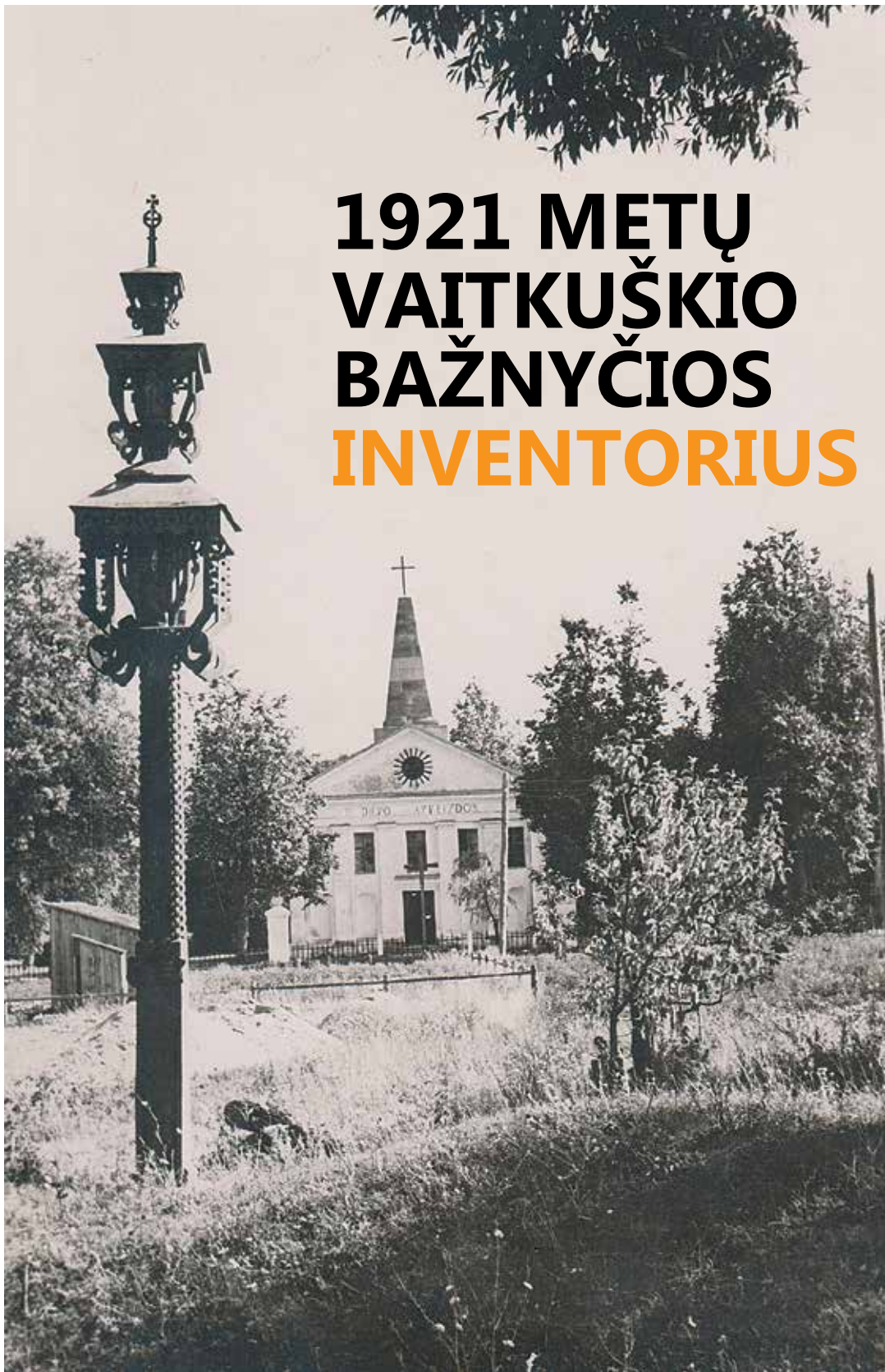
Jau Širvintų rajone, greta Ukmergės rajono ribos paminėtini:

1. Totoriškių piliakalnis Pilaitė, visai gerai išsilaikęs, esantis į pietus nuo Žirnųjų ežero, dešiniajame Galvės upelio krante.

2. Totorių kapai (tuo vardu ir vietinių gyventojų vadinami), esantys dirbamame lauke greta pradėdamo kasti žvyro karjero. Jame matėsi keletas antkapinių akmenų.

Archeologinio-istorinio paveldo objektų 1959 m. situacijos planus nubraižė Vilius Radzevičius.

1921 METŲ VAITKUŠKIO BAŽNYČIOS INVENTORIUS

Pašilės (Vaitkuškio) Šv. Barbaros bažnyčia. 1959 m. Nuotrauka iš Pašilės klebonijos archyvo.

I. Bažnyčia, jos teritorija ir trobesiai

Bažnyčios pastatas ir stovis

Bažnyčia mūrinė, plytų, pamatai akmeniniai, pati stačiakampė. Susideda iš presbiterijos, vienos navos, choro, zakristijos, prieangio, pereinamosios

zakristijos ir dviejų galerijų, esančių virš abiejų zakristijų. Visos bažnyčios vidinės dalys – su lubomis ir grindimis. Grindys medinės, pušinių lentų, išskyrus pereinamąją zakristiją ir prieangį, kur yra grindys iš plytų.

Navoje langų abiejose pusėse – po keturis, jie yra trijų ketvirtadalių aršino aukščio. Presbiterijoje,

Bažnyčios istorija ir jai prigulinčios teisės bei privilegijos

dviejose priešingose pusėse – po vieną langą, tokio paties aukščio. Chore nuo didžiųjų durų yra penki langai, trijų ketvirtadalių aršino aukščio. Virš jų yra apskritas langas su geležinėmis grotomis, kuriame kabo varpelis signaturka (signalinis).

Bažnyčios gale, prie Didžiojo altoriaus, yra penki trijų ketvirtadalių aršino aukščio langai. Zakristijose, pirmojoje ir pereinamojoje, žemai yra po vieną dviejų ir pusės aršino aukščio langą, abu – su geležinėmis grotomis. Visų langų rėmai mediniai, ažuolinės varšos. Langų stiklai paprasti, išskyrus dviejų, esančių presbiterijoje, skirtingose pusėse, kurių stiklai išklijuoti spalvotu popieriumi.

Išorinių durų bažnyčios pastate yra trejos. Vienos – didžiosios – priekyje, dvi mažesnės – bažnyčios gale į abi zakristijas. Bažnyčios viduje yra septynios durys. Trejos prieangyje į navą, vienos į chorą, vienos į šoninę, ir po vienerias duris – į pirmąją ir pereinamąją zakristijas. Didžiosios durys medinės, iš lauko apmuštos juodos varšos skarda, atsidaro į vidų, ant geležinių kablių, su vidaus užraktu. Prieangio kairėje esančios durys, vedančios į chorą, yra medinės, paprasto darbo pušies lentų, su vidaus užraktu. Prieangio dešinėje durys taip pat medinės, paprasto darbo, ant geležinių kablių, be užrakto.

Iš prieangio į navą yra trejos durys. Vidurinės didelės, pusiau medinės ir stiklinės, paprasto darbo, su paslėptais geležiniais kabliais. Abiejose pusėse yra dar po vienas mažesnės medinės duris, viršuje su stiklu, paprasto darbo. Visos be užraktų. Zakristijose, vienoje ir antroje, taip pat yra po vienas medinės duris, paprasto darbo, ant geležinių kablių. Durys į pirmąją zakristiją su užraktu, į antrąją – be. Visos bažnyčios durys ažuolinės varšos.

Bažnyčios stogas dengtas raudonai dažyta paprasta skarda, lietvamzdžių nėra. Bažnyčios priekyje yra medinis bokštas, dengtas baltos varšos cinkuota skarda, virš jo – medinis kryžius, dengtas cinkuota skarda. Bokštas yra trijų sieksnių aukščio.

Bažnyčios viduje sienų panelė nudažyta akmenine varša. Aukštesnės sienų dalys nudažytos meniškai vandeniniais dažais. Lubos išbaltintos, viduryje su pagražinimais.

Išorinės bažnyčios sienos nutinkuotos, melsvai nubaltintos, su baltais pilioriais ir nišomis. Bažnyčios ilgis – vienuolika sieksnių, plotis – penki su puse sieksnio, aukštis iki stogo – šeši sieksniai, su stogu – aštuoni. Viduje bažnyčia keturių sieksnių aukščio. Bažnyčios stogas, grindys, sienų baltinimas – vidutiniame stovyje.

Bažnyčia pastatyta 1789 metais grafo Mykolo Korvin-Kosakovskio lėšomis. Konsekruota 1791 metais rugpjūčio 15 dieną Infilantų vyskupo sufragano Juozapo Korvin-Kosakovskio.

Bažnyčios titulas šventos Barbaros Kentėtojos. Bažnyčios pašventimas apvaikščiojamas pirmoje Viešpaties dienoje po Švenčiausios Panelės į Danų Ėmimo. Bažnyčioje – ketveri atlaidų apvaikščiojimai: a) šventos Barbaros Kentėtojos, b) švento Jono Krikštytojo, c) švenčiausios širdies Viešpaties Jėzaus Kristaus, d) Bažnyčios pašventimas.

Be to, kiekvienoje antroje Viešpaties dienoje,

Pašilės kopyltstulpis. Vijolės Ivanauskienės nuotrauka, 2021 m.

kai atidengiamas cum exposito Sanctissimo Sacramento (švč. Sakramentas), laikomos Confraternitatis SS. Cordis J. Christi (iškilmingos brolijos šventos mišios).

Atlaidai apvaikščiojami senu papročiu. Žemaičių vyskupas Mečislovas Paliulionis minėtus atlaidus patvirtino.

Bažnyčia stovi nuo apskrities miesto Ukmergės už 3 kilometrų, nuo Kauno miesto - vyskupo sostinės - už 55, nuo dekanato - už 26 kilometrų (Kavarskas). Artimiausios geležinkelio ir pašto stotys yra už 4 kilometrų - Ukmergėje. Bažnyčios koliautorius yra grafas Jonas Eustachijus Korvin-Kosakovkis.

Pagal surastus grafo Korvin-Kosakovskio archyve dokumentus, bažnyčia ir visi bažnytiniai trobe-

siai priklauso grafiui Korvin-Kosakovskiiui. Grafas Korvin-Kosakovkis kunigui kasmet išmoka du šimtus (200) rublių algos, bet išskaičiuoja 35 rublius už žemę (devynios dešimtinės), kuri yra grafo Korvin-Kosakovskio nuosavybė. Bažnytiniam tarnams - vargoninkui už metus išmoka 48 rublius, zakristijonui - 15 rublių. Skiria kuro: kunigui 5 sieksnius malkų, bažnytiniam tarnams - kiek nori šakų. Prie bažnyčios yra dešimties narių komitetas, ir bažnyčios palaikymo Taryba: iš 3 narių ir 1 kandidato.

Prie bažnyčios jokių palikimų ir kapitalų nėra. Bažnyčios klebonas, kunigas Kajetonas Babrauskas, kasmet gauna valdiškos algos tūkstantį du šimtus (1200) auksinų. Bažnyčios tarnai yra šie: vargoninkas, zakristijonas, varpininkas ir bažnytinų rūbų skalbėja. Jie išsilaiko iš algos, gaunamos už patarnavimą bažnyčioje, kalėdas, ir algos iš dvaro. Be to, kiekvienas turi po žemės sklypą.

Varpinyčia, šventorius ir jo aptvėrimas, lavoninė, kapai ir jų aptvėrimas

Bažnyčios varpinyčia mūrinė, šešių sieksnių aukštumo, keturių kvadratinių aršinių pločio. Viršus užsibaigia stogeliu, raudonos varsos paprastos skardos, su geležiniu kryžiumi. Laiptų nėra, prie varpų lipama kopėčiomis. Dabartiniu metu varpinyčioje jokių varpų nėra. Buvo trys, kurie prieš karą buvo išvežti į Rusiją, dar nesugražinti. Varpinyčios durys medinės, paprasto darbo, ant geležinių kablių, be užrakto. Sienos - baltos varsos. Grindų nėra. Varpinyčios sienos, stogas ir durys gerokai apgadinti. Ji yra už septynių sieksnių nuo bažnyčios. Kairėje, taip pat už septynių sieksnių nuo bažnyčios, beveik tokia pat stovyje ir panašume į pirmąją, yra ir antroji varpinė.

Bažnyčios šventoriaus ilgis ir plotis yra po dvidešimt sieksnių. Šventoriaus pakraštys apsodintas medžiais. Šventorius aptvertas medine štankietų tvora, vietomis pataisyta, vietomis taisytina.

Tvoros šulai mūriniai, jų yra dvidešimt, šeši dideli - vieno sieksnio pločio - ir keturiolika mažesnių, kuriuose 1906 metais buvo patalpintos Via Crucis D. N. Jezu Christi (Kristaus kančios stotys). Mūriniai šulai dengti dokaukomis (čerpėmis), pabalinti, tinkuoti, užsibaigia akmeniniais rituliais. Tvoros aukštumas - pusantro sieksnio, mūrinių šulų aukštis yra du sieksniai.

Prieš bažnyčią yra stačiakampė aikštelė, prieinanti prie šventoriaus. Ji aptverta medine štanketų

Varpeliai ir juostelė Pašilės bažnyčioje. Leonardos Šanteriovos nuotrauka, 2021 m.

Pašilės bažnyčia tarpukariu. Nuotrauka iš Pašilės klebonijos archyvo.

tvora su mediniais šulais. Apsodinta medžiais, joje yra medinis, pusantro sieksnio aukščio baltai dažytas kryžius – grafo Stanislovo Korvin-Kosakovskio atminčiai.

Už bažnyčios, kairiajame šventoriaus kampe, yra mūrinė plytų lavoninė, su medinėmis grindimis. Jos durys ir lubos medinės. Durys ant geležinių kablių, be užrakto. Sienos tinkuotos, baltintos. Yra du pusapvaliai, vieno aršino diametro dydžio, langai. Kitame, dešiniajame šventoriaus kampe yra tokio pat didumo, stovio ir panašumo, kaip ir lavoninė, sandėlis bažnytiniams daiktams.

Kapai nuo bažnyčios yra už dviejų šimtų (200) sieksnių. Užima vieną su ketvirtadaliu ($1\frac{1}{4}$) dešimtinės žemės plotą. Jų šalyse auga daug laukinių medžių. Ant pačių kapų yra daug pušų ir laukinių akacijų. Yra vieta laidojimui nekrikštytų kūdikių ir nusižengusiųjų.

1915 metais, karo metu, tame sklype rusų kareiviai laidojo mirusius kareivius. Yra daug akmeninių ir keletas marmurinių paminklų. Kapai aptverti akmenine, netinkuota, dviejų su puse aršinių aukščio tvora.

Tvora dengta lentomis, trijose pusėse degutotomis, o nuo frontono maliavotomis – nudažyta. Didieji kapų vartai – mūriniai, pustrečio sieksnio aukščio, su medinėmis suveriamomis paprasto dar-

bo durimis, ant geležinių kablių, su užraktais. Nepertoliausiai jų, abiejose pusėse, yra mažesni dveji mūriniai vartai su medinėmis durimis ant geležinių kablių. Ties grafo Korvin-Kosakovskio kapu yra tvora geležies štankietų su geležiniais varteliais. Įeiti į vietą laidojimui nekrikštytų kūdikių yra vartai be durų.

II. Bažnyčios nuosavieji, nuolat pasiliekantieji dalykai

Altoriai

Didžiasai altorius yra iš plytų, su keturiomis balto marmuro varsos kolonomis. Jame – didelis „Nukryžiuoto“ paveikslas mediniuose, paauskuotuose, viršuje išgaubtuose rėmuose. Paveikslo aukštis – penki aršiniai, plotumas – du su trimis ketvirtadaliais aršino. Žemiau paveikslo – ciboriumas iš pušies medžio, apvalios išvaizdos, su šešiomis mažutėmis kolonėlėmis. Iš visų pusių apdengtas pasidabruota, vietomis – paauskuota skarda. Viršuje – varinis paauskuotas avinėlis. Žemutinės ciboriumo dalies – tabernakulio – vidus išmuštas šilko medžiaga, užsidaro mažomis durelėmis su rakteliu. Ant durų – paauskuotas vario kielikas. Ant altoriaus – marmurinis portatilis, medinė mensa.

Vaizdas bažnyčioje rekonstravus Didįjį altorių. 1899-01-04, NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5216.

Prieš altorių – trys mediniai laiptai, juodo marmuro varšos. Altorius yra vidutiniame stovyje.

Yra dar du altoriai. Vienas – dešinėje didžiojo altoriaus, antras – kairėje. Abu presbiterijoje. Einant nuo didžiojo altoriaus kairėje – Panelės Švenčiausios altorius iš plytų. Jame, tarp dviejų keturkampių kolonų, pakabintas Panelės Švenčiausios paveikslas, aukštumo pustrėčio ir vieno ketvirtadalyo aršino platumo. Aukščiau yra antras – šventos Barboros paveikslas. Trečias nuo didžiojo altoriaus einant dešinėn, yra Viešpaties Atsimainymo altorius, visai panašus į antrąjį. Jame tokio pat didumo Viešpaties Atsimainymo paveikslas. Aukščiau kitas – šventos Magdalenos paveikslas. Abiejuose šituose altoriuose mensos medinės. Portatiliai marmuriniai. Rėmai abiejų altorių mediniai, viršus paaukuotas. Prie abiejų altorių yra po du medinius laiptelius.

Krikštytuvė, šv. Aliejų vieta, sakykla, klausyklos, nuolat stovintieji bažnyčioje suolai

Krikštytuvė stovi dešinėje presbiterijos pusėje prie sienos. Medinė, poliruota. Indas vandeniui

varinis. Vandeniui pilti vartojama ampulka. Šventi Aliejai laikomi metaliniuose indeliuose. Krikštytuvė gera. Sakykla įtaisyta kairėje navos pusėje prie pirmos nuo Didžiojo altoriaus kolonos. Medinė, laipteliai mediniai. Nudažyta, ąžuolinės varšos su paaukuotais ornamentais. Virš sakyklos yra stogelis su gipsine Viešpaties Jėzaus stovykla. Sakykla paprasto darbo, vietomis su išdrožtais pagražinimais.

Bažnyčioje yra penkios klausyklos. Dvi klausyklos didesnės, su gražaus darbo stogeliais, ąžuolinės varšos. Viena stovi vienoje navos pusėje, antra – kitoje. Abiejose navos pusėse stovi dar po vieną klausyklą. Jos paprastos, ąžuolinės varšos, paprasto darbo. Penktąją, mažą medinę klausyklą ąžuolinės varšos, reikia taisyti.

Suolai. Presbiterijos kairėje pusėje stovi gražaus darbo suolas, poliruotas, su minkšta sėdyne, ąžuolinės varšos. Dešinėje navos pusėje stovi paprastas nedidelis medinis suolas, ąžuolinės varšos. Bažnyčioje yra dar devyni suolai. Aštuoni išdėstyti po keturis abiejose navos pusėse, ir vienas galerijoje. Visi suolai mediniai, ąžuolinės varšos, paprasto darbo. Septyni geri, du – taisytini.

Grotelės, bažnyčios choras, teplionės ir parašai (užrašai) ant bažnyčios sienų, paminklai

Presbiteriją nuo navos skiria medinės grotelės, apmuštos skaidria skarda. Grotelės per vidurį yra pusapvalės formos.

Bažnyčios choras susideda iš trijų dalių. Vidurinė, kurioje stovi vargonai, yra dviejų su puse sieksnio ilgio ir vieno su puse sieksnio pločio, ją laiko du tinkuoti plytų stulpai. Dvi šonines dalis laiko po penkis plytų mūrinius stulpus. Jos sudaro dvi galerijas, kurių plotai – vienas sieksnis ilgio ir po vieną sieksnį pločio. Choro grotos mūrinės.

Vargonai nauji, su pedalu, šešių balsų. Bažnyčioje paveikslų nėra. Yra du užrašai. Viename, ant pirmos zakristijos durų, ant marmurinės, juodos, keturkampės lentos paauskuotuose rėmuose, auksinėmis raidėmis užrašyta bažnyčios pastatymo data. Kitame – ant pereinamosios zakristijos durų esančioje juodo marmuro lentoje, paauskuotuose rėmuose auksinėmis raidėmis užrašyta bažnyčios konsekavimo data ir asmenybė, kuri bažnyčią konsekavo. Abu užrašai – lenkų kalba. Dešinėje navos pusėje kabo penkios marmurinės paminklinės lentos mirusių grafo Korvin-Kosakovskio šeimos narių atminimui. Dvi – su fotografijomis, trys – be fotografijų. Dvi yra juodo marmuro, dvi – balto, viena – mėlyno. Kairėje navos pusėje kabo keturios marmurinės lentos to paties grafo mirusių šeimos narių atminčiai. Viena – grafui Mykolui Korvin-Kosakovskiui, bažnyčios fundatoriui, juodo marmuro, su paauskuotų raidžių užrašu. Presbiterijos kairėje pusėje yra juodo marmuro lenta su varine fotografija, užrašyta auksinėmis raidėmis – grafui Stanislovui Korvin-Kosakovskiui.

III. Judamosios bažnyčios nuosavybės dalykai

Nauginiai (naudingi) dalykai

a) Sidabras

Kielikas su patena, vidury paauskuotas – 1; 84 prabos.

Kielikas su patena, iš visų pusių paauskuotas – 1; praba nepažymėta.

Puška, paauskuota iš visų pusių – 1; 84 prabos.

b) Baltas metalas

Kielikas su patena, iš viršaus sidabruotas, iš vidaus paauskuotas – 1.

Indelis komunikantams – 1.

Indelis švęstam vandeniui prie didžiojo altoriaus – 1.

Žirandėlis, katilo pavidale – 1.

Monstrancija, vietomis paauskuota – 1.

Puška, iš visų pusių paauskuota – 1.

Relikvijorius, vietomis paauskuotas – 1.

Žirandėliai paauskuoti – 3.

Taca stiklinė su ampulkomis – 1.

Indelis dėl švenčiausio Sakramento prie ligonių, viduje paauskuotas – 1.

Lempelė ant SS. Sacramentum – 1.

Indelis dėl šventų aliejų – 1.

Katilėlis švęstam vandeniui – 1.

Smilkytuvas su laiveliu ir šaukštuku – 1.

Liktoriai mažieji – 2.

Kandeliabrai dėl 4 žvakių – 2.

Kryžius procesijos, pasidabruotas – 1.

Antspaudas su rusų parašu – 1.

Pakabinamas šviestuvas. Vijolės Ivanauskienės nuotrauka, 2021 m.

Vyskupo Teofiliaus Matulionio (sėdi centre pirmoje eilėje) apsilankymo metu prie Pašilės bažnyčios. Už vyskupo dešinėje (su akiniais) stovi klebonas Kajetonas Babrauskas. 1930 (?) m. Nuotrauka iš Pašilės klebonijos archyvo.

Antspaudai su lotynų parašu - 2.
 Įmūrytas jubiliejaus kryžius prie durų - 1.

c) Varis

Katilėlis švęstam vandeniui krikštytuvėje - 1.
 Katilėlis švęstam vandeniui - 1.
 Lavatorius su mediniu stalu - 1.

d) Skaistvaris (žalvaris)

Varpelis prie altorių, su medinėmis rankutėmis - 1.
 Varpeliai prie altorių, su medinėmis rankutėmis - 4.
 Varpelis prie zakristijos - 1.
 Varpeliai prie altorių - 2.
 Liktorių prie sienų, paausiuotų - 12.

d) Švinas

Liktoriai pasidabruoti, dideli - 8.
 Liktoriai pasidabruoti, mažesni - 8.
 Liktoriai pasidabruoti, mažiukai - 4.
 Liktorių paprastų - 12.
 Kryžiai maži, pasidabruoti - 3.
 Šlakstytuvas su pasidabruota rankute - 1.

1) Geležis

Forma plotkelių kepimui - 1.
 Tarča, vietomis paausiuota - 1.

Dvi formos plotkelių pjaustymui - 2.

Ščipsai (replės) - 1.

Kryžiai maži - 2.

Kryžius su paausiuota kančia - 1.

Kryžius paausiuotas, stovi ciborium - 1.

Skorbonkos - 3.

Mediniai dalykai ir iš kitokios medegos

Kryžiai dideli - 3.

Kryžius mažas - 1.

Liktoriai dideli - 6.

Liktorius dėl paschulo - 1.

Liktoriai maži - 2.

Klaupykla - 1.

Šėpa su komoda zakristijoje dėl bažnytinių rūbų - 1.

Šėpa zakristijoje, įmūryta - 1.

Kopėčios - 1.

Katafalkas su keturiais laiptais ir karstu - 1.

Neštuvai - 1.

Stovyla Resurrectionis - 1.

Skrynia bažnytiniams rūbams - 1.

Piupitras - 1.

Skrynia žvakėms, įmūryta - 1.

Staliukas prie altoriaus - 1.

Altoreliai, nešami per procesiją - 2.

Karūnų procesijos be kaspinių - 10.
 Karūnos procesijos, su kaspinais - 3.
 Apaštalų paveikslų ant sienų, didelių (tepliotų ant drobės) - 12.
 Paveikslų Kristaus kančios bažnyčioje (Via Crucis) - 14.
 Stovylių gipsinių Kristaus kančios, ant šventoriaus (Via Crucis) - 14.
 Paveikslas prie grabo V. Kristaus - 1.
 Baldakimas pliušinis - 1.
 Umbrakulis - 1.
 Antepediumas - 1.
 Mišioloms paduškėlės - 2.
 Divonai geri - 4.
 Divonai blogesni - 5.
 Paduškėlės po kryžiumi - 2.
 Apcaldas šveicoriui gelumbinis - 1.
 Calūnas - 1.
 Pelerinos mažos, tarnautojams mažiems iškilmingose pamaldose - 2.
 Likarnos su spalvotais stiklais, geros - 6.
 Likarna sugedusi - 1.
 Altoriams uždangalai - 2.
 Altoriams uždangalas, blogesnis - 1.

Bažnyčios aparatai ir skalbiniai

Arnotai

Balti, su priedais, šilkiniai, geri - 2.
 Balti, su priedais, šilkiniai, senesni - 3.
 Raudonas, su priedais, šilkinis, geras - 1.
 Raudonas, su priedais, šilkinis, senesnis - 1.
 Violetinis, su priedais, atlasinis - 1.
 Žalias, šilkinis, geras, su priedais - 1.
 Juodas, su priedais, šilkinis, naujas - 1.
 Juodas, su priedais, pliušinis, senas - 1.
 Dalmatikos, baltos, gerokai apnešotos - 2.

Kapos

Balta, šilkinė, nauja - 1.
 Baltos, šilkinės, senos - 2.
 Raudona, šilkinė, sena - 1.
 Fioletava, atlasinė, sena - 1.
 Juoda, vilnonė, nauja - 1.
 Juoda, atlasinė, sena - 1.
 Žalia, pliušinė, sena - 1.

Bursos

Šilkinės, naujos - 2.
 Šilkinė, suplyšusi - 1.

Stulos
 Balta, šilkinė, nauja - 1.
 Balta, šilkinė, sena - 1.
 Dvipusės stulos, viena pusė balta, antra fioletava - 5.
 Fioletavos - 4.
 Juoda - 1.
 Veliumai, gerokai apnešioti - 4.
 Juostos - 9.
 Albos, drobinės - 8.
 Purifikatoriai - 84.
 Humerolai - 9.
 Korporalai - 28.
 Palkų - 12.
 Rankšluostėlių - 18.
 Rankšluoščiai - 3.
 Tovalnių - 13.

Rožančius ir maldynėlis. Vijolės Ivanauskienės nuotrauka, 2021 m.

Vaitkuškio (Pašilės) bažnyčios klebonija. 1894-04-14, NMKČDM fotografijų rinkiniai, Ta-5191.

Kamžos:

Megztos - 2.

Kunigams (dvylika) - 12.

Tarnams (dvidešimt) - 20.

Bažnytinės knygos ir dokumentai

1758 m. Missae Defunctorum (Gedulingų apeigų mišiolas), Tyrnaviae (Trnava).

1781 m. Missale Romanum (Liturgija), Campidonae (Kampionė).

1826 m. Missale Romanum (Liturgija), Palociae (Polockas).

1849 m. Rituale Sacramentorum (Ritualas), Vilnae (Vilnius).

1884 m. Missale Romanum (Liturgija), Ratisbonae (Rėgensburgas).

1893 m. Missae Defunctorum (Gedulingų apeigų mišiolas) Ratisbonae (Rėgensburgas).

1858 m. Evangelija polskie i žmudzske (Lenkų ir Žemaičių), Vilnae (Vilnius).

1911 m. Gedulingų apeigų mišiolas (Missae Defunctorum).

Kanonai prie altoriaus - 9.

5. Metrikų archyvas ir raštinė

a) Krikštų - 1. 1796-1808 lotynų k.

Krikštų - 1. 1808-1832 lotynų k.

Krikštų - 1. 1832-1845 lenkų k.

Krikštų - 1. 1845-1848 lenkų k.

Krikštų - 1. 1857-1854 rusiškai.

Krikštų - 1. 1864-1887 rusiškai.

Krikštų - 1. 1887-1903 rusiškai.

Krikštų - 1. 1903-1916 rusiškai.

Krikštų - 1. 1916-1920 lotynų k.

b) Mirties - 1.1830-1844 lenkų k.

Mirties - 1. 1844-1898 lenkų k.

Mirties - 1. 1848-1872 rusiškai.

Mirusių - 1. 1872-1900 rusiškai.

Siunčiamų raštų knyga - 1. 1921 pradžia.

Žemaičių vyskupijos kronikos - 3.

IV. Gyvenamieji ir ūkio trobesiai

Klebonija medinė, pušinių rąstų, mūro pamatai. Penkiolikos metrų ilgio ir dešimties metrų pločio. Statyta 1893 metais. Stogas dengtas gontais, reikalingas remontas. Yra nedidelis mūro rūsys. Sienos

viduje tinkuotos, lubos iš lentų, netinkuotos.

Klebonijoje yra penki kambariai. Vienas prieškambaris, virtuvė, sandėlis, vienas prieangis. Ant aukšto – salikė ir aštuonių metrų ilgio, trijų metrų pločio veranda su stikliniais langais visose pusėse.

Klebonijos pastate yra aštuoni langai. Du turi po tris rutes platumo, vienas langas – vieną rutą ir kiti penki – po dvi rutes.

Visuose kambariuose grindys medinės, išskyrus virtuvę, kur jos molinės. Koklių krosnys stovi trys. Durų ir langų apkaustymai paprasti, geležiniai.

c) Špitolė medinė, sena, gontų stogas, jam reikia remonto. Špitolėje penki kambariai, vienas sandėlis, virtuvė, prieangis, po tuo pačiu stogu yra ir klėtis. Špitolės viduje sienos tinkuotos, lubos pušinių lentų. Grindys visuose kambariuose medinės, išskyrus sandėlį ir virtuvę, kur yra asla. Pastate langų vienuolika, durų – dešimt. Namas senas, bet tvirtas.

b) Ūkio trobesiai. 1) Tvartai mediniai, vienuolikos sieksnių ilgio, trijų sieksnių pločio, šiaudais dengti. Susideda iš daržinės, vienos kūtės, zakristijono kūtės, vežiminės ir sandėlio špitolninkams.

Stogą reikia remontuoti.

2) Kiaulininkas pristatytas iš šalies tvarto, naujas, medinis, pastatytas 1921 metais, uždengtas lentomis. Susideda iš trijų atskirų dalių. Arklidė medinė, stogas lentų, sena, ilgis du su puse sieksnio, plotis – du sieksniai. Po tuo pačiu stogu vienoje pusėje yra medinis tvartas špitolninkams, ilgio – du su puse sieksnio, pločio – du. Kitoje kiaulininko pusėje yra du mediniai kiaulių gardai, o iš užpakalio pastatytas naujas – trečias. Yra viena daržinė, medinė, sena, su šiaudiniu stogu, keturių sieksnių ilgio ir 3 sieksnių pločio.

3) Klojimas naujas, medinis, dengtas šiaudais, aštuonių sieksnių ilgio, keturių sieksnių pločio.

4) Malkinė iš baslių, stogas iš lentų, trijų sieksnių ilgio, dviejų su puse sieksnio pločio. Viena sena, nedidelė, medinė ledainė, dengta gontais. Mūrytas, šiaudais dengtas bulvių rūsys. Du šuliniai, vieno rentinys cementinis, kito – medinis.

Inventorius sudarytas remiantis paskutiniu 1906 metų inventoriumi ir jį lyginant su esamu dalykų stoviu.

1921 metai. Rugsėjo 14 diena. Vaitkuškio filialista Kunigas Kajetonas Babrauskas. Pašilė.

Buvusi klebonija (dabar gyvenamasis namas). Dalijos Zalenčiūtės nuotrauka, 2021 m.

UNIKAUSKAI - GYVENIMAS IR MEILĖ DELTUVĖLEI PRIE ALKAKALNIO

JULIJA UNIKAUSKAITĖ-STAŠELIENĖ,
VYTAUTAS ČESNAITIS

Deltuvėlė - kaimas Ukmergės rajone, 2 km į pietvakarius nuo Ukmergės miesto dalies - Pašilės. Ten yra Deltuvėlės alkakalnis. 0,3-0,4 km į pietryčius nuo Deltuvėlės kaimo, apie 0,15 km į rytus nuo Ukmergės-Gelvonų kelio. Valstybės saugomas kultūros paveldo objektas, turintis istorinę, mitologinę reikšmę.

1919 m. išėjo savanoriauti į Lietuvos kariuomenę

Jonas Unikauskas gimė 1898 metais Savidonių kaime, Pabaisko valsčiuje, Vilkmergės apskrityje, ūkininkų Juozo ir Agotos Unikauskų šeimoje. Buvo vyriausias tarp seserų Elenos, Viktorijos,

Julija Unikauskaitė-Stašeliene jaukiuose namuose Deltuvėlėje. Nijolės Paškauskienės nuotrauka, 2021 m.

Unikauskai ir artimieji prie sodybos Deltuvėlės kaime 1963 m. Iš kairės: Petronėlė Bakučionienė, Vitalija Palaimaitė, Julius ir Marytė Palaimai su sūnumi, Julija Stašeliene, už jos – Juozas Unikauskas, Birutė ir Aleksas Stabinskai, priekyje – Kazimiera ir Jonas Unikauskai, Vytautas Unikauskas ir Vytautas Palaima. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašelieneš šeimos albumo.

Stanislavos, Kazimieros ir brolių Juozo, kuris būdamas 18-os mirė nuo plaučių uždegimo (palaidotas Pabaiske prie Juozo ir Agotos), ir Romualdo.

Baigęs Pabaisko pradinės mokyklos 4-ias klases, Jonas keletą metų bernavo pas turtingus ūkininkus. 1919 m. išėjo savanoriauti į Lietuvos kariuomenę, 1922 m. po tarnybos kaip savanoris gavo 14 ha žemės naujai besikuriančiame Deltuvėlės vienkiemiu kaime, kuris iki dvarų parceliacijos priklausė Vaitkuškio dvarui – Kosakovskiams.

Apsitvarkęs ūkio reikalus, 1924 m. Jonas su piršliais nuvažiavo į Taujėnų valsčiuje buvusį Žilvičių kaimą ir paprašė ūkininkų Mikaliūnų dukters Kazimieros Mikaliūnaitės rankos. Tais pačiais metais jaunieji atšoko vestuves ir apsigyveno Deltuvėlėje. Kazimiera, gimusi 1900 m., kaip ir Jonas, buvo iš daugiavaikės šeimos. Jos trys broliai – Vincas ir Jonas išvyko užsidirbti į Ameriką, Jurgis į Kanadą, ten ir pasiliko.

1925 m. Jonui ir Kazimierai Unikauskams gimė vyresnėlis Alfonsas, po metų – Petras, 1928 m.

lopšy krykštavo Vytautas, dar po metų – Jonas. 1931 m. pasaulį išvydo Birutė, 1933 m. – Julijona ir 1935 m. – Juozas. Šeimos gausėjimo laikotarpiu Unikauskai pradėjo statyti namus, užveisė sodą, įsigijo bičių, ūkininkavo. „Tėtis, baigęs pradžios mokyklą, buvo raštingas, apsiskaitęs, uždarbiavo Ukmergės ūkio banke. Du kartus per savaitę važiuodavo tvarkyti ūkininkų dokumentų“.

1934 metais draugijos užsienio lietuviams remti surengtoje metinėje dovanų loterijoje Jonas laimėjo 10 000 litų. Pinigai padėjo Deltuvėlėje užbaigti gyvenamojo namo statybas, išplėsti ūkį. Buvo pastatytas svirnas su kiaulide, klojimas, tvartas su vištide. Tos lėšos padėjo jam ir Savidonyse sutvarkyti tėvoniją.

Prie gauto sklypo Jonas prisipirko žemės iš kaimynų, tad jau turėjo 19,5 hektaro. Negana to, būdamas įžvalgas, pirko motorinę kuliamažą, su kuria sau ir aplinkiniams kuldavo javus, taip pat įsigijo ir kitos reikalingos žemės ūkio technikos.

Unikauskų ūkis tapo parodomuoju, iš Ukmergės

Birutė ir Julija Unikauskaitės Deltuvėlėje 1938 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašalienės šeimos albumo.

atvykdavo agronomas konsultuoti, tikrinti ir įvertinti. Jame užteko darbo visai šeimai, net ir vaikams. Vasarą visi daržuose, per rugiapjūtę – laukuose, mažesnieji ganė karves, prižiūrėjo naminius paukščius. „Tiesiog stebuklas, kad 1941 m. pirmoji sovietinė lietuvių tremtis mano šeimą aplenkė“, – kalba Julija Unikauskaitė-Stašalienė.

Atrodė, jog dėl prasidėjusio karo juodi trėmių grėsmės debesys nuslinko ir niekada nebe-griž. 1941 m. birželio 22 d., būdama septynerių, ji nesuprato, kodėl po Mišių jas pasivijusio Pašilės bažnyčios klebono Kajetono Babravičiaus žodžiai, kad prasidėjo karas, kad jau bombarduojamas Kaunas, pralinksmino su ja ėjusių mamą, tetas Stasę ir Eleną, mokytoją Mariją Narkūnienę. Jos apsikabinusios džiaugėsi. Daug vėliau, jau tremiama į Sibirą, tai prisiminusi Julija ėmė suprasti okupacijos pasekmes Lietuvai.

Vokiečių okupacijos metais ypatingų negandų Deltuvėlėje nebuvo, Unikauskai ramiai ūkininka-

vo, mokėjo duokles. Vyriausias sūnus Alfonsas, baigęs Pašilėje pradinę ir Ukmergės gimnazijos keturias klases, mokėsi Ukmergės mokytojų seminarijoje kartu su Henriku Zabuliu (tarybinių laikų Aukštojo ir spec. vidurinio mokslo ministru), Vladu Karatajumi (dailininku, Dailės instituto tapybos katedros vedėju ir profesoriumi). Seminarijoje piešimą dėstė dailininkas Petras Tarabilda, kuris su žmona Domicile atvykęs iš Kauno jau kurį laiką gyveno Ukmergėje. Pastebėjęs seminaristų klasiokų Alfonso ir Vlado meninius talentus, ėmėsi juos papildomai mokyti tapybos paslapčių. „Tėveliai atsilygindavo Tarabildoms maisto produktais. Jie mūsų namuose ne sykį lankėsi (1943 m.), P. Tarabilda tušu nupiešė tėvų Jono ir Kazimieros portretus, kurie stebuklingu būdu iki mūsų dienų buvo išsaugoti“.

P. ir D. Tarabildų Alfonsas nepamiršo ir vėliau gyvendamas Sibire. Atvykęs pasisvečiuoti į Lietuvą visuomet juos aplankydavo ir buvo jų laukiamas Vilniuje, Antakalnyje. „O 1985 metais, jau mirus Petru, net ir man teko apsilankyti Domicelės Tarabildienės namuose drauge su broliu Alfonsu. Mano paragintas jis skaidrių juostele perfotografavo dailininkės paveikslus, tai buvo padaryta laiku, nes tais pačiais metais, rudenį, ji mirė“, – pasakoja Julija.

1941–1942 m. netoli Pašilės bažnytkaimio, Lobų miške vokiečiai pradėjo šaudyti žydus. Vienas kaimo gyventojas dalyvavo šioje egzekucijoje. „Atsimenu, kaip man mokantis antrame skyriuje, vaikai jo sūnų erzindavo: „Tavo tėvas žydus šaudė!“ Kai kartą Julijos brolis, septyniolikmetis Alfonsas, su draugais nuslinko pamiške į Lobus pažiūrėti, kas tenai vyksta, apie tai sužinojęs tėvas – „pagavo brolelį ir nusijuosęs diržą už smalsumą ilgokai lupo“.

Žemaitijoje pabėgelius pasivijo Raudonoji armija

1944 m. priartėjus frontui, Deltuvėlėje buvo neramu. Tarp vokiečių ir rusų armijų dalinių Pabaiske ir Ukmergėje vyko susišaudymai. „Per mūsų galvas Deltuvėlėje švilpdavo kulkos. Kartą, kai sesuo uogavo serbentyne, netoli jos prašvilpusi kulka įsmigo į augusį medį. Darėsi pavojinga, reikėjo slėptis, kinkėm arklius, imdavom maisto ir išvažiuodavom mišku link Savidonių, slėpėmės už Kopūstėlių. Kai susišaudymai aprimdavo – sugriždavome“.

Traukiantis vokiečiams, su jais ir daliai Lietuvos ūkininkų, inteligentų į Vakarų, tam ryžosi ir Juli-

jos artimieji. Brolis Alfonsas, ką tik pradėjęs mokytojauti Širvintų vidurinėje mokykloje, teta Kazimiera su vyru Jonu Jankausku, Pašilės pradinės mokyklos mokytojai – Pranas ir Marija Narkūnai. Tačiau bėgliams pasitraukti į Vakarus nepavyko, Žemaitijoje juos pasivijo Raudonoji armija ir teko sukti ienas atgalios.

O kai jau grįžo, tai aplink jau savo tvarką įvedinėjo okupantų ir jiems lojalių šniukštinėtojų ranka, senokai besigviešianti svetimo turto. Pirmasis iš Julės artimųjų 1944-ųjų gruodį į okupantų rankas pateko brolis Alfonsas. Širvintose jis buvo sulaukytas ir išvestas nustėrusių moksleivių akivaizdoje iš klasės. „Vienas iš Ukmergės saugume tardomų pažįstamų seminaristų, manydamas, kad Alfonsas pasitraukė į Vakarus, jį paminėjo kaip bendrininką, to ir užteko jo suėmimui“. Alfonsas kurį laiką buvo tardomas Ukmergėje, vėliau buvo pervežtas Vilniun į Lukiškių kalėjimą ir nuteistas 7 metams lagerio ir 5-iems tremties. 1946 m. jį, kalėjusį Archangelsko srityje, Svijažske, aplankė mama Kazimiera, po metų – ir brolis Vytautas. 1947 m. Alfonsas atsidūrė Taišeto lageryje, kuriame kalėjo iki 1951 metų.

Julės brolis Petras 1945 m. įstojo į Kauno Miškų technikumą, trejus metus pasimokęs įgijo miškovtarkininko specialybę. Padirbėjęs keliose girininkijose, ramybės neturėjo – 1950 m. buvo pašauktas į Tarybinę armiją.

Trečiasis brolis Vytautas, baigęs Ukmergės gimnaziją, įstojo mokytis į Vilniaus universiteto miškininkystės fakultetą. Kai Juliją ištrėmė, jis, bijodamas suėmimo, iš Vilniaus universiteto 1-mo kurso pasitraukė ir grįžo pas gimines.

Deltuvėlėje kartu su tėvais gyveno Jonas, Birutė ir Julija, jauniausias brolis Juozas – Savidonių kaimo pas močiutę Agotą ir tetas Eleną ir Viktoriją.

Dėl tėvo Jono ir sūnaus Alfonso – dviejų aktyviai veikusių prieš okupacinę valdžią Unikauskų – saugumas šeimos iš akių neišleido. Sekė ir rengė operatyvinę bylą, 1948 m. labai suintensyvino „kompromituojančios“ medžiagos rinkimą. „1992 m. man teko būti Vilniuje, KGB archyvuose, kur susipažinau su stora mūsų šeimos byla, – pasakoja Julija. – Radau kai kurių kaimynų ir skundikų, pasirašiusių pseudonimais, apklausų protokolus“.

Tai buvo masinių trėmimų plano „Vesna“ įžanga, paruošiamieji darbai. Julija, išsirašiusi Unikauskų bylos detales, dar ir šiandien negali patikėti buvusių kaimynų pasisakymais Unikauskų byloje. „Nesuprantu, kodėl pašilietei E. B. užkliuvo mūsų

Kazimiera Unikauskienė. Petro Tarabildos piešinys, 1943 m. Kopija iš Julijos Unikauskaitės-Stašelienės šeimos albumo.

šeima. Išsakė ji tardytojui, ką žinojo: kad vokiečiams palikus Lietuvą, Alfonsas Unikauskas įstojo į „Baltųjų sukilėlių“ būrį, kurį organizavo buvęs tarybinės armijos karininkas Stasys Bakšys. O kaip suprasti jos žodžius, kad ji asmeniškai matė, kaip jis Skominų kaime bėgo su šautuvu paskui raudonarmiečius ir šaudė?

Arba tokią jos informaciją, jog pašilietis C. jai pasakojęs, kad jis žinąs, jog Jonas Unikauskas buvo tiesiogiai susijęs su vokiečiais ir teikė jiems pagalbą? Pasakojo E. B. netgi apie nuolatinę ryšį su „banditais“: „1948 m. vasarį Unikausko namuose lankėsi keturi banditai, vieną jų – Stašelį – pažinau“. O pilietis C. jai lyg tai pasakojęs, kad Unikauskas nekenčia tarybų valdžios, nes ši norinti Lietuvą padaryti alkaną kaip Rusiją“.

Kodėl jiems užkliuvo jos šeima, dar ir šiandien sunku suprasti Julijai, tačiau kiek teko jų šeimai iškęsti, ji norėtų jiems papasakoti. Tais sunkiais pokario metais naujoji Lietuva, siekdama savo gero-

vės, okupantui skundė senąją Lietuvą. Štai šitaip: „Sklinda kalbos kad Unikauskas palaikė ryšius su banditais, teikia jiems maisto produktus, kad Alfonsas prie vokiečių aktyviai dalyvavo areštuojant tarybinius piliečius“.

„Iš kur deltuvėliškiai M. ir P. P. žinojo, kad pas mus lankosi, anot protokolo, „banditai“? Kaip tas pats M. 1947 m. gruodį pas mus galėjo matyti Strazdus ir Grigą, kurie „visą naktį pas Unikauską baliavoje, ryte išėjo link Skominų“. Juk mes, vaikai, buvome troboje su tėvais, ir aš nieko nemačiau.

Dar ir agentas „Vanagas“ atsirado, kuris KGB informavo, kad pas Unikauską lankosi įtartini asmenys, kad jo sūnus aktyviai dalyvavo pasipriešinimo kovoje. „Vanagui“ ir operatyvinė užduotis buvo suformuluota - „tęsti Unikausko stebėjimą, nustatant konkrečius ryšius ir priemones. Sukaupimą medžiagą naudoti konspiraciniame name“.

Agentas „Peilis“ 1948 m. balandžio 15 prie renkamoms medžiagos prideda: „Unikauskas ir jo sūnus Alfonsas 1941 m. aktyviai dalyvavo areštuojant ir šaudant tarybinius žmones, palaikė pastovų ryšį su gestapu ir vykdė užduotis. Alfonsas išsiaiškino

asmenis, lojaliaus tarybinei valdžiai, ir informaciją perduodavo gestapui“.

Kad Unikauskas palaiko ryšius su banditais, „Peiliui“ papasakojo P. V. Neva 1948 balandžio 4 dieną po susirinkimo apie kuriamą kolūką Unikauskas pasakė: „Mums perša alkaną gyvenimą - tai jiems nepasiseks“.

Daug neatsakytų klausimų Julijai teks dar ilgokai vienai svarstyti ir stebėtis, jog visos tokios operatyvinės bylos - šiukšlės lėmė tėvų, brolių, sesers ir jos ištrėmimą. Viena iš paskutinių pažymų apie šeimos sudėtį byloja besiartinančią tragišką pabaigą: 1948 m. balandžio 17 d. joje buvo surašyti visi šeimos nariai, išskyrus Alfonsą (suimtas) ir Petrą (mokėsi miškininkystės technikumė), nurodyta, kiek turi žemės, ir t.t. 1948 m. balandžio 18 d. pažyma nurodo, kad tarnaujančių tarybinėje kariuomenėje Unikauskų nėra, kad „Didžiojo Tėvynės karo“ partizanų taip pat nėra, apdovanojimų nėra.

Mama nesizemino, nors galėjo gauti daugiavaiškės mamos medalį - gal būtų ko nors neišvežę - bet ji pasakė: „Šitų erodų ordinų man nereikia“.

Peržiūrėjęs bylą Ukmergės ypatingojo skyriaus

Javapjūtė Deltuvėlėje 1950 m. Iš kairės: Vytautas ir Julija Unikauskai, Liudvika ir Česlovas Pociūnai. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašeliėnės šeimos albumo.

MGB leitenantas Sizovas nustatė, kad Jonas Unikauskas savo socialine kilme buvo priešiškas tarybinei santvarkai ir šaliai, palaikė nusikaltėliškus ryšius su banditais Grigu, broliais Strazdais ir vykdė antitarybinę agitaciją...

1948 metų gegužės 22 dieną Deltuvėlėje pasirodė vežimas, pilnas sribų ir kareivių. „Priešiškas pagal savo socialinę padėtį tarybinei santvarkai elementas“ Jonas Unikauskas turėjo būti sulaikytas ir kuo toliau išstremtas.

Šeima namuose nenakvojo

Grėsmę nujausdama, 1948 m. gegužės 22-osios naktį Unikauskų šeima namuose nenakvojo. Gavę žinią slapstėsi tame pačiame Deltuvėlės kaime, tetos Stanislavos ir dėdės Česlovo Pociūnų sodyboje. Ryte vaikai Julija, Jonas ir Birutė išsiruošė į Ukmergę vidurinėje mokykloje laikyti keliamųjų egzaminų. „Mes su Birute išėjome, o Jonas, pasigedęs reikalingos knygos, į namus sugrįžo. Kadangi dėdės sodyba buvo už medžių, iš pirmo žvilgsnio viskas ten atrodė ramu. Tėtis su mamyte, nusprendę, kad žinia apie trėmimą nepasitvirtino, ėjo namo šerti ir melžti karvių, prie jų prisijungė ir Jonas. Ir ne iš karto pastebėjo kieme stovintį vežimą, sribus ir kareivius. Kai pastebėjo, buvo per vėlu“.

Unikauskams buvo skirta valanda susiruošti. „Mamytė pasimetė, nežinojo, ko stvertis. Vienas geranoriškas sribukas liepė imti nuo lovų paklodes, krauti rūbus, patalynę, maistą. Kai šiaip taip sudėjo ryšulius, mamytė perėjo per visą namą ir peržegnojo visus kampus. Sunku buvo palikti savo prakaitu ir krauju įkurtą gražią sodybą, įsivaizduoju, kas dėjosį tėvų širdyse“, – pasakojo Julija.

Nutaičiusi minutėlę Kazimiera dar spėjo paprašyti kaimynų berniuko, kad nulėktų pas Pociūnus ir perspėtų Juliją ir Birutę, kad šios, sugrįžusios iš Ukmergės, neitų į namus. Vaikis, pas Pociūnus nieko neradęs, suspėjo pasivyti tik į Ukmergę einančią Birutę, ir ji nebėjo mokyklon, bet nukeliavo pas senelius į Savidonių kaimą. O Julija, nusiteikusi egzaminui, atskriejusi į mokyklą, sėdėjo klasėje. „Į klasę staiga įkišo galvą pusseserė Janė Pociūnaitė ir išsikvietė mane. Jai pasakius apie nelaimę, pradėjau verkti. Išėjome į miestą ir nukeliavome nuo namų į priešingą pusę – į Deltuvą“.

Julija nebeprisimena, kaip ji su Jane keliavo iki Deltuvos – pėsčiomis, ar pakeleivingais sunkvežimiais. Tačiau abi laimingai pasiekė mamos sesers Mikalinos Palaimienės namus, kur prabuvo 2 ar 3

Vytautas, Julija ir Petras Unikauskai Savidonių kaime 1950 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašeliienės šeimos albumo.

savaites. Po kiek laiko atvykusi tėvelio sesuo Kazimiera ją išsivežė į Vilnių – prižiūrėti jos 2,5 metų sūnelį Arvydą. „Prisikrovėme kaimiško maisto ir pakeleivingais sunkvežimiais išvažiavome“.

Vilniuje teta pasamdė vežiką su arkliu ir nusigavome į Vasaros gatvę, kur ji gyveno. „Šioje šeimoje gyvenau apie 3 mėnesius, prižiūrėjau pusbroliuką, landžiojau po gatvę supančius kalnus, žydų kapus, kur sirpo daug žemuogių. Tekdavo pastovėti eilėje prie parduotuvės Olandų gatvėje, nupirkti duonos, gabalinio cukraus. Sekmadieniais visi išeidavome pasivaikščioti po pusiau sugriautą Vilnių. Kartą dėdė Jonas Jankauskas mane su Arvydėliu nusivežė į Trakus, kur aplankėme pradėtą restauruoti pilį“.

1948 m., prieš pat rugsėjo pradžią, į Vilnių atvažiavo teta Stasė Pociūnienė susigrąžinti Julijos, kad ji tęstų mokslus, kurie jai sekėsi. Pas geruosius Stasę ir Česlovą Pociūnus, kurie augino ir savo tris dukras – Janiną, Liudviką, Valeriją – sūnų Petrą, Julija išgyveno 3 metus. „Vasarą keliaudavau į Savidonis (8 km), pas brolių Juozą, kuris glaudėsi pas tetas Eleną ir Viktoriją. Pragyventi buvo sunku, todėl griebdavomės visko, kas palengvintų būti“.

Savidonių kaime. Iš kairės: Janina Junevičienė, Birutė, Vytautas ir Julija Unikauskai, Janina Pociūnaitė, 1948 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašalienės šeimos albumo.

Julija dviračiu iš Deltuvėlės veždavo samagoną į Ukmergę, Smėlių rajoną – perpardavinėtojoms. „Tai buvo pavojingas užsiėmimas, milicija labai tikrindavo. Bet iš kažko pragyventi reikėjo“ – prisimena jina. Ji pasisiuvo žieminį paltuką, batus.

Tėtis pabėgo prie Oršos

Po kurio laiko Unikauskų vaikai iš giminaičių sužinojo, jog tremiamas tėtis pabėgo iš traukinio prie Oršos ir sugrįžo į Lietuvą. Jis slapstėsi gimtuosiuose Savidonyse, pas seseris Eleną ir Viktoriją. „O pabėgo jis gudriai. Sąstatui sustojus Oršoje, vagonai buvo atidaryti, tėtis pamatė, kad palei juos su pilnu krepšiu vaikščioja laikraščių pardavėjas. Pritaikęs momentą, tėtis, kuris gerai kalbėjo rusiškai, paklausė: „Skolko za vsie s riukzakom?“ Sumokėjo

pinigus, persimetė per petį tą krepšį su laikraščiais ir nuėjo į stotį. Sėdo į priešingon pusėn važiuojantį traukinį ir iškeliavo namo“.

Atsidūręs Savidonyse turėjo rūpesčių. Dalis galvijų ir grūdų buvo išslapstyti pas žmones, reikėjo juos susigrąžinti, kad padėtų likusiems vaikams. „Čia ir buvo tėčio klaida – viską atsiėmus ir išpardavus reikėjo dingti iš Savidonių, kad niekas nepažintų ir neįskųstų. Bet jis negalėjo atsitraukti nuo gimtųjų vietų, stengėsi man, Birutei, Juozui padėti“; – toliau pasakoja Julija.

Bet su ugnim nepažaisi, baigiantis 1949 m. vasarai, saugumiečiai Joną Unikauską sulaukė Ukmergės turguje. Geranoriškai leido apsilankyti Deltuvėlėje, užėiti pas Pociūnus, pasimatyti su Julija, kai ką pasimti. Po to Joną nuvežė į Ukmergę, į saugumą, ir už pabėgimą įkalino. Tardė, vėliau nuteisė 3 metams ir uždarė Šilutės pataisos darbų kalėjime.

Jonui padėjo laisvėje likę vaikai. Julija tetų pagalba suruošdavo siuntinį, nunešdavo į Ukmergės paštą ir jam išsiųsdavo. Tokie siuntiniai keliavo ir į Sibirą kitiems šeimos nariams: broliui Alfonsui, mamai Kazimierai, broliui Jonui.

Nežiūrint staiga užklupusių nelaimių, Julijos gyvenimas ėjo jaunatvišku ritmu – su puseserėmis Pociūnaitėmis ir kitu Deltuvėlės jaunimu bendraujant. Dainavo jinai mokyklos chore, redagavo klasės ir mokyklos sienlaikraštį. 1950 m. su choru dalyvavo respublikinėje Dainų šventėje Vilniuje.

1950 m. baigusi vidurinę mokyklą į Vilnių išvažiavo Julijos sesuo Birutė. Pradėjo mokytis vakariniame Maskvos Finansų instituto filiale, įsidarbino.

1951 m. vasarą iš Taišeto į Lietuvą atvažiavo Julijos brolis Alfonsas. Kelias savaites pasisvečiavęs, jis sugrįžo į Sibirą. „Tais metais aš pradėjau lankyti paskutinę, 11-ą, klasę Ukmergės II vidurinėje mergaičių mokykloje, buvusioje Prezidento Antano Smetonos vardo gimnazijoje. Daug vėliau jai buvo suteiktas komisaro Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus vardas“...

Iš Deltuvėlės į Basanavičiaus gatvėje buvusią mokyklą ir atgal 7 km Julija keliaudavo su puseserėmis pėsčiomis. Kartais žiemą su rogėmis paveždavo dėdė Česlovas. „Man gerai sekėsi lietuvių kalba ir literatūra, svajojau mokytis žurnalistiką, rašyti gyvenimą“.

Tačiau likimas 1951 m. spalio 2 dieną tas svajones paskandino ašarų jūroje. „Buvau begrižtanti iš mokyklos Pivonijos pamiške, eidama matau keliu važiuojančius sunkvežimius su žmonėmis ir ryšuliais. Iš vieno sunkvežimio išgirstu: „Sudie, July-

tel!“, ir pamatau Aldoną Ručinskaitę mojančią man ranka. Buvusi klasiokė mokėsi Gelvonų mokykloje. Širdyje pajutau kažką neapsakomai negero ir skaudaus – tai buvo ženklas bėgti ir slėptis“.

Troboje išvydo kariškį

Bet tai Julija suprato daug vėliau, o tądien Deltuvėlėje laukė staigmena – priešais Juliją išdygo įtartinas civilis. „Apsisukau ir pradėjau eiti atgalios, šis liepė sustoti ir sugrįžti“. Palydėjęs iki trobos civilis palaukė, kol Julija įėjo į vidų. „Troboje išvydau kariškį, supratau, kas laukia, ir ėmiau gudrauti. Apsimečiau Pociūnų dukterimi Valerija, jos tuo metu namuose nebuvo, o manęs iš veido atėjūnai nepažinojo“.

Iš stalčiuko išėmusi ir parodžiusi Valės metrikus, Julija galvojo, kad nekviestieji patikės, bet nepasisekė, prašaliečiai suprato apgaulę ir ėmė svarstyti, ką su mergina daryti. O šiai galvoje spragsėjo pabėgimo planas. „Pasakiau, kad reikia persirengti, nuėjusi už spintos, pralindau pro lovos apačią, iššokau pro langą ir aida“. Tačiau mergina nubėgo ne per toli, pasuko prie krūmų augusios ievos link, o čia laukė trečiasis enkavedistas su pistoletu rankoje. „Nė žodžio nesakiusi apsisukau ir grįžau į trobą. Paliepė krautis daiktus“. Žaliūkai jau vertė stalčius, išiminėjo vadovėlius, ieškojo ko nors kompromituojančio. Viską stebėjusi Julijos teta Stanislava iš nevilties pratrūko garsiai raudoti, kai sodino į vežimą – alpo.

Keliavo Pabaisko link, pervažiavo Veprių tiltą, atsidūrė Jonavoje. O čia – traukinio vagonai, triukšmas. Kareivis padėjo į vagoną pakrauti daiktus, įlipti, pridavė Julijos dokumentus. „Vagone abiejose pusėse buvo dviejų aukštų narai, ant kurių jau buvo įsitaisiusios kelios šeimos“. Užlipusi ant viršutinių gultų Julija ėmė kalbėtis su tremiamais nelaimės broliais ir sesėmis. Vienintelis, kurį iš ten buvusių pažinojo, buvo mokytojas Aleksas Jakaitis iš Žemaitkiemio. Trėmė visą jo šeimą – tėvus ūkininkus ir jį su žmona Rimute.

Julija prisimena, kad sąstatas su tremtiniais į Sibirą dideliu greičiu lėkė naktimis, o dienomis jis stovėdavo nuošalesnėse geležinkelio atšakose. „Keliavime valgomame, kas ką turėjome, leisdavo išlipti iš vagono stotelėse pasisemti „kipiatoko“. Gamtiniam reikalams atlikti buvo šiek tiek pravertos užpakalinės vagono durys ir į jas įstatytas metalinis lovelis. Laimei supratingi žmonės virš „įtaisymo“ pakabino paklodę. Vos ne parą kentėjau, kol galų

Jonas Unikauskas. Petro Tarabildos piešinys, 1943 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašeliienės šeimos albumo.

gale pasiryžau naktį pasinaudoti šiuo „tualetu“.

Julija ir čia planavo pabėgimą, bet, privažiavus Čeliabinską, su lemtimi susitakė. Pasivyti seserį tikėjosi brolis Vytautas iš Savidonių, tačiau pavėlavo. Tik kitą dieną nusigavęs į Jonavą sužinojo, kad ešelonas naktį iškeliavęs.

Deltuvėlėje likusių Vytauto, Česlovo ir tetos Stanislavos Pociūnų likimas nepasigailėjo, ir jie buvo apkaltinti, areštuoti. „Teta Stasė, kuri laukėsi, buvo šaukiama į miliciją, tardoma. Būdamą jautri, neišlaikė įtampos ir psichologiškai palūžo. Ją išvežė į Vilnių, patalpino į Vasaros gatvėje buvusią psichiatrinę. Atėjus laikui gimdyti, pervežė į Kovo 8-sios gimdymo namus. Beveždami peršaldė, susargdino plaučių uždegimu. Geroji Stanislava 1952 m. kovą, pagimdžiusi dukrelę Stasytę, pasimirė“.

Žmonių buvo prikimštas triumfas ir visi koridoriai

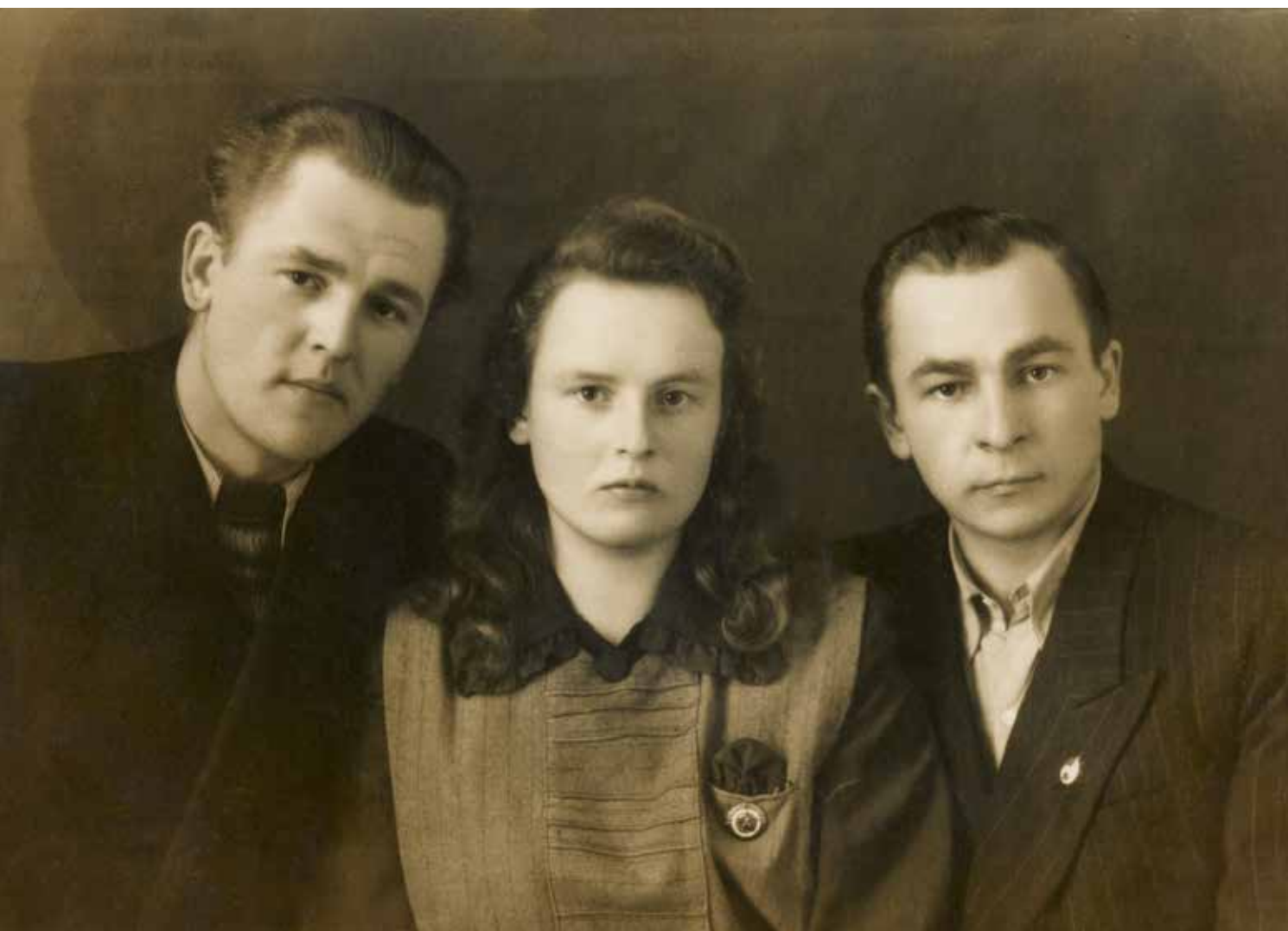
Iš Taigos stoties traukinys su tremtiniais pasuko šiaurėn, į Tomską. Tomske tremtinius išlaipino ir nugabeno į prielauką prie Obės upės. Ten sulai-pino į didžiulį garlaivį – „žmonių buvo prikimštas triumfas ir visi koridoriai“. Čia Julija susitiko Aldoną Ručinskaitę, pamatė geriausią mokyklos literatą Izidorių Ignatavičių. „Vakarais triume dainuodavome partizaniškas ir liaudies dainas. Sargybiniai stovėdavo ir spoksodavo“.

Tremiamieji plaukė visą savaitę. Galiausiai buvo išlaipinti Špalzavodo prielaukoje prie Parabelio. „Buvo spalio pabaiga, dvi dienas gyvenome ant upės kranto. Šalome, miegojome, net gelbėjomės iš maišų ištrauktomis „perinomis“. Ne per toliausiai nuo Parabelio buvo Narymas, jame kadaise kalėjo Stalinas. Palei Obę ir jos intakus buvo keletas miškų ūkio (lespromchozo) darbininkų gyvenviečių ir vietovių: Krasnyj Jaras, Lebežėvas, Rybnas, Barkai.

Valdžia sprendė, ką kur išvežioti. Šeimas su ma-

žais vaikais paliko Parabelį, o kitus išsiuntinėjo po apylinkes. Julija su keliomis darbingomis šeimomis ir vieniše Konstancija Balaikaite pateko į kate-rį, kuris nuplukdė juos Obės intaku – Paiduginos upe į Jurmą.

Čia sutikęs „Lespromchozo“ direktorius Ivanas Ivanovičius Aleksejevas avansu išdavė, kas priklausė – vatines striukes, kelnes ir veltinius. Apgyven-dino barakuose po kelias šeimas, kur miegoti buvo padaryti narai. „Su Koste sudarėme „brigadą“, gavome ilgą dvirankį pjūklą, po kirvį ir, išklausi-sios techninės saugos inžinieriaus instruktažo, kaip miške elgtis, kirsti pušis, išėjome į nurodytą vie-tą. Brigadai sekėsi prastai, vienos nupjautos pušies nesugebėjome nuleisti ant žemės, ji užsikabino už kitos kamieno ir nė iš vietos“. Po kelių dienų meis-trui nusibodo su merginomis terliotis, ir jis pasiun-tė jas šluoti ledo kelio. „Proskynose buvo padaryti grioveliai-bėgiai, užpilti vandeniu ir sušalę į ledą. Jais rogėm gabeno rąstus. Kadangi daug snigo, vos spėdavome iššluoti sniegą iš tų ledinių griovelių, – prisimena Julija. – Taip ir gyvenome“.

Alfonsas, Julija ir Jonas Unikauskai Kanske 1953 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašalienės šeimos albumo.

Viename barake gyveno kelios šeimos

Ilgiausiai Julija gyveno Zaoziorne, kuris priklausė miškų ūkiui „Tomles“, Paiduginos „Lesoučiaszkui“, Narymo „Selsovietui“. Barake gyveno kelios šeimos. Dviem eilėm iš šonų rikiavosi gultai, vidury – ilgas stalas, kampe prie durų – metalinė krosnelė. „Su mumis buvo apgyvendintos ir kelios ukrainietės, kurios amžinai erzeliuodavo ir šūkau-davo. Bet dainavo gražiai“.

Šioje taigos vietoje pušis plovė elektriniais pjūklais, pagalbininkams – Julijai ir kitoms – teko genėti nuo kamienų šakas ir gražiai sudeginti. „Daug laiko praėjo, kol iš šlapių snieguotų šakų išmokome užsikurti laužą. Maisto buvo galima nusipirkti už 10 km, Beriozovkos gyvenvietėje esančioje par-dotuvėje, ten gyveno daug lietuvių šeimų. Kartais valgykloje išvirdavo visiems košės ir sriubos“.

Po sunkaus darbo kas antrą sekmadienį buvo poilsio diena. Didelė palaima buvo neiti į darbą, apsitvarkyti, pasidžiauti šlapius vatinius ir drabužius pirtyje ir t.t. Kartais raudonajame kampelyje rodydavo atvežtus filmus. „Prisimenu „Jaunąją gvardiją“, – pasakoja Julija. Barakuose tremtiniai kūčiavojo, šventė šv. Kalėdas ir kitas šventes, minėjo įvairius įvykius. Skaitydavo iš Lietuvos gautus laiškus – ne visos žinios suteikdavo džiaugsmo.

1952-ųjų balandį lietuvių merginų ketvertuką – Kostę (Kostancija Balaikaitė), Aldoną (Aldona Ručinskaitė), Marytę, Juliją ir kelias ukrainietes iš Beriozovkos perkėlė į už 10-12 km prie Paiduginos upės esančią Albino gyvenvietę. Apgyvendino didelėje brezentinėje palapinėje. Jaunų, darbingų vyrų būrį nuvežė dar keletą kilometrų toliau – į tokį beržyną, iš beržų drožti šautuvų buožių – „bolvan-kių“. Jie ten dirbo, gyveno palapinėse ištisus metus, net penkerius metus ten pradirbo Izidorius Ignatavičius. Žmogus, kuris sugrįžęs iš pragaro, 1999 m. parengė ir išleido enciklopedinį žinyną „Lietuvos naikinimas ir tautos kova. 1940-1998 m.“

Izidorius laisvadieniais aplankydavo merginas. Tų dienų įvykius ir gyvenimą jis aprašė knygoje „Šėtono paūksmėje ir pomirtinis krovinyš“. „Pakeitęs vardus toje knygoje jis parašė ir apie mus, keturias paneles. Su mano geriausia drauge Koste juos siejo daugiau nei draugystė“. Dar vienoje savo knygoje „Bet širdies nepavogė“ Izidorius Ignatavičius dokumentiškai aprašė, kaip jis 1977 m. atvyko į Narymo kraštą, išsikasė motinos palaikus ir pervežė į Lietuvą.

Taigoje kilo gaisras

Birželis taigoje prasidėjo karščiais, užpuolė kandžiosios musytės „moškara“. „Nuo jų apsaugoti gavome tinkliukus ant veido, o ant lovų pritaisėme paklodžių „pologus“ – kaip ir palapines“. Merginos ruošėsi tokiomis sąlygomis Albine gyventi – laiveliu nuplaukė į Beriozovką, nusipirko bulvių ir sugrįžo. Už gyvenamosios palapinės sukasė žemę, pasisodino kibirą bulvių, likusias supylė į duobę.

Sykį taigoje kilo gaisras. „Ėjome į Beriozovką apsipirkti, pamatėme degantį nedidelį plotelį. Įtarėme, kad mūsų „bolvanščikai“, eidami priekyje, netyčia (o gal tyčia?) numetė nuorūką, kaip išdai-gą mūsų išbandymui“. Ir ką gi, lietuvių gesino, daužė šakomis, ugnis lyg ir prislopo, ir jos nerū-pestingai nukeliavo toliau. „Nuėjusios į Beriozo-vką atsisukome, o ten virš miško – juodi dūmai. Užpuolėme mūsiškius vyrus, pradėjome aiškintis, gaila, pavėluotai supratome, kad reikia patylėti, nes pakvipo kriminalu“...

Kazimiera ir Jonas Unikauskai Igarkoje 1952 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašilienės šeimos albumo.

Vienas nugirdo apie tai, kad merginos žino, kas padegė mišką, pranešė komendantui. Tai buvo Beriozovkos barakuose gyvenęs lietuvis Valantiejus. Komendantas kvietė, tardė, bet merginos laikėsi tvirtai, net ir akistatoje su Valantiejumi, jo sūnumi, nieko nepasakė. Tuomet komendantas ėmėsi griežtesnių priemonių – išsikvietė Juliją ir Kostę, kurios jau buvo gavusios iškvietimus vykti gyventi pas tėvus, ir pagrasino, kad jei jos teisybės nepasakys, jų neišleis. „Gudravome – verkėme, prisiekinėjome, kad nieko nežinome, nieko nematėme, ačiū Dievui, atstojo, viskas laimingai baigėsi“.

Iš draugiškos merginų kompanijos pirmoji pas

Lietuvos aukštųjų mokyklų slidinėjimo varžybų dalyvė Julija Stašeliene, 1959 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašeliinės šeimos albumo.

artimuosius Igarkon išvyko Julija. Kostė į Ačinską iškeliavo vėliau. Maršrutas aiškus – iš Beriozovkos kateriu plaukė į Narymą, kur būriavosi ir kiti, vykstantys į Krasnojarsko kraštą. Tarp išvykstančiųjų buvo moteris su 3-jų metų dukryte, kurios vyras, 1951 m. keldamasis per Obę ties Narymu, paskendo.

Tada paskendo 11 žmonių, tik keli išplaukė. Upė buvo dar ne visur užšalusi, kai grupė lietuvių po darbų sulopyta valtimi kėlėsi pas šeimas. Vienas nelaimėlių buvo Jonas Eiva, Liutauras Barilos senelis. Tai paaiškėjo praėjus 35 metams po nelaimingo įvykio, kuomet Jono anūkas Liutauras pradėjo lankyti slidinėjimo-biatlono treniruotes pas nusipelnusią trenerę Juliją Stašeliene. „Liutaurą treniravau nuo 4-os iki 10-os klasės. Kadangi gerai šaudė, jį pakvietė į biatlono rinktinę, joje jis sėkmingai dalyvavo 1998 m. Nagano (Japonija) Žiemos olimpinėse žaidynėse ir ne taip sėkmingai – 2002 m. Solt Leik Sityje (JAV). Čia ir aš buvau, stebėjau vieną biatlono rungtį“.

Plaukdami buvome apsisoję Krasnyj Jare prie Obės. Vos nenuskendau Obės intake, siaurame, bet giliame upelyje. Nulūžus šakai, ant kurios sėdėjau virš upelio, įkritau vandenin, o plaukti nemokėjau, iki šiol nesuprantu, kaip man pavyko išsikapstyti“, – pasakoja Julija.

Iš Krasnyj Jaro Julija plaukė į Tomską. Ten su visais varganais ryšuliais ėlipė į traukinį ir su grupe tremtinių, lydima kariškio, kuris nupirko (už mūsų pinigus) bilietus, išvyko į Krasnojarską.

Krasnojarske tremtiniai sulipo į garlaivį ir nuplaukė Jenisiejumi šiaurėn. Šįkart keliavo įvairi publika, kas koridoriuose, kas kajutėse buvo įsitaisę. Po 5-6 parų kelionės garlaivis priplaukė ant aukšto kranto dunksančią Igarką. „Mane pasitiko mamytė, kurios nemačiau 4,5 metų. Brolis Jonas dirbo – medžio apdirbimo kombinate“.

Mama pamačiusi išsigando

„Mama, pamačiusi mane, išsigando, tikėjosi, kad aš būsianti gražiai nuaugusi devyniolikmetė panelė, tačiau aš atrodžiau kaip menkutė, paaugliška mergaičiukė. Ji net apsiverkė, po to verkėme abi. Sunkus fizinis darbas ir prastas maistas visiems buvo ne į naudą“.

Netrukus tuo buvo galima įsitikinti dar labiau, pasirodė skorbuto požymiai – paleido vidurius, klibėjo dantys. „Mamytė mane gydė degtine su pipirais, o užkasti davė labai skanios marinuotos

strimėlės (o gal silkutės?). Kadangi Igarka buvo tolimos šiaurės – tundros zonoje, maisto produktais buvo aprūpinta daug geriau negu vidurinėj zonoj buvę miško pramonės ūkių miesteliai“.

Naujoje vietovėje Julija įsidarbino pagalbine darbininke lentų biržoje, po kurio laiko tapo brokere – lentų paketų skaičiuotoja. Paketus specialiais „lesovozais“ atveždavo ir perkraudavo į prielaukoje stovinčias didžiules baržas, jai reikėjo juos suskaičiuoti.

Po darbų Julija krinto mokslus vakarinės mokyklos 10-oje baigiamojoje klasėje. Po truputėlį prisitaikė prie gyvenimo ritmo. Darbas, po jo – mokykla, saviveikla. „Vykdavo vakarėliai, vadinami „robaksais“. Vieno jų metu susipažinau su brolio Jono draugu, buvusiu klasioku, Henriku Stašeliu, būsimu vyru, pradėjome bendrauti“.

Atėjus žiemai ir Henriku iš gamyklos sporto komiteto gavus slides, jie pradėjo slidinėti. Nepaisydami 35–40 laipsnių šalčio, amžinos sūtemos, kryptingai sportavo. „Kadangi slidinėti mėgau dar Lietuvoje, net nuo sniego tramplinukų su berniūkščiais šokinėdavau, man šis sportas sekėsi

gerai. Pasislidinėjimais Igarkoje nulėmė mano tolimesnį likimą“.

Julija pradėjo dalyvauti ir Igarkos sporto komiteto ruošiamose slidinėjimo varžybose. „Pirmose finišavau trečia, vėliau pasistengusi kelis kartus laimėjau ir tapau net Igarkos čempione. Gavau nuostabių prizą – krepdešino atraižą bliuzelei“.

1953 m. kovą, vienos rytinės išvykos metu (darbas buvo popietinis), Julija išgirdo kaukiančias gamyklų ir laivų sirenas. „Su mumis buvusi rusaitė balsiai raudodama pranešė: „Umer Stalin“. Vakarinėje mokykloje įvyko gedulingas mitingas, daug kas verkė, o lietuvaičiai širdyse džiaugėsi.

Nusprendėme vykti į Kanską

Vasaros pradžioje Unikauskai gavo žinią, kad pasibaigus įkalinimui Šilutėje, Jonas Unikauskas buvo išstremtas į Krasnojarsko krašto Kansko miestą. „Nusprendėme ir mes vykti ten, parašėme prašymą apie pageidavimą vykti visiems ir įteikėme komendantui“.

Visai nelauktai liepos mėnesį į Igarką garlaiviu

Kazimiera ir Jonas Unikauskai Kanske 1956 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašelienės šeimos albumo.

niekieno neverčiamas atvyko jauniausias Julijos brolis Juozas. Jo apsisprendimas buvo paprastas – jam gyventi Savidonių kaime pasidarė pavojinga, jo gyvybei kilo pavojus. „Ėmė kabinėtis stribai, vadino buožioku, banditu, einant pamiške galėjo „netyčia“ ir nušauti, kaip nušovė Savidonyse gyvenusios Elenos (tetos) vyrą Karolį Pociūną“.

Pasitaikius progai, kuomet keli pažįstami ruošėsi keliauti į Iğarką pas savo artimuosius, giminaičiai, surinkę pinigų, išlydėjo ir Juozą. „Taigi, mes jau buvome keturiese. Išlaikiau brandos egzaminus su vienu trejetu iš rusų kalbos ir literatūros“.

Netrukus iš komendantūros gavę leidimą važiuoti į Kanską, Unikauskai vos suspėjo susiruošti į kelionę. „Mes su Henriku Stašeliu įregistravome

santuoką, kad jis galėtų atvykti pas mus į Kanską“.

Kitą dieną šeima su visa manta įlipo į paskutinį plaukusį Krasnojarskan garlaivį. Keliavo gerą savaitę. Beplaukiant garlais buvo sustojęs pusiaukelėje – Kureikoje, kur buvo ištremtas Stalinas. Visi garlaivio keleiviai privalėjo išlipti ir aplankyti po stiklo gaubtu buvusį jo namelį-muziejų. „Atvykę į Krasnojarską, nusamdėme vežimą su arkliu, sukrovėme maišus ir ryšulius ir nuėjome iš paskos pėsti į geležinkelio stotį. O ten – stumdalynė, eilės prie kasų, daug erzelio. Galų gale, pridavę savo mantą į bagažo vagoną ir nusipirkę bilietus, sėdome į traukinį ir išvykome Rytų kryptimi“.

Visą naktį keliavę Unikauskai anksti ryte atsidadė Kanske. Susirado Gerceno gatvę, kur darbininkų bendrabutyje gyveno tėtis. Buvo penkiese, gavo atskirą kambariuką. „Išvydusi tėtį nustebau, nes buvo išsekęs, panašus į skeletą, oda ir kaulai. Dienos pragyvenimui jam buvo skirta tik 30 kapeikų. Mamytė per kelis mėnesius jį šiaip taip primaitino“.

Unikauskai įsidarbino Kansko statybos treste. Julija – pagalbine darbininke brigadoje, kuri statė verpimo-audimo fabriką. „Padavinėjau skiedinį, plytas, stovėjau prie kėlimo krano. Vasarą pas mus atvažiavo 2 metus Angarsko lageryje prabuvęs brolis Vytautas. Jis taip pat įsidarbino statybos treste. Jau gyvenome šešiese“.

Baigiantis 1953-iems, į Kanską atvyko Julijos vyras Henrikas Stašelis. Abu nusprendė siekti mokslo. 1954 m. rugpjūtyje išvyko Krasnojarskan į Miškų technikos institutą laikyti stojamųjų egzaminų. „Įpusėjus egzaminams, nuo nervinės įtampos susirgau „rože“, kuri puikavosi ant nosies. Paguldė į ligoninę su aukšta temperatūra“. Julija, nelaikiusi visų egzaminų, neįstojo, o Henrikas, nors ir išlankęs, nepraėjo konkurso. „Grįžti atgalios į statybas Kanske nebenorėjome“.

Kūno kultūros teknikume

Sužinoję, kad Kūno kultūros teknikume vyksta priėmimas į mokslus nuo spalio 1 d., ten ir nuėjome. Įstojome paminėję savo sportinius „pasiekimus“ Iğarkoje“.

Stašeliai apsigyveno darbininkų bendrabutyje su ką tik iš lagerio atvykusiu Henriko tėčiu Ignu. Kai iš Iğarkos atvažiavo ir Henriko mama Marijona, jie gavo kambarį su patogumais. Taip pragyveno ketverius metus – mokydamiesi ir dirbdami.

Technikume buvo dėstytojų, baigusių Leningrado Piotro Lesgafto vardo kūno kultūros institutą.

Julija darbuojasi Kansko statybose 1954 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašelienės šeimos albumo.

Jie patarinėjo Julijai, kaip greičiau fiziškai sustiprėti. „Buvau silpna, jokių ypatingų sportinių talentų neturėjau, geriausiai sekėsi slidinėjimas“. Julija pradėjo papildomai lankyti gimnastikos ir krepšinio fakultatyvus. Reguliarios fizinės pratybos įvairiose sporto šakose buvo jai naudingos – išsivystė raumenys, priaugo svorio, pagražėjo figūra. Po metų ją pakvietė į Krasnojarsko slidinėjimo rinktinę. Pagerėjo materialinė padėtis, pradėjo gauti maitinimo talonus. Pradėjo dalyvauti slidinėjimo varžybose įvairiuose Sibiro miestuose – Tomske, Novosibirske, Irkutske.

„1956 m. grįždama iš varžybų Irkutske, išlipau Taišete ir kelias dienas svečiavausi pas Alfonsą, kuris dirbo fotografu fotoateljė, gyveno su žmona Nina, augino sūnų Olegą“. Tiesa, prieš kelerius metus ir Alfonsas svečiavosi Kanske, pas tėvus.

1957 m. Julija ir Henrikas, baigę technikumą su aukštais įvertinimais, be egzaminų buvo priimti į Krasnojarsko Pedagoginio instituto fizinio auklėjimo fakultetą. Buvo ir kitų pasiūlymų, bet, anot Julijos, norėjosi sportuoti ir baigti mokslus.

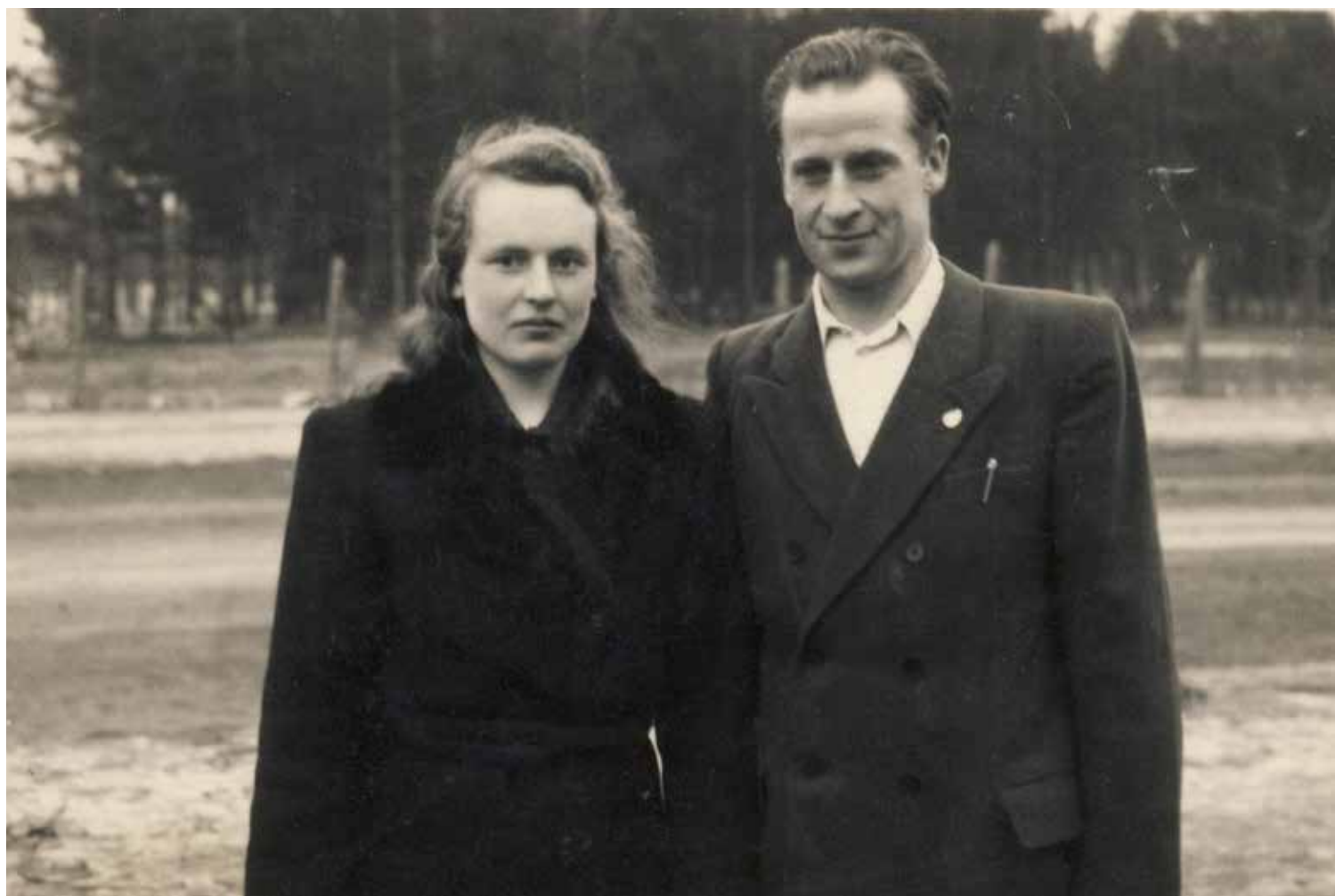
Pirmieji į Lietuvą išvyko Vytautas su žmona

Kai 1957 metais tremtiniais buvo leista į grįžti Lietuvą, pirmieji išvyko Vytautas su žmona Janina Ostrauskaite, kuri po lagerio gyveno Kanske. Jie kartu su iš Sibiro sugrįžusiu Janinos tėvu apsigyveno Kaune, Petrašiūnuose, pas Janinos močiutę.

Paskutinę 1958-ųjų žiemą Sibire Julija tapo Krasnojarsko 5 km ir 10 km distancijų slidinėjimo čempione. Pedagoginiame institute susidraugavo su Galina Korulina, kuri buvo sąjunginės „Dinamo“ draugijos rinktinės narė, iš Ivanovo srities atvykusi į Krasnojarsko HE statybas. Po kelerių metų, gyvendama Sverdlovske (Jekaterinburge), ji tapo TSRS slidinėjimo čempione.

1958 m. birželį į Lietuvą išvyko ir Julijos tėvai – Jonas ir Kazimiera Unikauskai. Išlydėjusi tėvus, Julija į Lietuvą grįžo liepą, jos vyras Henrikas – vasarą uždarbiavęs Krasnojarske – dar vėliau. Henriko tėvai, Marijona ir Ignas Stašeliai, dar buvo Krasnojarske, pas juos gyveno Julijos brolis Jonas.

Julija ir Henrikas Stašeliai įsikūrė Vilniuje, pradėjo dirbti ir studijuoti Vilniaus pedagoginio instituto

Julija ir Henrikas Stašeliai Kanske 1953 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašelienės šeimos albumo.

Julijos, Henriko ir mažosios Rūtelės Stašelių šeima Vilniuje 1967 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašalienės šeimos albumo.

fizinio auklėjimo fakulteto antrame kurse. Netruko apsilankyti tėviškėje. „Mūsų tėvų name Deltuvėlėje buvo įsikūręs Pabaisko tarybinio ūkio veterinarijos punktas. Tėveliai neturėjo kur gyventi, nes sugrižę iš tremties neturėjo teisių į savo turtą“.

Laimė, Julijos tėvelius jų namuose, kitame jų gale, nelegaliai apgyvendino sanitarė dirbusi Juzefa Klimavičiūtė, žinojo tai ir Šleiny Vaclovas. „Kiek vėliau tėčiui pavyko įsidarbinti vet. punkte sanitaru, vargais negalais gavo ir leidimą gyventi tam savo namo gale. Tai jau buvo šis tas sugrižus į okupuotą tėvynę“.

Paskui Jonas Unikauskas pradėjo rūpintis pensijos padidinimu, rinkti pažymas buvusiose darbovietėse. Nenuleido rankų ir dėl sodybos atgavimo. „1959–61 m. laikotarpiu parašė daug prašymų LTSR vidaus reikalų ministrui, Ministrų tarybai, prašydamas grąžinti gyvenamą namą“. Daugumą

jų, atvažiavusi iš Vilniaus į Deltuvėlę, parašė Julija, tačiau į visus prašymus atsakymas buvo neigiamas.

Besirūpindamas šeimos gerove Jonas Unikauskas patyrė daug psichologinių sukrėtimų, sveikata pašlijo, kamavo nemiga. Ieškodamas teisybės dėl pensijos priedo, galiausiai jis jos visai neteko. „Buvęs buožė, prasikaltęs tarybinei santvarkai elementas nevertas jokios pensijos“ – buvo toks valdžios atsakymas. Po tokio akibrokšto Ukmergės Socialinis skyrius gavo nurodymą nutraukti pensijos mokėjimą. Kazimiera, išauginusi septynis vaikus, taip pat negavo jokios pensijos“. Tai slėgė, gyventi tapo be galo sunku.

1963 m. po operacijos slaugomas namuose Jonas mirė. Po vyro laidotuvių pablogėjo ir Kazimieros sveikata, teko ją paguldyti į ligoninę. Vėliau duktė Birutė ją parsivežė į Vilnių, prižiūrėjo.

Kazimiera mirė 1969 m., buvo palaidota prie vyro Jono Pašilės kapinėse.

„Tėvelių sodybos klausimas dar ilgai nebuvo išspręstas, valdžia nepripažino mūsų tikrais savininkais. Tik pusseserės Janinos Tiškevičienės-Pociūnaitės, kuri dirbo Ukmergės žemės ūkio valdyboje vyr. agronome, dėka pavyko sutvarkyti dokumentus, gavus leidimą išsipirkti savo namą“, – prisimena Julija. Jį išpirko Juozas Unikauskas, sumokėjo 400 rublių. Juose šeimininkauti jis ir liko, vedė pašilietę Albiną ir gyveno. Tėvonija po 16 metų buvo atgauta. Juozas, būdamas statybininku, restauravo pastatą, tvarkė ir prižiūrėjo sodybą.

Baigė Vilniaus pedagoginį institutą

1961 m. Julija ir Henrikas Stašeliai baigė Vilniaus pedagoginį institutą, įgijo kūno kultūros ir žmogaus anatomijos-fiziologijos dėstytojų specialybę. „Tų metų žiemą sąjunginėse varžybose Alma-Atoje pirmoji iš Lietuvos slidininkų įvykdžiau sporto meistro normatyvą“. 1959–66 m. laikotarpiu Julija tapo daugkartine Lietuvos slidinėjimo čempione, dalyvavo dviejose TSRS žiemos spartakiaidoje. Jai teko dalyvauti ir TSRS vasaros spartakiaidoje – baidarės irklavime.

Julija įsidarbino Vilniaus 13-oje vidurinėje mokykloje, vėliau buvo sporto metodininkė tabako fabrike, nuo 1964 iki 1989 metų dirbo „Dinamo“ sporto draugijoje slidinėjimo, nuo 1975 m. – biatlono trenere. 1973 m. už biatlono pasaulio jaunimo čempiono Igorio Gruzdevo paruošimą Julijai buvo suteiktas LTSR nusipelnusios trenerės vardas. „Geriausių rezultatų pasiekiau dirbdama „Di-

namo“ sporto draugijoje, buvo gera sportinė bazė, puikus inventorių, aukšto lygio vadovai. Vienas jų – Stasys Šaparnis penkiakovės pasaulio vicečempionas, Mechiko olimpiados dalyvis (1956 m.). Trenerė paruošė nemažai sporto meistrų, Lietuvos ir sąjunginių varžybų prizininkų ir nugalėtojų.

Po instituto baigimo Julijos vyras Henrikas dėstytojavo Vilniaus universiteto fizinio auklėjimo katedroje. 1979 m. po sunkios ligos mirė. Julijai buvo skaudu atsisveikinti su artimu žmogumi, su kuriuo pragyveno tiek daug ir juodų, ir laimingų dienų.

1990 m. Lietuvoje panaikinus „Dinamo“ sporto draugiją, Julija perėjo dirbti į „Sietyno“ sporto mokyklą Vilniuje. Joje dirbo iki 2001 metų liepos. „Mus, kaip pensininkus, nurašė. Aš kėliau triukšmą, bet direktorė pasakė – ką čia, Stašeliene, šakojiesi, nepakeičiamų trenerių nėra, perduok auklėtinius jaunesniam kolegai. Taip ir padariau, per dvejus metus mano jaunimas išsilakstė“. Taigi, pasirodo, svarbi yra ir asmenybė...

Kabinosi toliau į gyvenimą JAV

Nurijusi karčią piliulę, Julija kabinosi toliau į gyvenimą. Parašė laišką kolegei Anicetai Zamolaitienei iš Trakų, kuri darbavosi JAV. „Spjauk į viską, gaus vizą ir atvažiuok į Ameriką, aš tau darbo rasiu“, – atsakė ši. Ilgai nedelsusi Julija taip ir padarė. „Keliavau lėktuvu iš Vilniaus į Amsterdamą, iš ten skridau į Čikagą. Angliškai šiek tiek supratau dar nuo mokyklos – pravertė, žinojau ir gramatiką“.

Aniceta surado jai darbą už 100 mylių nuo Čikagos – prižiūrėti senutę. Grįžo Julija į Vilnių 2002 m. kovą, aktyviai įsijungė į sportuojančių gretas, dalyvavo visose veteranų slidinėjimo varžybose, čiuožė „Snaigės“ žygiuose. Sportinis entuziazmas vedė net į Lenkiją – dalyvauti maratonuose.

Tų pačių metų rugsėjo pabaigoje po Niujorko dangoraižių griuvimo tragedijos, Julija ir vėl išskrido į JAV. 2002 metų vasario mėnesį JAV vakaruose, Solt Leik Sityje, turėjo vykti Žiemos olimpiada, kurioje turėjo dalyvauti Julijos mokinys biatlonininkas Liutauras Barila. „Iš Čikagos man paskambino Aniceta ir paklausė, ar norėčiau nuvykti į Olimpiadą, nes ji ruošiasi tenai važiuoti reisiniu autobusu“. Julija nedvejojo, paprašė atleisti iš darbo, nors dar buvo likę dirbti apie mėnesį, draugiškai atsisveikino ir iškeliavo į Vakarus.

Su vienu Solt Leik Sityje gyvenančiu lietuviu sutarė dėl nakvynės, pavaikščiojo po miesto centrą, surado informacinį olimpiados centrą. „Tą vakarą

sporto rūmuose žiūrėjome dailiojo čiuožimo šokių trumpąją programą, kurioje dalyvavo Povilas Vanagas ir Margarita Drobiazko“. Kitą dieną Julija su Aniceta važiavo į kalnus žiūrėti biatlono, kur vyko vyrų persekiojimo lenktynės. Deja, Liutauras, sprinte nepakliuvęs į 50-ką, jose nedalyvavo.

Sugrįžusi į Čikagą, Julija įsigijo bilietą į Lietuvą ir kelias dienas iki skrydžio viešėjo pas gimines, jie aprodė Čikagą, pabuvojo aukščiausiame jos pastate, įspūdingame akvariume – Jūrų muziejuje, botanikos sode, apžiūrėjo didžiules lietuvių kapines. Dar aplankė pusseserę Džiuliją, mamos brolio, išvykusio į JAV dar po Pirmojo pasaulinio karo,

Rūta Stašelytė. Alfonso Unikausko nuotrauka 1983 m.

dukra. Pietavo lietuvių-lenkų restorane.

2003 metų liepą Julija vėl išdūmė į užsienį, grįžo 2004 kovo pabaigoje. „Šie aštuoni mėnesiai man buvo lengvesni negu pirmieji penki, jau nebe taip kraujavo atplėšimo nuo vaikų žaizda, geriau susikalbėjau su vietiniais, ir patys amerikiečiai tapo suprantamesni“. Tačiau gili nostalgija Juliją kama-vo. „Dienos tekėjo labai lėtai, atrode, kad laikas stovi vietoje. Tik laiškai ir telefono skambučiai iš Lietuvos kėlė dvasią. Ir dar labai padėjo laisvesnėmis minutėmis reguliariai atliekami įvairūs mankš-

tos ir jėgos fiziniai pratimai, o tarp jų - mezgimas vašeliu“. Keletą metų Julija skraidė iš Lietuvos į Ameriką ir atgal, dirbo, gyveno, pasibaigus vizai, grįždavo į tėvynę.

Trečią ir paskutinį kartą Julijai teko išvykti į JAV 2005 metais. Teko darbuotis visą vasarą iki spalio pabaigos. Karšta vasara nukamavo, gelbėjo kondicionierius. „Stengiausi nepasiduoti - kieme sukasiau darželį, iš parko prinešiau juodžemio, priso-dinau agurkų, pomidorų, paprikos. Gausų derlių valgėme ir gimines vaišinau“.

Julija Unikauskaitė-Stašeliene. Alfonso Unikausko fotografija, 1983 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašelieneš šeimos albumo.

Unikauskai Deltuvėjėje po tėčio Jono mirties 1967 m. Iš kairės: Juozas, Vytautas, Birutė, Alfonsas, mama Kazimiera, Julija, Jonas, Petras. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašeliienės šeimos albumo.

Grižo gyventi į Ukmergę

Po visų trijų „Amerikų“ 2006 m. žiemą Julija sugrįžo į Lietuvos slidinėjimo gyvenimą. „Žiemos slidinėjimas tapo mano dienotvarkės dalimi. Kiekvieną dieną papusryčiausi imdavau slides ir nuo Pasakų parko vidutiniu tempu, 1,5-2 val., Karoliniškių miškeliais ir kalnais šliuoždavau pakeičiant pasitaikančiomis vėžėmis. Po „Snaigės“ žygių čia likdavo geros ir su pažymėtu kilometražu trasos. Stengdavausi nučiuožti ne mažiau 13-15 km. Gamta apdovanojo Vilniaus apylinkes nuostabiomis vietovėmis, čiuožiau, žvalgiausi ir grožėjausi“.

2014 metais atėjusi pirmoji besniegė žiema sutapo su Julijos pabėgimu iš Vilniaus į Ukmergę. Jos apylinkės neprilygo Vilniui, nebuvo nei tokių kalnelių su pušynais, nei uogynų. „Visa laimė, kad greta Pivonijos priemiesčio, kur apsigyvenau, yra gražus Lobų šilas. Pirmoji mano žiema gimtinėje praėjo visai nepaslidinėjus“. Tiesa, su dviem entuziastais iš Ukmergės ji nuvyko į Ignalinos žiemos šventę ir tenai paslidinėjo dirbtinio sniego trasoje.

70-mečio proga Juliją pagerbė federacija, su-

rengoje šventėje dalyvavo žiemos sporto šakų olimpinio komiteto nariai. Po to prie Nemenčinės vienoje sodyboje pasveikino ir buvę „Dinamo“ biatlonininkai - auklėtiniai. Taip ji ir gyveno, kol naujas įvykis nepastūmėjo pokyčiams. Kai Julijos dukra, Rūta Stašelytė, Vilniaus tautodailininkų sąjungos narė, Ukmergėje surengė tapybos (40 paveikslų) parodą ir susirinkusi visa giminė smagiai bendravo kalbėdami ne tik apie meną, bet ir apie Deltuvėlę, Julija pajuto vidinę trauką praeičiai, o tai jau nedavė ramybės.

„Pradėjome galvoti, jog reikia apsigyventi Ukmergėje, dukra Rūta netrukus taip ir padarė, atvyko, dirbo pas puseserę gėlininke. 2013 m. Aukštuosiuose Paneriuose nupirkom gyvenamąjį vagonėlį, atvežėm į Deltuvėlę - buvo kur apsistoti ir pagyventi. Tai įvyko per Petrines, buvo brolio Petro 90-metis, lėkėm pas jį pavalgyti“. Dukra apsigyveno mamos tėviškėje, o Julija iš Vilniaus važinėjo, dirbo daržuose, prižiūrėjo vaismedžius.

Pamažu tėvonija jai tapo svarbiausia vieta, minčių ašimi. Kalnai, slėniai, kalvelės, medžiai. Parduodė Vilniuje butą, nusipirko Ukmergėje, Miškų gat-

Julija Stašlienė su dukra Rūta. Alfonso Unikausko nuotrauka, 1984 m.

vėje, arčiau Deltuvėlės. „Dviratį atsivežiau iš Vilniaus, kad galėčiau Deltuvėlę siekti“. Taip prabėgo dar 7 sveikos gyvensenos ir veiklos metai.

Kol pagaliau širdis tarė – laikas sugrįžti ten, kur išgyvenai palaimingą jausmą tėvų ramybėje, kur augai, lankei mokyklą, į kur visą gyvenimą mintimis nuklysdavai.

2020 m. pardavusi butą Ukmergėje, Julija su dukra Rūta nusipirko namuką, statybininkai sumontavo jį giminėje, ir jos po metų iš Ukmergės išsikraustė į Deltuvėlę. Prasidėjo naujas gyvenimo etapas...

Unikauskų šeimos vaikų likimai

Alfonsas (g. 1925 m.) liko gyventi Sibire, tik persikėlė į augantį Bratską. Dirbo fotoateljė vedėju. Tapo garsiu Sibiro ir Tolimųjų rytų fotomenininku, gavo „Aukščiausios klasės foto meistro“ vardą. Ruošė asmenines parodas, apie jį ne kartą rašė vietiniai ir sąjunginiai laikraščiai. Alfonsas priklausė Rusijos „Memorialo“ bendrijai, kuri rūpinosi represuotų kalinių atminimo įamžinimu, statė kryžius ir paminklus jų palaidojimo vietose. Kas

dvejus-trejus metus apsilankydavo Lietuvoje. Tapo Bratsko garbės piliečiu. Nors grūdinosi, bėgiojo, maudėsi ledinėje Bratsko jūroje, tačiau patyrė du insultus, ir 1998 m. gruodį mirė. Su žmona Nina užaugino sūnų Olegą, kuris pasekė tėvo pėdomis ir šiandien nesiskiria su fotoaparatu, dalyvauja renginiuose, parodose.

Petras (g. 1926 m.) gyveno Kaune, dirbo pagal specialybę – miškotvarkoje. Su Regina, anglų kalbos mokytoja, sukūrė šeimą užaugino Audronę ir Giedrių. Gyveno Ukmergėje, mirė 2018 m.

Vytautas (g. 1928 m.) su žmona Janina gyveno Kaune. 1973 m. baigė Politechnikos instituto vakarinį skyrių. Dirbo konstruktorių skyriaus viršininku Gamybinių įmonių kombinate, o vėliau – Gelžbetoninių konstrukcijų kombinate. Užaugino Alvydą ir Daivą, kurie tapo gydytojais. Mirė 2006 m. gegužės mėnesį – 78 metų amžiaus.

Jonas (g. 1929 m.), pakliuvęs su mama į Igarką, dirbo lentpjūvėje, grojo orkestrėlyje mandolina. Kanske baigė vakarinę vidurinę mokyklą. 1957 m. įstojo į Krasnojarsko Politechnikos institutą, bet mokytis nebuvo lemta, išvykęs į kolūkį, sunkiai susižalojo koją, ilgai gydėsi, metė mokslus, dirbo

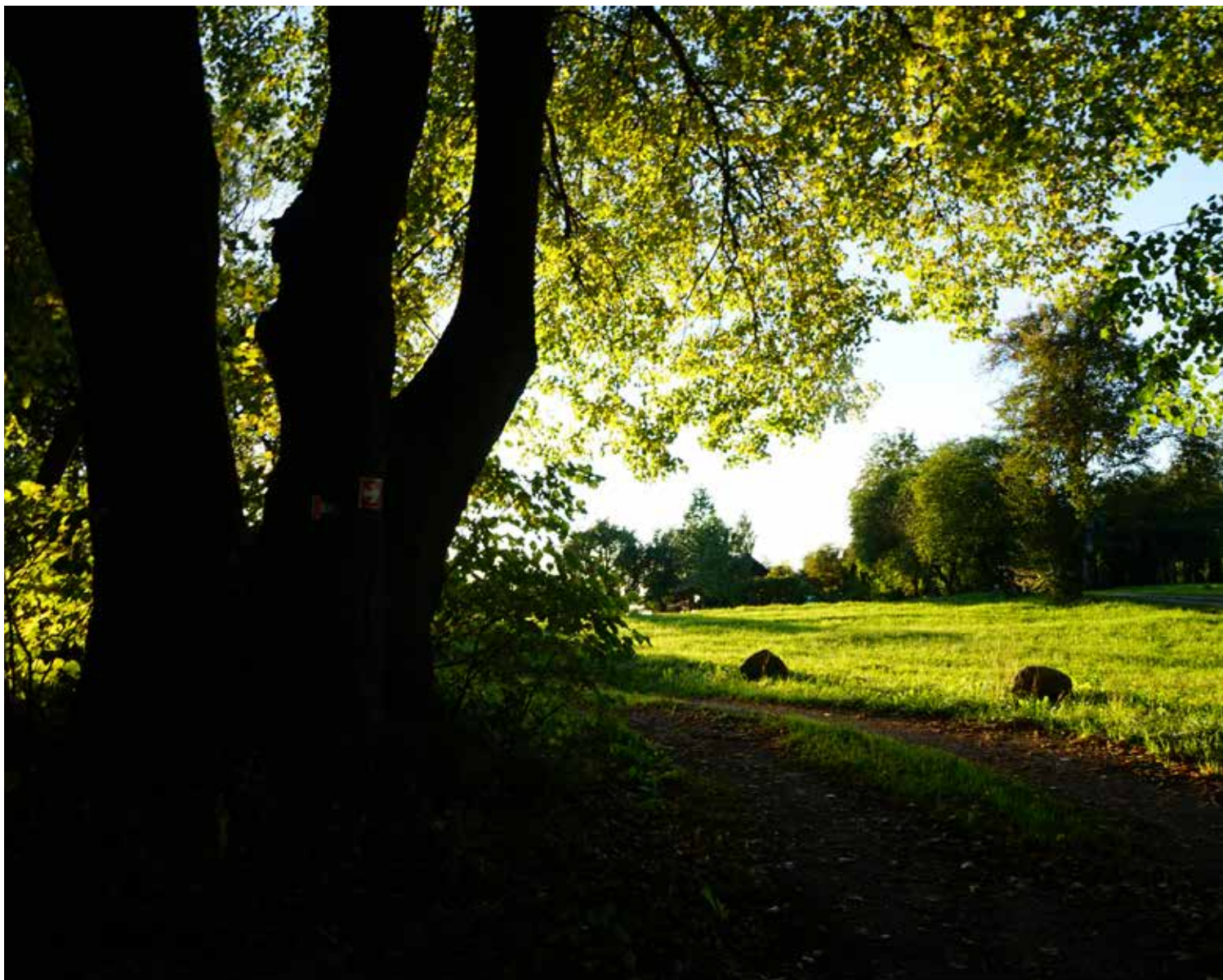
statybininku. Krasnojarske vedė Iriną. Į Lietuvą sugrįžo 1968 m. Apsigyveno Vilniuje, dirbo Remonto–statybos valdyboje Nr. 3, o nuo 1982 m. – restauracinėse dirbtuvėse. Klojo grindis Arkikatedroje, Operos teatre, dirbo karių kapinėse. Užaugino Vytautą ir Olę. Gyveno Vilniuje, Baltupiuose, mirė 2009 m. sulaukęs 80 metų amžiaus.

Birutė (g. 1931 m.) tremties išvengė, baigusi mokyklą 1950 m. išvažiavo į Vilnių. Ten dirbo ir mokėsi, baigė vakarinį Maskvos filialo Finansų institutą. Iki pensijos dirbo Žuvininkystės valdyboje prie LTSR Ministrų tarybos – ekonomikos skyriaus viršininke. O nuo 1986 m. – vyr. buhalterė vaistinėje. Dievo buvo apdovanota stipriu gražiu balsu, bet negalėjo įstoti į Muzikos konservatoriją, nes iš vietinės valdžios negavo reikiamos pažymos. Ištekėjo už Alekso Stabinsko, užaugino dukrą Sigutę, kultūros darbuotoją, ir sūnų Darių, muzikantą. Gyvena Vilniuje – Karoliniškėse. Dainuoja

dviejuose senjorų choruose.

Juozas (g. 1935 m.) išgelbėjo tėviškę, joje įsikūręs apmūrijo plytomis namą, sutvarkė kiemą, remontavo ir tvarkė vidų. Vedė Albiną, užaugino tris dukras – Rimą, Rasą, Danutę, anksti palaidojo žmoną. Visą laiką dirbo statybos–remonto brigadoje prie Pašilės Remonto – mechaninės gamyklos. Išėjęs į pensiją tvarkėsi namuose, daug kam pagelbėdavo namų remonte. Mirė 2004 m., jam buvo 69–eri. Sodyboje liko gyventi vidurinė jo dukra Rasa su vyru Kęstučiu ir trimis vaikučiais.

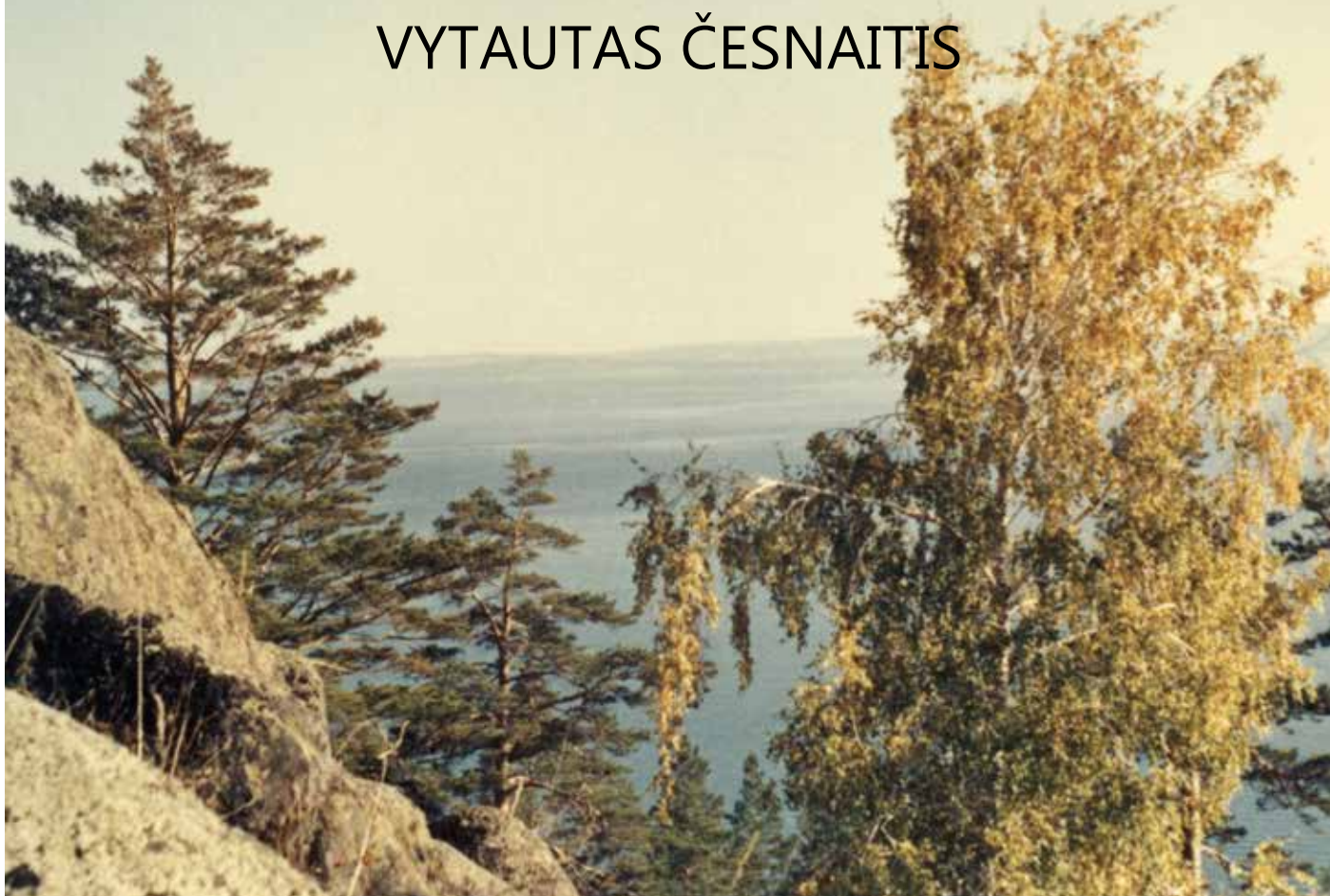
„O mes, likusios dvi su Birute iš septynių Deltuvėlės Unikauskų vaikų, per Vėlines aplankome ne tik tėvų, brolių, bet ir Stasės ir Česlovo Pociūnų, daug gero padariusių mūsų šeimai, kapus. Kiekvieną dieną dėkojame Dievui už tai, kad mes dar esame ir dar sugebame džiaugtis gyvenimo pilnatve“; – žiūrėdama į Deltuvėlės jaunų dienų klonius kalba Julija.

Deltuvėlės kelio liepos. Nijolės Paškauskienės nuotrauka, 2021 m.

SIBIRO PEIZAŽAS LIETUVAI - FOTOGRAFIJOS MEISTRAS ALFONSAS UNIKAUSKAS

VYTAUTAS ČESNAITIS

Bratsko kraštovaizdis. Alfonso Unikausko nuotrauka, 1979 m.

Fotografuoti gali visi - reikia, nereikia, svarbu, įdomu - pliaukš - ir viskas. Tai daroma fotoaparatu, mobiliuoju telefonu ar kitkuo, viską vertinančiu žvilgsniu - akimis. Šelmės, viliokės, smalsuolės, mylinčios, niekinančios ar gerbiančios akys pastebi viską: artimo jaudulius, buities pokyčius, prarastą gamtą, urbanistikos klojinius ir žmogaus, žvėries, žvėriško žmogaus, sužmogėjusio žvėries akis. Geba išvelgti, įvertinti, įrodyti, kad joms yra svarbi į amžinybę iškeliaujanti akimirka, nubangavęs bangų ratilais mirksnis, tyškančio lašo laikinumas, prisirpusi rytmečio žara ar kitas netradicinis ženklas, kuris keičia. Savimonėje įamžina svarbą, sumuoja tai, ką tyrinėjo jos pačios, su tuo,

kas fiksuojama vaizde, kadre, plane.

Niekad nepagalvojai, kad ateis metas prisiliesti prie skirtingų laikmečių asmenybių, savitų ir savotiškai įdomių kultūrinių archetipų. Bendrinti patirtis per fotografiją. Žmogaus nepažinojai, o jis fotografavo, tad yra artimas, nes veikė kanonais, kuriais ir tu bandei save suprasti. Laukė stebuklo ryškinant akies vaizdinių dokumentuotę, foto kadra, kurio ir šiandien, prabėgus daugeliui metų, ilgiesi, kankini save - ne to tikėjaisi, ne taip padarei.

Tiesa, paskutiniaisiais dešimtmečiais keičiantis vertybėms, praeityje užfiksuotų mažųjų kultūros dėmenų paveldas tapo nereikšmingas, nieko nevertas praities vaizdo dokumentas. Tūkstančiai juostelių

pražuvo sunykus fototechnikos ir nuotraukų spausdinimo kultūrai, iškeliavo į pragarą šiukšlių maišuose, sudegė pečiukuose, gerinant naujos kartos buitį – aukštakrosnėse. Fotografijos paveldo kaip pavyzdžio nebelieka, vaizdiniai skaitmenizuojami, kaupiami erdvėje, drąsiau visa keičiančio gyvenimo.

Kuo skiriasi Lietuvos ir Sibiro fotografija?

Geografiniu atstumu? Tūkstančiai kilometrų spalvų, tiek pat nežinios vaizdų, erdvinio pojūčio kitiškai nuo Deltuvėlės iki Bratsko... Gali nukeliauti į vieną kampą su kito kampo fotografija. Ir jeigu tai darai su meile, būna dviguba palaima, nauda gyvenimui, kūrybai. Mene atrandi save ir gyveni, kaip tai darė ukmergiškis fotografas Alfonsas Unikauskas, kurio užsispyrimas ir kūrybinė veikla Sibire dar ir šiandien stebina ir žavi. Leidžia pajauti fotografijos meno išskirtinumą, patrauklumą – vertybę.

Gimęs ir augęs Deltuvėlėje, Ukmergės rajone prie Vaitkuškio, kuriame vingiavo grafo Kosakovskio „amatorskos“ fotografijos kelias, Alfonsas tie-

siogiai ir netiesiogiai juo vaikščiojo. Bėgiojo dar praeitės kupinoje meno arterijoje, išgyvendamas gyvenimišką patirtį, politinius pokyčius. Fiksavo į nežinią grimstančio fotografijos erudito Kazimiero Kosakovskio paradigmos rusenimą architektūroje, kraštovaizdyje. Praeitės didybė iš Alfonso meninės vaizduotės niekada neišnyko – kaip ir aplinkinių pasakojamai apie grafų sukauptą tūkstančių knygų biblioteką, meno dirbinių, ginklų ir numizmatikos ekspozicijas, apie mokslo ir kultūros dokumentus, žemėlapius, paveikslus, fotografijas. Apie tai, kas Pasaulinio karo metu iš Vaitkuškio buvo išgabenta į Bžostovicą, Varšuvą, Lyduokius.

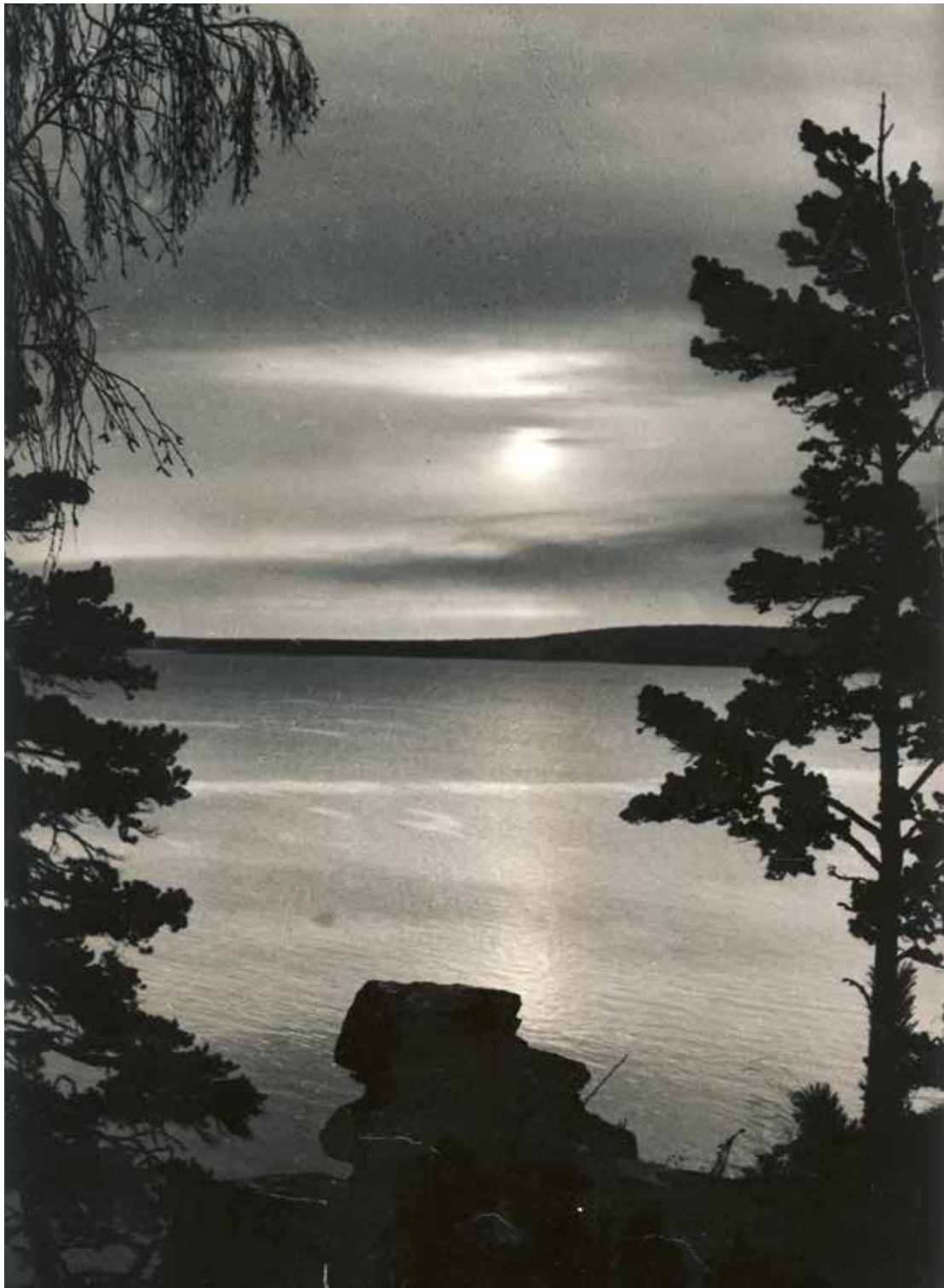
Ir tatai traukė šį jaunuolį, kaip ir kitus, kurie rasdavo laiko vienokiu ar kitokiu pretekstu pabūti dvare, rūmų pastate, oficinoje. Įsijausti į ten besimėtančias aukštos meninės vertės nuotraukas iš foto albumų, kurių mažoji dalis yra saugoma Vilniaus, Kauno, Ukmergės kultūros institucijose ir stebina fotografavimo estetika, kruopštumu, apšvietimu, montavimu – vaizdais.

Fotografas Alfonsas Unikauskas Bratske 1976 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašėlienės šeimos albumo.

Su meno istorija Alfonsas susidūrė mokydamasis Ukmergės gimnazijoje, kur ir pradėjo fotografuoti. 1942-1944 metais besimokydamas Ukmergės mokytojų seminarijoje, gilino žinias, mokėsi piešimo ir tapybos pas tuo metu Ukmergėje gyvenusius žinomus dailininkus Petrą ir Domicelę Tarabildas. O jie, pastebėję Alfonso talentą, skatino tobulėti. „Ir jeigu būtume gyvenę ramesniais laikais, gyvenimas būtų susiklostęs daug palankiau, ypač – apdovantu Dievo talentu Alfonso“; – svarsto apie brolių sesuo Julija Unikauskaitė-Stašeliene.

Bet gyvenimas ėjo kita, negandų, besikeičiančių okupacijų, linkme. Raudonąją armiją keitė vokiečiai, vokiečius – Raudonoji armija. Valdant vieniems ar atėjus kitiems, gyventojai ieškojo išeičių, sprendė, kaip pasielgti. 1944 m. Alfonsas kartu su seminaristais įstojo į generolo Povilo Plechavičiaus vietinės rinktinės gretas kovoti su „raudonuoju banditizmu“ ir apginti Lietuvą. Tačiau ginklų panaudoti neteko – artėjant frontui, nacių valdžia Lietuvos rinktinę panaikino, daugelis lietuvių patraukė į namus – slaptėsi.

Bratsko kraštovaizdis. Alfonso Unikausko nuotrauka, 1979 m.

Alfonsas su giminaičiais ir Pašilės mokyklos mokytojais Marija ir Pranu Narkūnais bandė pasitraukti į Vakarų. Deja, riedančiais vežimų virtinei Žemaitijoje užkirto kelią Raudonosios armijos daliniai. Teko sugrįžti, įsidarbinti Širvintų vidurinėje mokykloje rusų kalbos ir piešimo mokytoju. O tuo metu Ukmergės saugumo padalinio operatyvininkai įnirtingai ieškojo prasikaltusiųjų. „Kažkas iš įkliuvusių pažįstamų tardomas ir manydamas, kad Alfonsas pasitraukė į Vakarų, o gal ir kankinamas jį paminėjo“ – prisimena Julija. Ir 1944 m. gruodį Alfonsą saugumiečiai išsivedė iš mokyklos.

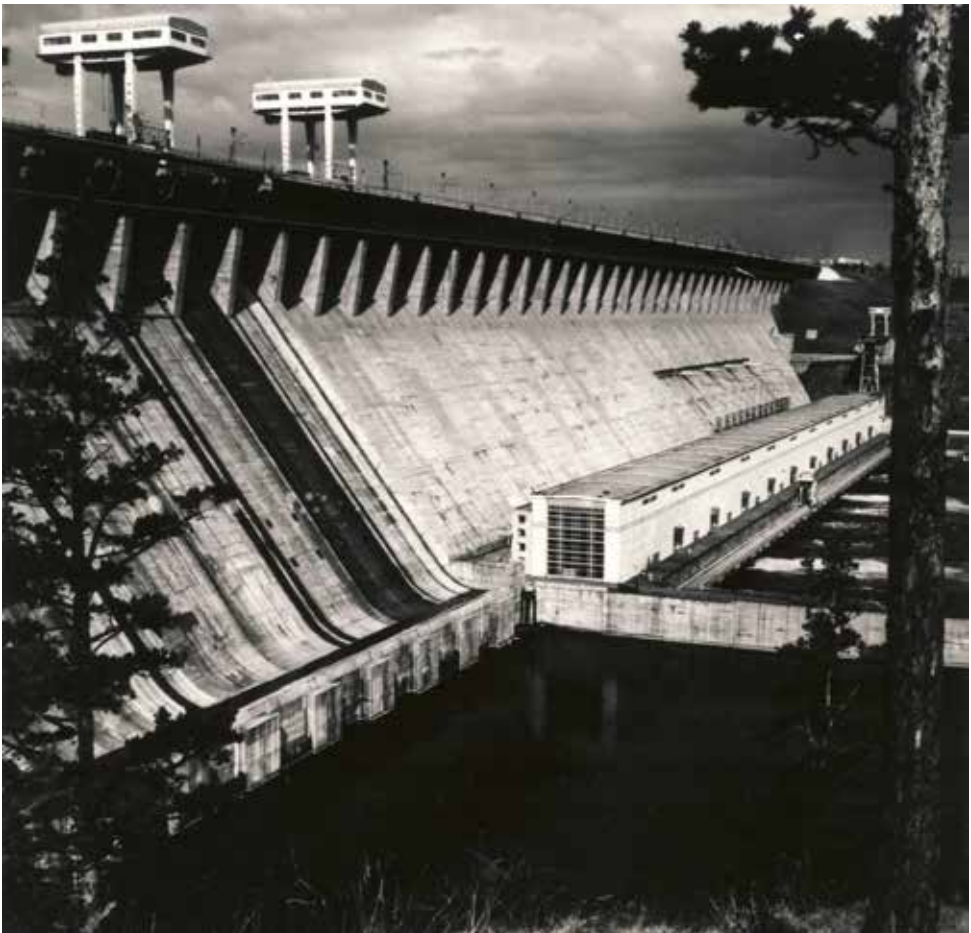
Porą mėnesių buvo uždarytas ir tardomas Ukmergės saugume. Įsidrąšiusi mama Kazimiera Unikauskienė perduodavo maisto, vėliau Alfonsas buvo pervežtas į Vilniaus KGB ir vėl tardomas. „Sykį išgirdau jo pasakojimą, kad kamerų buvo apie 30 žmonių, atsisėsti nebuvo kur, o

jis toks išvargęs, su temperatūra, norėjo miego, kažkuris leido palįsti po narais pagulėti, užmigti“; – prisiminė Julija. Galop Alfonsas buvo perkeltas į Lukiškes su parengta baudžiamąja byla – laukti teismo.

1992 m. peržiūrėjusi KGB archyve Unikauskų bylos medžiagą Julija Stašalienė negalėjo patikėti liudininkų parodymais, kurie, anot jos, buvo neteisingi, specialiai nukreipti prieš jos šeimą, brolių Alfonsą. Vienuose buvo teigiama, kad vokiečiams palikus Lietuvą, Alfonsas dalyvavo pasipriešinimo kovoje, – „Unikauskas įstojo į būrį, kurį organizavo buvęs tarybinės armijos karininkas Stasys Bakšys, ir kovojo (...) Skominų kaime bėgo su šautuvu paskui raudonarmiečius ir šaudė į paskutiniuosius“. Kituose – „Alfonsas prie vokiečių aktyviai dalyvavo areštuojant tarybinius piliečius. Po to tarnavo pas vokiečius“. Toje pačioje byloje agentas „Vanagas“ nurodė, kad jis aktyviai dalyvavo pasipriešinimo

Alfonsas fotografijos salone Bratske 1969 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašalienės šeimos albumo.

Bratsko pramonė. Medienos fabrikas ir hidroelektrinės užtvanka. Alfonso Unikausko nuotraukos, 1979 m.

kovoje, agentas „Peilis“ – kad „Alfonsas buvo nuolat susirišęs su gestapu ir vykdė jų užduotis“.

Tad nieko nuostabaus, kad teismas A. Unikauskui buvo negailestingas – nuteisė pagal 58 straipsnio 10 dalį 7 metams lagerio ir 5-iems tremties. „Aš pati buvau Lukiškėse pas Alfą, vežėsi mama ir mane. Su maišiotuku nuėjo į vidų perduoti maisto ir drabužių, man pasakė palaukti lauke“; – pasakojo Julija. – Nesusigaudžiau, bet nujaučiau kažką negera, kas palies visos šeimos tolimesnį gyvenimą“.

Pradžioje Alfonsas buvo išvežtas į Archangelsko srityje buvusį Velsko lagerį. 1946 m. jį aplankė Kazimiera Unikauskienė. „Mama važiavo į Archangelską per Maskvą. Vežėsi lašinių, dešrų. Kur negaudavo traukinio bilietų – duodavo lašinių ir juos gaudavo. Buvo pokaris, visi alkani, badas“. Sugrįžusi Kazimiera artimiesiems papasakojo, kad Alfonsas lageryje gyveno geresnėmis sąlygomis – „pradėjo rašyti šūkius ir piešti plakatus“.

Į Velską pasimatyti su broliu keliavo ir brolis Vytautas. Jam sugrįžti neužteko pinigų. „Kažin koks

leningradietis paskolino – jis irgi buvo atvykęs ten pasimatyti su artimaisiais. Sugrįžęs Vytautas po kiek laiko pinigus išsiuntė, skolą jam gražino,“ – pasakojo Julija.

1947 m. Alfonsas iš Velsko buvo etapuotas į Kazanę, iš ten išvežtas į Taišetlagą, kuriame kalėjo iki 1951 metų. Kai ir čia lagerio viršininkai pastebėjo jo piešimo talentą, atleido nuo sunkių darbų ir liepė piešti plakatus, vadų portretus ir pan. Ir Alfonsas piešė, anot Julijos, „sukūrė netgi žmogaus dydžio Stalino portretą“. Ne tik sukūrė, bet ir žinojo baisų šio „didžiojo vado“ terorą, vykdomą Lietuvoje 1948 m. „(...) Paskutiniomis mūsų turimomis žiniomis, tenai pas jus daug kas palieka savo gimtinę, tas mane privertė dar labiau susirūpinti ir galvoti apie Jus. Pasirodo, gyvenimas neprisilaiko gamtos dėsnų. Paukščiai pavasarį grįžta į savo gimtuosius lizdus, o mūsų broliai atvirkščiai – palieka savo gimtąjį kampelį ir yra siunčiami į nežinią, galbūt, į prapultį... Daug jau aš apvažiavau per tuos keturis su puse metų ir visur sutikau mūsiškių, visur mačiau išdžiūvusius išvargintus veidus. Kas bepaliko

Julija su broliu Alfonsu Taišeta 1956 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės–Stašėlienės šeimos albumo.

iš tos nedidelės saujelės. Pavasaris, kuris atneša tiek daug naujų ryžtingų siekimų, gražių norų, o dabar bepaliko tik šešėlis, tik širdies skausmas. Norėtusi gyventi, kilti į aukštybes, būti žmogumi, deja, visa tai nerealūs norai, neturinčios pagrindo svajonės. Kur visas tas jaunystės džiaugsmas? Kaip norėtusi su kažkuo iš artimųjų pasikalbėti, pasimatyti, pasidalinti daug kuo! Nors man jau nedaug pasiliko, bet tokiu atveju dar daugiau ilgiesi. Be to, klausimas dar, ar jie mane išvis išleis, o toks dalykas galimas“, – 1949 m. pavasarį iš Taišeto artimiesiems rašė Alfonsas.

Tačiau 1951 m., pasibaigus kalinimo laikui – 7 uždaro režimo metams – iš lagerio Alfonsas buvo paleistas. Jis netgi galėjo dviems savaitėms atvykti į Lietuvą, pasimatyti su artimaisiais. Tai buvo jam be galo svarbu.

Įkvėpęs gaivaus oro gūsio gimtinėje, Alfonsas lankė gimines, važinėjo po Lietuvą, įsigijo fotoaparata. Prieš išvažiuodamas, į jokių susibūrimus nebevaikščiojo, vieną vakarą paprašė padainuoti liaudies dainų. Jas išgirdęs ir atsisveikino su Lietuva, sėdo į traukinį ir išvyko į tremtį.

Vedė sibirietę Niną, 1953 m. jiems gimė sūnus Olegas, intensyviai fotografavo. 1956 m. pasibaigus tremties laikui, Alfonsas su šeima išsikraustė iš spec. gyvenvietės. Tapęs laisvu, pradėjo kurti gyvenimą Taišete. 1956 m. grįždama su slidinėtojų komanda į Krasnojarską iš varžybų Irkutske, sesuo Julija išlipo Taišete ir kelias dienas praleido pas Alfonsą. „Išlipau iš traukinio naktį, pirmą kartą, nieko nežinau, sau viena galvoju, ką reikia daryti. Priėjau prie fotoateljė, stoviu su slidėm ir galvoju. Priėjo sargas, aš apie Alfą papasakojau, jis ir nuvedė pas jį į butą kitoje gatvėje. Alfonsas dirbo fotografu mano matytoje fotoateljė, su žmona Nina augino sūnų Olegą. Pasisvečiavusi kelias dienas supratau, kad jis jau kuria kitą gyvenimą, turi mėgiamą darbą,“ – prisimena sesuo.

Pas Alfonsą, jau gyvenusį naujame Sibiro mieste Bratske, Julija dar kartą skrido su broliu Petru 1975 m. balandį švęsti jo 50-mečio. Iš Vilniaus į Maskvą, iš ten – į Irkutską. O ten pasitiko audringas vėjas, skristi nebuvo galima, teko gerą pusdienį pralaukti. „Alfonsas išgyveno, nervinosi, skambino pažįstamiems, nes kitą dieną laukė užsakytas resto-

Angaros kraštovaizdis. Alfonso Unikausko nuotrauka, 1974 m.

ranas, šventė“. Pagaliau viskas susitvarkė, Julija su Petru pasiekė Bratską. Kitos dienos vakare pasveikino vyriausią brolių, įteikė dovaną, fotografavosi. Turėdami iki skrydžio atgalios kelias dienas laisvo laiko, svečiai po Bratską daug keliavo. – „Aplankėme įžymias ir gražaus kraštovaizdžio vietas, buvome kalnų slidinėjimo ir ledrogių trasoje. Nuvežė į aliuminio gamyklą, kuri nustebino. Alfonso draugas inžinierius vedžiojo po didžiausią pasaulyje Bratsko aliuminio gamyklą, kuri paliko gilų įspūdį. Buvome ir prie Bratsko hidroelektrinės. Neišdildomas įspūdis – Bratsko jūra, kurioje Alfonsas maudydavosi“.

Sesuo su broliu dar susitiko 1982 m. Krasnojarske, kuomet Julija su Lietuvos biatlono rinktine dalyvavo TSRS tautų žiemos spartakiadoje. Alfa pasimatyti su ja atskrido iš Bratsko. Kaip miškovarkininkas, vykdamas į komandiruotes Sibire, brolis Petras ne kartą lankėsi pas brolių Alfonsą dar jam gyvenant Taišete.

1963 m. Alfonsas su šeima buvo atvykęs į Lietuvą aplankyti pasiligojusio ir dvasiškai palūžusio tėvo. „Galima sakyti, jis ir padėjo tėtį mums palaidoti,“ – prisimena Julija. Artimo žmogaus netektis paveikė Alfonsą – reikėjo daug ką pervertinti. Neskubėjo ir į Sibirą – palydėjęs žmoną ir sūnų atgalios, dar ilgokai čia svarstė apie gyvenimą. Tačiau Lietuvoje jau nebepritapo, mintimis buvo su šeima, tad netrukus sugrįžo į Sibirą.

1967 m. jis su šeima persikraustė į gyvybingą Bratską. Fotografavimas jam tapo svarbiausia veikla ir, anot Bratsko muziejininkų, reikšmingu įvykiu miesto istorijoje. 1969 m. jis įkūrė pirmąją fotografijos saloną „Originalas“, tapo jo vedėju, atsidavė fotografijos darbams, meninei ir edukacinei veiklai. Ne vienerius metus fiksavo Bratsko žmones svarbiausiais jų gyvenimo momentais. Pro lietuvių sufokusuotą fotoobjektyvą niekas nepraslydo, meniškai užfiksuotos akimirkos išliko juodai baltuose ir spalvotuose kadruose – dabar esančiuose Bratsko kraštotyros muziejuje.

Ypač ryškiai A. Unikausko meistriškumas atsiskleidžia jo ilgametėje portretų serijoje. Portretuose – charakteriai, vidinis pasaulis, kiekvieno žmogaus grožis ir patrauklumas. Pasireiškia įvairiapusis menininko matymas, išryškėja aukščiausios prabos profesionalumas. Fotografijose pastebimas tik meistriui būdingas kūrybinis būdas ir stilius. Jo darbų nesupainiosi su kitų autorių kūriniais. Atsiskleidžia fotografijos meistro talentas išvelgti

žmonių charakterių esmę, profesijos, socialumo (kančios ar džiaugsmo) pasaulį. Todėl jo portretai sudėtingi ir įvairialypiai, visi, be išlygų, vertingi.

Ištisa kūrybinės inteligentijos galerija yra Unikausko užfiksuota fotoportretuose 1970–1980 m. Kompozitoriai, kolekcionieriai, pedagogai, medicinos darbuotojai, artistai. Atrodo, kad tokių nuotraukų padaryti neįmanoma, sunkiau ir būti negali, tačiau meistrystė didelė, ir objektyvas fiksuoja tai, ką nori matyti menininkas. Štai jis parodo baimę dėl žmogaus gyvybės kovojančio chirurgu Aleksandro Vtorušino akyse. Parodo ir talentingo tautodailininko Aleksandro Homčenkos rankas, kuriančias medžio skulptūrą Bratsko įkūrėjo Maksimo Perfiljevo atminimui.

Bratske Unikauskas bendravo su daugeliu menininkų, daug jų nufotografavo. Bratsko muziejaus fonduose yra saugomi ne tik to miesto dailininkų paveikslai, bet ir jų fotoportretai, sukurti Alfonso. Menininko fotoobjektyvas juos įamžino susimąstymo, meninio pakilimo minutėmis dirbtuvėse šalia savų darbų.

Alfonso, mažojo Olego ir Ninos Unikauskų šeimoje Kanske svečiuojasi Jonas Unikauskas, 1953 m. Nuotrauka iš Julijos Unikauskaitės-Stašelienės šeimos albumo.

Alfonso Unikausko portretai Bratsko muziejaus fotografijų rinkiniuose.

Kuomet fotografui gimė mintis sukurti fotoportretų seriją „Kepurė“; atsirado puikios skulptoriaus Nikolajaus Mironenkos, tapytojo Igorio Šandro, litografo Gelijaus Mamilovo ir kitų nuotraukos su kailinėm kepurėm. Be to, dar buvo nuotraukos, darytos gimdymo namuose. Medicinos darbuotojų – gydytojų, akušerių, seselių, taip pat pasaulį išvystančių kūdikių portretai. Šie foto darbai, apdainuojantys gyvenimo džiaugsmą, Alfonso Unikausko buvo pavadinti „Žmogaus gimimas“; ir yra Bratsko kultūros fondas.

Dar viena Unikauską traukusi portretų kryptis – senieji Bratsko gyventojai. Negali nesijaudindamas žiūrėti į „Neišverktą vargą“; nes jame, senos moters akyse, tikras senatvės vargas. Tai vienas iš daugelio portretų ciklo „Bratsko senoliai“; jautrus darbas. Seniausios Bratsko – Sibiro žemės gyventojos nuotrauka buvo spausdinama daugelyje centrinių žurnalų – ji yra aukštos meninės prabos.

Unikauską domino ne vien tik atskirų žmonių charakteriai ir likimai – jis sekė ir įamžino kone visus 1960–1990 m. įvykius tame mieste. Komunikabilus, nenustygštąs, ieškantis – iš prigimties jis

seniai buvo fotoreporteris. Skubėjo ramiai, bijodamas pridaryti klaidų, prarasti momentą, kurio jau niekada nebeišvysi. Išlaikyti, pagauti ir atverti buvo lemta ne kiekvienam. Apie tai kalbėjo meno kritikai, įvykus jo parodai „Bratskas – socialistinis miestas“, skirtai Bratsko 40-mečiui, eksponuojamai Maskvoje. Alfonso darbai juos sužavėjo. Laikas viską nusineša, ir jaunoji karta nebeišvys tų vaizdų, kurie įamžinti Unikausko fotografijose: iš kaminų virstančių juodų dūmų ratilų, mirusio miško masyvų, nuvytusių želmenų. Juose jaučiasi menininko išgyvenimai, prasismelkia kaltė dėl žmonių neapdairumo urbanizuojant kraštą. Bet, nežiūrint šito liūdesio, Unikausko palikimą sudaro ir džiaugsmingų darbų – jie pozityvūs kaip ir jis pats. Puikūs peizažai, Sibiro gamtos grožis rudenį, pavasarį, žiemą, vasarą. Baltakamieniai beržynai, snieguotos eglės, rudeninių lapų kilimas – visa tai užfiksuota.

Savo darbuose menininkas išaukštino ir gyvenimo grožį. Jo fotografijose daug vaikų akių: „Vaikai prie Angaros“, „Mūsų ateitis“ – tai pavadinimai fotografijų serijų, skirtų mažiesiems. Meilė ir saugumo jausmas būtini kiekvienam vaikui – tą supranti

Fotografas Alfonsas Unikauskas. Olego Unikausko nuotrauka, 1993 m.

Dailininkės Domicelės Tarabildienės portretas. Alfonso Unikausko nuotrauka, 1985 m.

žiūrėdamas į mergaitės, prisiglaudusios prie tėčio rankos, portretą. O štai kitas darbas – veidą išsitempusi kaimo mergaičiukė, prisimerkusi nuo vasarinės saulės spindulių – tokia atvira – gamtos vaikas. Daugumą vaikų portretų Alfonsas sukūrė keliaudamas po Bratsko rajoną.

Buvęs politinis kalinys Alfonsas Unikauskas niekad nepamiršo praeities įvykių, dalyvaudavo sovietinio teroro aukų istorinės atminties pagerbimuose. Buvo vienas iš organizatorių kryžiaus, skirto žuvusiems nuo represijų Gulago kaliniams, pastatymo Andrejaus Rubliovo vienuolyno teritorijoje. Šis kryžius istorinės atminties priešų keletą kartų buvo sudegintas, bet ir vėl gerų žmonių buvo atstatomas. Alfonsas buvo politinių kalinių meninės fotografijų parodos „Šviesa ir tamsa“ Bratske 1992 m. iniciatorius. Surinkęs fotografų darbus, reikiamai apipavidalinęs, jis juos pristatė visuomenei. Neįprastoje parodoje buvo eksponuojamos Taišetlago kalinių: paties Alfonso Unikausko, baškiro Nikolajaus Perko, rusų – Idos Napelblaum ir Vladimiro Ablamskio darbai. Šiuos talentingus žmones vienijo ne tik rūsčioji praeitis, teroras ir

spec. lageriai, bet ir fotografijos menas. Parodos autoriai savo darbuose smerkia totalitarinio režimo nusikaltimus. Neatsitiktinai vienas standas, skirtas šiai žmonijos tragedijai, prasideda Stalino portretu su smėlio laikrodžiu. Vietoje smėlio jame žmonių kaukolės. Kitose fotografijose – apleisti laukai, išmirę kaimai, ilgesinga vienatvė senolių akyse.

Apie meistro darbus ne kartą buvo rašyta spaudoje – „Rytų Sibiro tiesoje“, „Raudonoje vėliavoje“, „Angaros ugnyse“ ir kitur. Jo foto parodos buvo eksponuotos Bratsko ir kitų miestų Meno parodų salėse, Kultūros rūmuose ir namuose, knygynuose, kino teatruose, lauko erdvėse. Jos visada sulaukdavo šimtų žiūrovų.

1997 m. paskutinį kartą apsilankiusį Lietuvoje Alfonsą traukė Deltuvėlė, tėvų ir Tarabildų kapai ir atgimusios, laisvos Lietuvos žmonės, 1991 m. sausio įvykių memorialas Vilniuje. Anot Julijos, tai buvo jo atsisveikinimas su tėvyne. 1998 m. jis per draugą dar perdavė artimiesiems paskutinį savo darbą – dailininko V. Karatajaus portretą. Stengėsi nors mažą savo kūrybos dalelę palikti Lietuvai.

Paskutiniais metais jis daug laiko skyrė tapybai, apgailėstavo, kad per vėlai paniro į seną svajonę, prisimindavo jaunystę, mokytojus dailininkus Tarabildas. Po Alfonso mirties šeimoje liko paskutiniai jo dailės darbai. Vienas jų – „Atgimimas“, užbaigtas beveik prieš mirtį – nors žmogus iškeliauja į amžinybę, bet jo gyvenimas tęsiasi jo vaikuose, anūkuose, darbuose.

„Tėtis visą savo kūrybinį palikimą neatlyginamai perdavė Bratsko miesto muziejui. 2015 m., jo 90-mečiui Bratske buvo surengta jo darbų paroda“, – rašo laiške Olegas Unikauskas. Dalį tėčio parodos darbų sūnus nuvežė ir į Irkutską – į Švyturio nacionalinės kultūros centrą, priminė ir pagerbė jo atminimą. O ar įmanoma Alfonsą Unikauską pagerbti jo gimtajame krašte – Ukmergėje? Klausimas lieka atviras fotografijos meno mylėtojams, visiems, gerbiantiems gimtinės kultūrą, išlikimą.

Alfonso Unikausko sesuo Julija Stašeliene brandina mintį Deltuvėlėje pastatyti kryžių ir pasodinti ąžuoliuką. Jie būtų skirti Unikauskų giminei, visiems išėjusiems artimiesiems, jų gyvenimams ir darbams įamžinti...

Literatūra

Stašeliene J. Likimo nublokštas // „Dienovidis“ Nr.

Alfonsas Unikauskas su anūke Kristina. Olego Unikausko nuotrauka, 1994 m.

5, 1999 vasario 5-11.

Ševgenina L. Matyti meną // „Krasnoje znamia“; 1988 liepos 26.

Jankovskaja N. Ir šviesa ir tamsa // „Irkutskas“; 1992 rugsėjo 30.

Pasaulis fotoobjektyve // „Rytų Sibiro tiesa“; 1972.

Monachovas Vl. Fotoamžininkas // „Vakarų Sibiro tiesa“; 1995.

Potapova V. Stalino laikų aidai // „Bratsko miškininkas“; 1992.

Alfonsas Unikauskas // „Bratsko miesto istorijos muziejaus kolekcijos“; 2015.

VEPRIŲ SIETYNIETIS

ALFAS PAKĖNAS

Vincas Lukša.
Nijolės Paškauskienės nuotrauka, 2018 m.

Metai be poeto Vinco Lukšos

Vincas Lukša gimė 1937 metais lapkričio 18 dieną Ramoniūnų kaime, netoli Adutiškio (Švenčionių raj.). Visai šalia – upelė Kamajėlė, kurios pakrantės pilnos gervuogynų, paukščių lizdų ir lakštingalų giesmių. O ankstyvą pavasarį – vieversių tyra giesmė. Gal todėl jis ir savo paskutinę knygą – eilėraščių rinktinę pavadino „Aš atėjau iš vieversio giesmės“. Ten, Aukštaitijoje, savo mamos Pranės Rumbutytės tėvų namuose, Vincas žengė pirmuosius žingsnius ir pradėjo stebėti pasaulį. Vėliau persikraustė pas kitus senelius – iš tėvo giminės – Linkonių kaiman, tačiau vėl netoli Adutiškio. 1956 metais baigė Adutiškio vidurinę mokyklą, tada tarnavo sovietinėje armijoje – Ukrainoje, Lvovo srityje. Po kariuomenės baigė Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą ir pradėjo dirbti Veprių vidurinėje mokykloje. Trumpam buvo išsikraustęs į Šiaulius, dirbo to miesto internatinėje vidurinėje mokykloje, bet greitai jau su šeima sugrįžo į Veprius ir pradėjo dirbti jų vidurinės mokyklos direktoriumi. Taip pamėgo ir pamilo šį kraštą, kad paskatino persikraustyti čia ir savo tėvus. Vepriai tapo antrąja Vinco tėviške. Išėjęs iš mokyklos, šešerius metus dirbo Sližių kaimo bibliotekininku,

rengė įvairius susibūrimus. Vincas Lukša išaugino tris vaikus: Astą, Ireną ir Andrių, džiaugėsi aštuonių anūkų pulku. Su žmona Elvyra gyvenimo keliu ėjo nuo 1972 metų ir nuolatos jautė jos širdies šilumą, giedrą žvilgsnį ir dėmesį savo poetiškai sielai.

„Rugpjūtis krito lyg žmogus nušautas,/ Į žalią kraštą įžengė ruduo./ Ir vėjas, įsikniaubdamas į šiaudus,/ Pradėjo sunkiai, vyriškai raudot...“ Tą vasarą, prieš ketvertą metų, sėdėdami Vinco Lukšos kieme Sietynų kaime skaitėme šį Jono Strielkūno eilėraščių. Vincas labai mėgo Joną Strielkūną, vertino visą jo kūrybą, o šį eilėraščių mokėjo atmintinai. Deklamavome abu po vieną posmą. O dabar štai tas rugpjūčio ir žmogaus palyginimas man pasirodė simboliškas – juk rugpjūtis Vinco išėjimo mėnuo. Tada pas jį lankėmės keliaudami po Aukštaitiją su bardu Kazimieru Jakučiu ir gitaristu Arūnu Mirinavičiumi. Nutarėme užsukti pas Veprių poetą, išsikalbėti, apžiūrėti jo vienkiemį, nedidelį ūkį su tvenkiniu, jaunu sodu, šviesų, su dideliais langais, tačiau nedidelį namelį. Čia Vincas parašė daug eilėraščių, parengė savo kūrybos rinktinę „Aš atėjau iš vieversio giesmės“, kurią 2018 metais Vytauto Česnaičio rūpesčiu išleido „Valdo leidykla“.

Vincas Lukša man buvo tarsi maža Veprių legenda – kūrybingas šviesuolis, optimistas, su kuriuo labai gera bendrauti. Nuoširdus aukštaitis, kilęs nuo Adutiškio. Ir tikras sietynietis. Ne tik todėl, kad gyvena Sietynų kaime, bet sietynietis savo dvasia. Apie „Sietyną“ ir sietyniečius „Pragiedručiuose“ yra rašęs Vaižgantas. Nes „Sietynas“ – tai buvusi, slapta nuo 1892 metų veikusi organizacija lietuviškai spaudai ir knygoms platinti. Ją subūrė varpininkai iš Suvalkijos krašto. Joje dalyvavo patys šviesiausi to meto žmonės – gydytojai, mokytojai, netgi ūkininkai. Atgimimo pradžioje, jau mūsų laikais, universiteto literatai taip pavadino savo leidžiamą almanachą – „Sietynas“. Vincas Lukša buvo panašios dvasios – sietyniečių vertybės jam buvo suprantamos ir artimos. Buvo žinomas rajono lituanistas, labai mylėjo ir kaupė knygas, gyvai dalyvavo Deltuvos krašto kultūros almanacho redaktorių kolegijos veikloje – rengė, skaitė, redagavo kitų autorių rašinius, rašė recenzijas apie poezijos knygas. Buvo visuomeniškas – ilgus metus vadovavo Veprių bendruomenei, rengdavo „Poezijos pavasarėlius“, kurie tapo gražia Veprių krašto tradicija, o vėliau, kai Ukmergės bibliotekai vadovavo Valerija Židonienė, išaugo į tikrus „Poezijos pavasarius“ senajame miesto parke. Visa tai prasidėjo, kai Vincas Lukša, baigęs Pedagoginį institutą, pradėjo dirbti Veprių vidurinės mokyklos direktoriumi. Tada aš, Deltuvos vidurinės mokyklos moksleivis, ir susipažinau su Vincu, kuris man, droviam ir baikščiam paaugliui, atrodė labai paprastas, tėviškai padrąsiantis. Bet pirmoji pažintis prasidėjo nuo jo eilėraščių.

Paauglystėje, kai dar mokiausi aštuntoje – devintoje klasėje, labai laukdavau rajoninio laikraščio „Gimtoji žemė“. Ten kiekvieną mėnesį būdavo spausdinamas literatūrinis puslapis, kuriame labai dažnai rasdavau Vinco Lukšos eilėraščių. Tuo metu Veprių vidurinėje mokykloje, prasidėjo tikras moksleivių kūrybos sąjūdis, sujungęs viso rajono mokyklų jaunosius literatus. Visa tai prasidėdavo ankstyvą pavasarį – jau tada būdavo kviečiami literatai su savo kūryba į Veprius. Tie skaitymai vykdavo per patį gamtos žydėjimą. O juk Vepriuose, pašventojy, kur stovi mokykla, – tada šitoks grožis! Kaip tikram rojuje. Susirinkdavo daugelio rajono mokyklų jaunieji literatai, kurie atsiveždavo ir savo parengtus sienlaikraščius. Juos čia pat sukabindavo

ant mokyklos koridorių sienų, ir išeidavo tarsi vienas didžiulis sieninis laikraštis, pilnas moksleivių kūrybos – eilėraščių, miniatiūrų, vaizdelių ir piešinių. Vincas Lukša pasistengdavo, kad tame sąbūryje dalyvautų ir tikrų poetų – ten pirmą kartą pamačiau Vytautą Skripką, Virgilijų Kaziūną, Albertą Skyrelį. Vykdavo kūrybos skaitymai, vėliau būdavo skanūs pietūs tuo metu jau veikusioje Veprių pionierių stovykloje, o po pietų, po poilsio valandos, sekcijose prasidėdavo kuklios mūsų kūrybos aptarimai. Taip buvo keletą pavasarių iš eilės, todėl mes, literatai, pažinome ir pamėgome Vincą Lukšą, kuris buvo šių renginių iniciatorius ir geroji dvasia. Kas neskubėdavo namo, galėdavo nakvoti mokyklos sporto salėje: ant grindų pakloti čiužiniai, švari patalynė. Ten nakvodavome kartu su poetais, todėl diskusijos užtrukdavo ligi vidurnakčio. Prisimenu, kad vieną kartą man teko miegoti šalia Taujėnų literatų, kurie buvo atvykę su savo lietuvių kalbos ir literatūros mokytoju, jau garsėjančiu poetu Virgilijumi Kaziūnu. Tie romantiški naktiniai skaitymai, pokalbiai apie kūrybą taip giliai įstrigo atmintin, kad juos prisimenu iki šiol.

Ne kartą man kūryboje yra pataręs ir Vincas Lukša. Jis pirmasis rajono laikraštyje „Gimtoji žemė“ pakomentavo mano gležną kūrybą – eilėraščių proza, vaizdelius. Rašinys vadinosi „Užaugau pas saulę“. Štai ką perskaičiau jame: „Šnarantis upelis, žydinti obelis, žaliuojantys medžiai ir kvepiančios alyvos, mergaičių akys ir auksinė saulė – štai nuolatiniai Alfonso Pakėno kūrinių (vaizdelių bei miniatiūrų) lyrinio herojaus palydovai. Gera jam tarp šių palydovų. Jo dvasioje tada pilna harmonija, o svajonei – plačiausios erdvės, lyrizmui – potvynis. <...> Vis tiek gera, jei turi savo tikrą upę, tegu ir nevandeningą. Gera, kad augai po saule. Tik svarbu, kad ir upės šnaresy, ir saulės šviesoje nesijaustų monotonijos.“

Vincas Lukša per savo gyvenimą išleido 27 knygas, viena iš jų – eilėraščių, išverstų į rusų kalbą. Keletą jo knygų turiu su gražiomis autoriaus dedikacijomis. Labiausiai įsiminęs esu jo pirmąją eilėraščių knygą – „Žvilgsnių dalybos“, kuri pasirodė 1995 metais. Beveik visas savo knygas Vincas išleido savo lėšom. Paskutinė knyga – rinktinė „Aš atėjau iš vieversio giesmės“ – pati brandžiausia. Ji puikiai atspindi visą poeto kūrybinį kelią.

IŠ VIEVERŠIO GIESMĖS ATĖJĘS

IRENA ARŠAUSKIENĖ

Irena Aršauskienė.
Nijolės Paškauskienės nuotrauka, 2021 m.

Vinco Lukšos, Veprių žemės sūnaus, Veprių „Po-ezijos pavasarėlių“ organizatoriaus, rinktinėje „Aš atėjau iš vieversio giesmės“, kelioliktoje knygoje pagal skaičių, yra jo atrinkti ir sudėti eilėraščiai nuo 1984-tų iki 2014-tų metų. Jie žavi savo nudailinta, nupoliruota ritmika ir rimais, vėl ir vėl stebina lietuvių kalbos grožiu, parinkto žodžio vieta ir prasme.

Pats knygos pavadinimas, paimtas iš paskutiniojo 2009–2014 metų skyriaus, pakvimpa ką tik suarta žemės vaga, o kaip kvepia žemė, kokiomis metaforomis ji apipinta, kokiais rimais išdabinta eilėraščiuose, – tai pamoka kiekvienam skaitančiam ar rašančiam, nes tie skaitantys ar rašantys neprivalo pamiršti savo pradžių pradžios – Žemės Motinos.

„Aš atėjau iš vyturio giesmės, / Iš vieno žemės kelio pabaigos, / Iš šauksmo aimanų ties vėliavos spalva...“

Vinco Lukšos posmuose Salomėjos Nėries „žalius šilkus“ ant žaizdų pakeičia „žalias kraujas ant ramos“, kai „prie žaizdų pirmi pribėga šunys“, „jau kraujo ašaromis verkia putinas“, nes „rausiasi kurmiai namus po Gedimino stulpais“. Švelniai laikmečio užgauta poeto širdis guodžiasi „sudie“ nepasakiusiai mamai:

„Dabar pas mus matai, mamut, kaip žalia. / Kiekvienas vaikštom paskirtais keliais. / Pasaugosiu aš tavąjį kryželį / Čia, žemėje, – kiek man Aukščiausias leis.“

Lyrinis V. Lukšos herojus jautrus ir pažeidžiamas, jis ramina save paukščių giesme, darbštuole bite ir žeme su dangumi bei du paukščius rišančia amžina gija. Poetas vartoja daug daug būdvardžių. Jis ne Mindaugas Tomonis, Vytautas Mačernis ar, tuo labiau, Vladimiras Vysockis, ar net Henrikas Radauskas, – rašę veiksmoždziais, kovotojai. Vincas Lukša ramus, stabilus, gilus morfologijos žinovas, laisvas dalyviuose ir padalyviuose.

Greta didelės meilės Visatai, žmogui, gamtai eilėraščiuose yra ir nuovylių, – jie lėkšti, išsprūsta iš bendros gyvenimo aistros konteksto, o kaip nugyventi be nusivylimo, „jei meilė nukainota, perkama“, „širdis vien čirvo formos mėsgalis“? Ir jaučiasi lyrikas lyg sienon kalama vinis – tiktai „ne smaigaliu, o galvute.“

Vincą Lukšą sau atradau, kai „Eskizuose“ (2004-tų metų, Nr.14) perskaičiau išspausdintą jo eilėrašį, kur yra toks posmas: „Tarp gogelmogelių, / Kurptų sovietuose, / Avietę žmoginsiu / Ir pats avietinsiuos.“ Ir dar jo haikai nuostabūs, ir visose knygose metaforos vejasi metaforas: „Žaibus visus vaivorykštės įnulins!“ Super metafora! Kaip nesimėgauti tokiais žodžiais, kaip nepasimokyti iš šio unikalaus eilėraščių konstravimo meistro? Atraskite jį dar ir dar kartą!

VINCAS LUKŠA

Abipus laužynų
Pakrūpčioja dangūs.
Vien rūkas težino,
Ką jis tepridengia.

Ne tą, ką mes, mato
Žaibomečių trintys,
O debesio natos
Melodijon krinta.

Vėjukai dar brido
Rasotom pakrantėm,
Kai ūkanos rytą
Nekaltą apkramtė.

Netyla dar šičia
Žydėjimų šnekos, -
Plotely mažyčiam
Tarp šiapus, anapus.

Lakštingalos dainoj tiek jaudulio prižerta.
Be sielų išgirstų mes šitokie vieni.
Gyvenimų pulkų pulkai - po kryžiaus ženklų.
Čia pat - save pametęs meilėj kurtinys.

Saloms negimti, smarkiai liūtims įsišėlus.
Danguj - tik debesiukų nosinių gausa.
Galbūt tik vienos žvaigždės būna be šešėlių,
Jausmų šešėliams besikaupiant mummyse.

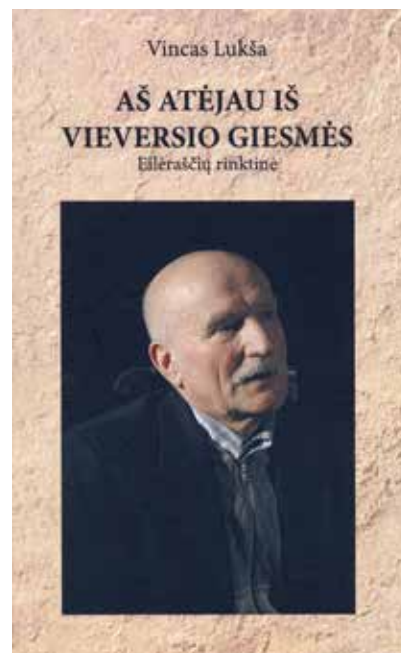
Kampai raudoni prieky posūkį parodo.
Bažnyčių bokštai moko neprarast savęs.
Gyvenimai - tik galimybės ir dar progos
Save visiems surasti ir link meilės vest.

Žalias blankina gal tik mėlynosios būtys.
Apalpsta žemė užmaršumuos debesų.
Nebus: kad kada nors gyvenime nebūtum,
Jei sykį ten buvai, šnabždėdamas: „Esu“...

Už posūkio -
gal žiedas, gal kryžius, gal abu.
Už kalniuko -
prasilenkimas ar kaktomuša.
Šalikelėj -

šaknis užauginę namai,
namai - našlaičiai
su nugrimzdusiais slenksčiais,
pėdom, palaidotais šuliniais.
Anava -
keliauja vaivorykšte boružė,
juokauja rasos žiburiukai.
O vardas gimtinės, tėviškės
dar skamba,
dar gyvas,
dar sviečia,
dar skauda.

Laikina ugnis nešildo -
tik apsvilina,
o laikina šviesa -
saviapgaulės žiedas.
Lig amžinos šviesos
iškilti viliamės,
jei skrisime ne debesų sparnais.
Išlieka mokslas amžinas
linkėti visiems gero kelio,
o klumpantiems - žemiausio kupsto.
Svajonę sėju
auginti vyšnių sodą
ir plotus žemuogių jame - anūkams.
Taikingai dūzgia bitės liepoje,
augindamos mažajai Liepai
nesenstantįjį medų.
Lai nepaklysta ji
žiedų gražiausių šnabždesiuos,
pamokydama mus ir to,
ko mes lig šiolei neišmokom.

SUSITIKIM PRIE LIGONINĖS FONTANO

VYTAUTAS
JANCIKEVIČIUS

Vytautas Jancikevičius
Vijolės Ivanauskienės nuotrauka, 2021 m.

Kitais metais Ausmai pražydės penkiasdešimt metų. Tarsi koks Sakurų parkas gegužės mėnesį rožiniais žiedais liepsnos tas medicinos seselės žavingų metų jubiliejus...

Jinai mintyse juokiasi iš tokio savo būsimo puošnaus gimtadienio. Ausma puikiai žino - artėjančios senatvės jokie miesto mūrai sustabdyti negali. Juolab, kad auksaplaukė seselė dirbo ligoninės reanimacijos skyriuje, kur pas beviltiškus ligonius tankiai ateidavo mirtis... Ir visada apsiavusi tais pačiais nesunešiojamais juodais, žemakulniais bateliais...

Ausma niekadoms nematė tos juodosios viešnios kančios ir tragedijų palatose. Mirtis dažnai vaikščiojo ligoninės koridoriais ir neprasė rodyti kelio į palatas...

Jau senokai Ausma širdgėlą ir stresą malšindavo namuose brendžio taure. O kartais ir dviejų jai būdavo mažai... Ramioj, kaštonais apaugusioj gatvėj, nedideliame raudono mūro mirusių tėvų name. Šalia balto, vis gražėjančio miesto stadiono, kur kartais vykstančios futbolo rungtynės Ausmą sugražindavo vis „pasėdėti ant jaunystės tokio lengvo ir gražaus suolelio“... Tik tų praėjusių žavingų josios metų dabar papuošti jau nebegali nei kaštonų žiedai, nei priemiesčio dangaus lelijos - fantastiškai už stadiono žydintys debesys...

Ausmos jaunystės pasaka tęsėsi tik ligi dvidešimt

penkerių metų. Paskui josios širdį pradėjo draskyti tragedijų geležiniai nagai. Jaunas tėvas nuskendo upėje. Po poros metų šalia tėvo, miesto senose kapinėse, atgulė dar tokia graži motina. Vienintelė dukra, baigusi medicinos mokyklą, grįžo į savo miestą ir pradėjo dirbti ligoninės vidaus ligų skyriuje.

Chirurgas Elanas žaidė miesto futbolo komandoje. Juodaplaukis puolėjas mušdavo klasiškus įvarčius į varžovų vartus. Ausmos ausiai keistai skambėdavo tų varžybų pavadinimas - Sekmadieninė futbolo lyga - SFL... Tačiau vyrai sekmadieniais grūmėsi gana įnirtingai ant tokio didelio aikštės kilimo. Lyg kokie tigrai, lyg kokie buliai. Šeiminkų komandoje, aišku, į „gladiatorių puolėjų trejetuką“ puikiai buvo įsikomponavęs Ausmos mylimasis - dešimtas numeris - Elanas!

Žinoma, kai sekmadieniais jam nereikėdavo būti ligoninėje...

O Ausma tą dieną, pasileidusi šviesius plaukus, galėdavo sėdėti stadione tarp rėkiančių žiūrovų ant savo „šviesiai mėlyno, žavaus jaunystės suolo“!

Tačiau tasai „žavus jaunystės suolelis“ prieš dvidešimt penkerius metus buvo aplietas juodu netekties krauju. Jos mylimasis Elanas, plyšus jo širdžiai futbolo aikštėj, paliko nėsčią Ausmą ilgame gedulo kelyje...

Po laidotuvių praėjus savaitei, jinai pasidarė abor-

tą... O kai baigėsi visos širdgėlos ašaros, palydėjusios jos surastos laimės paukštę į juodųjų naktų erdves, Ausma vakarais, po darbo ligoninėje, ilgai stovėdavo namuose prie lango... Ant raudono mūro plytų taip skausmingai ir liūdnai lašėdavo kruvini saulėlydžio lašai... Rodos, vienas kitas lašas pataikydavo ir į jos aukštakojės taurės vidų, kur visados saldžia ugnimi degė brendis...

Kartais ir ašara – druskos kristalu spindinti – įkrisdavo į taurę... Šilta seselės ašara... Ausmai atrodė, kad negimęs jos vaikelis baltu pumpuru (labai trapios gėlės) yra išsiskleidęs prie pat pirmosios vakarinės žvaigždės. Kur žemas miesto dangus yra nusileidęs ant vasaros parko medžių, ant vandentiekio bokšto, ant stadiono...

Bet praėjo dveji juodi žavios našlės metai.

Jinai prie namų išdraskė visas daržovių lysves, kruopščiai išlygino juodą, purią žemę ir užveisė Sakurų parką. Su miesto garsiuoju sodininku neatpažįstamai sutvarkė tą kelių arų sklypą. Ausma savam kieme dirbo lyg koks nuo devynioliktojo amžiaus užsilikęs, iš akmens iškaltas Afrikos negras...

Ir kiek čia darbo buvo įdėta, tikrai josios liūdna širdis tegalėjo žinoti. Darbas, kuris buvo tris kartus prakeiktas ir trisdešimt kartų Ausmos išaukštintas...

Šviesiaplaukė medicinos seselė nuoširdžiai pradėjo tikėti, jog šitame jos užveistame japonų sode rožiniai žiedai neduos taip greitai atskubėti senatvei. Kurios Ausma labai bijojo ir kuria šlykštėjosi. Jai jau penkiasdešimtmetis atrodė lyg gyvenimo ledo aisbergas, kuris didingame laiko vandenyne gali savo kelyje viską sutrupinti. Ir jos isteriškas juokas, kada namuose užsirakindavo vakare visas duris, buvo panašus į raganiškos puotos įžangą...

Ausma stovėdavo prie lango su brendžio taure ir pašaipos žaibais smaigstė tuos savo greitai praėjusius Keistosios našlės metus. Tik kai Sakurų parkas (gal tik parkelis – iš dešimties medelių) suliepsnodavo rožiniais žiedų debesėliais, Ausmos akys ir širdis susitikdavo su jos mylimais žmonėmis. Jinai tikrai matydavo, kaip lėtais žingsniais po žiedais degantį parką vaikšto jos juodaplaukis Elanas!.. Kažkur toličiau, ant žemo suoliuko, sėdi nedrąsiai apsikabinę tėvas su motina... O jos vaikelis, lyg koks angeliukas, sparnelius pasipuošęs rožiniais žiedais, vis niekaip negali palikti šito liūdnei liepsnojančio parko... Kuriam, rodos, yra sustoję visi gyvenimo laikrodžiai... O Ausmos laikas dabar buvo tik vakaro ir tylos, jis mažais lašais krito į josios pilną brendžio taurę...

Į josios Sakurų parką šiandien tikrai nesiskubina ateiti šviesi gegužio naktis... Ausma išgeria savo taurę, užrakina namus, iš to parko nusiskina keturias sakurų šakeles ir nueina prie ligoninės... Jai rodos, kad

iš paskos eina ir Elanas, ir tėvai. O vaikelis – angeliukas – skrenda viršum jos galvos!.. Ausmos šešėlis vedasi savo brangių žmonių sielas link fontano... Prieš ligoninės baltus mūrus vakaro šviesoje iškilmingai, lyg debesų bangelėm, kyla į viršų gražus fontanas!

Seselei jisai – lyg kokia šventenybė. Jinai niekaip negali į jį atsižiūrėti. Ausma ilgai sėdi ant granitinio borto. Fontano vanduo jai tarsi šventas. Tyla ir ramybė lengvai supasi ant ligoninės parko žalių medžių. Pro pagrindinį įėjimą į parko gilumą nueina naktinis sargas... Ausma arčiau savęs pasikviečia mylimųjų sielas. Ir atrodo, jog fontano šiltu vandeniu jinai savo sidabriniais delnais prausia tas tylinčias sielas...

Ant keturių sakurų šakelių graudžiai krinta šilti fontano lašai. Ausma, ištiesusi rankas, jas laiko prieš savo veidą ir žvelgia į liepsnojančias žiedų akis.

Jai atrodo, jog rausvų žiedų gelmėj galima išskaityti kažkokias gražias gegužės mįsles. Vidinis balsas, gimęs vakaro tyloj, kužda jai, jog artimųjų jos žmonių sielos dabar čia švenčia nuostabią šventę.

Jinai žvelgia į fontano sidabrinę viršūnę. Jai rodo, si, kad tenai būtų pati geriausia vieta jos brangiausių žmonių sieloms! Apsigyventų jos čia ir neišskristų į dangaus gelmes... Pabūtų nors per vasarą... Nes Ausmai šiandien ir rytoj, ir dar daug dienų labai norėsis tas tylas ir graudžias sielas matyti pro savo ligoninės langus. Iš trečio aukšto – iš ten fontanas atrodys lyg gyva sidabrinė gėlių puokštė...

Gal toji puokštė nors trumpam sustabdys mirties žingsnius reanimacijos palatų gedulingoj tyloj? Aplink ligoninę žydint gegužės mėnesiui... Tokiame šiltame fontane galėtų praustis visos į amžinybę išėjusių balto lygumų miesto žmonių sielos...

Amžinos klajūnės, pavargusios neaprėpiamose žvaigždynų platybėse... Galėtų praustis gražiame fontane, kurio šiltas vanduo per visą vasarą medicinos seselei kvepės rožiniais sakurų žiedais...

O gal net ir ligi kitų metų praustūsi – iki jos gimtadienio?.. Ir Ausma tuo jau nuoširdžiai tiki, plėšydama švelniomis rankomis sakurų žiedus ir palengva juos leisdama ant sidabru degančių fontano bangų, kuriose susitikusios brangių žmonių sielos per visą gegužės naktį supsis...

Ir jai atrodys, kad net iki kitų metų – jos penkiasdešimtmečio – aplink baltą didelę ligoninę žydės nuostabūs sakurų medžiai...

Nepakartojama pasaka Ausmos vienatvei, širdies kančiai... Fontano purslų šnibždesiui, nužudyto vaikelio verksmui.

„Suuu–iiii–tiii–kiiim prie ligoninės fontano – nors ir trumpam!...“

DAR ŠIEK TIEK ŽVĖRIŠKŲ NIEKUČIŲ

ROMAS RAILA

Romas Raila.
Stasio Pulkauninko nuotrauka, 2021 m.

KATALIKAS. „Tu, kaip matau, vis eini ir eini į bažnyčią. Vis meldies ir meldies, – tarė sykį toks tipas vienam pagyvenusiam katalikui. – Sakyk man, iš kur tau yra toks ūpas tiek melstis?“ „Kai buvau dar visai jaunas, – atsakė tas, – tai daug meldžiaus Dievui, kad Jis išpildytų slapčiausius ir karščiausius mano troškimus. O dabar, kai esu daug giliau susipažinęs su aplinkiniu pasauliu, savo maldomis garbinu Dievą už tai, kad Jis buvo toks išmintingas ir gailėstingas, jog anų mano norų neišpildė.“

SAPNAS. Šiąnakt už lango krintant sniegui, gražų sapną susapnavau – kad dviračiu Vilniaus katedron nubraukiau. O joj – jokios religijos, bet poezų skaitymas vyksta. Paskui važiuoju tokiais plentukais atgal, o viena padanga – beveik be oro. Pamatau kažkur prie Širvintų pakely tokia trobelę, o prie jos – kelis pilkus, labai mielus katinus. Jie pašaukia iš trobelės tokią bobutę, aš klausiu jos, ar neturinti dviračio pompos, bet ji tokios neturi, ir aš šiaip taip braukiu tolyn. Ir galop atsiduriu Ukmergėj. O ta Ukmergė visai kitokia nei buvo, ir aš iš kažko išgirstu, jog jau yra ne šis laikas, o 2400-ieji metai! Tada man pasidaro graudu ir neramu – o kaipgi dabar Siesikuose yra?! Ir tada pabudau. Va kaip man buvo! Hyyy! (2021.I.26)

ISTORIJOS PAPILDAS. Mūsų rajono centre Ukmergėje buvo ir bus tokių, kurie vienaip ar kitaip rašė ir rašys šio miesto istoriją. Ir savo rašiniuose jie minėjo ir minės viską, tačiau, aišku, niekad neminėjo ir nepaminės dviejų žmogelių – aklo ubagėlio, miesto centre buvusioj autobusų stoty su gitara dainavusio dainą „Oi tu, dykuma, kokia tu plati...“, ir tokio vyriškio, kuris ten pat vaikščiodavo nuo vienu keleivių prie kitų ir kalbėdavo apie savo peilį bei apie tai, kad priėmus bažnyčioj švč. Sakramentą, jam nebesinori žmonių pjaut. Tai paminėjau štai dabar juos aš – irgi šioks toks istorikas.

ŽMOGAUS SĄMONĖS FORMAVIMAS. Kaddaise, seniai, seniai, Viešpats Dievas, trokšdamas žmonėms gero, kyštelėjo jiems į galvas GARBĖS sąvoką. O tai pamatęs Šėtonas piktai sukikeno ir kyšt jiems PRESTIŽO sąvoką. O kai paskui Dievas jiems kyštelėjo PADORUMO sąvoką, tai Jo Priešininkas, jau nebe kikendamas, o garsiai žvengdamas, iš savojo idėjinio arsenalo išsitraukė ir mikliai įdiegė į jų smegenis NEPRIEKAIŠTINGOS REPUTACIJOS sąvoką. Ir nežinia dabar, kurio iš Jūdviejų yra viršus...

ŽINUTĖ VIENAM MENININKUI. A-au! Kilo man dabar įdomi mintis. Paišė, paišė visokie meni-

ninkai autoportretus, bet taip darydami vis žiūrėjo į veidrodžius. O ar yra kas nupaišęs „Autoportretą be veidrodžio“? Jei taip, tai kas jame buvo pavaizduota? Ir kaip paįšytum tu, jei kiltų noras tokį nupaišyti? A?

SUKAKTIS. Šiandien yra jau 68 metai, kaip Sovietų Imperijos gyvenime buvo kiek džiugesnis momentas – kanopas užvertė toks Tautų Tėvas. Ir štai jau tiek laiko jis, su spygliuota viela pririštas, kabaliuoja pekloj ant dybos. Jam po kojomis žėruoja didelis neblėstančių žarijų bliūdas, o šešios smagių velnelių grupės pasikeisdamos be pertrūkio karšia jam kailį vieliniais bizūnais. Ir pliekia ne bet kaip, o stachanovietiškais tempais! Ano pasaulio žinovas R. Grauzikas. (2021.III.5)

PASAKĖLĖ. Skrido sykį virš žemės keli angeliukai ir pamatė palei vieną pelkę trypinėjančius kelis velniokus. Ir išsišiepę ėmė sukt virš jų ratus ir spygaut: „E-ei, juočkiai! Kur jūsų sparneliai?! Kur jūsų aureolės?! Ko jūs tokie murzini?! Chy-chy, juo-uočkiai!“ „Hyyy, kvaišiai! – išdidžiai rieddami uodegas atrėžė velniokai. – O ko jūs tokie blyškūs?! Ko su suknelėm?! Kur jūsų ragai?! Kur stimburiai?! Hy-hyyy, bliat! Va jums, striukiai beuodegiai! Matot?!“ – ėmė rodyti aniems fagus ir špygas.

Ir tada angeliukai vos neverkdami nulėkė pas Dievą. „Viešpatie! – sukliko. – Ar girdėjai, kaip iš mūsų tyčiojasi tie juočkiai?! Striukiais beuodegiais vadina! Špygas rodo! Meldžiam Tave, nutrenk Tu juos dabar žaibais!“ „Cit, durneliai! – nusijuokė Dievas. – Dar ko užsimanysit! Kaipgi aš galiu trenkti tokius fainius BACHŪŪŪRUS?! Jie man pasaulį ratu sukti puikiai padeda! O jūs patys pirmi prie jų kibit ėmėt! Todėl tūpkit štai ten, ant debesėlio, ir giesmeles giedokit! Ir nebelįskit kur nereikia, nes kitaip diržą paimsiu!“

GERUMO KAINA. Kitą sykį vienoj ES šaly gyveno tokia aukštą mokslą baigus europietiška pilietiška bobelė. Pamatė ji vieną dieną, jog kaimynė rėkdama rykšte grasina savo pasileidusiam vaikui, tuoj paskambino į policiją, ir ta atbraukus išrašė tai kaimynei daug baudos. O netrukus kitam kieme toks tėvas davė savo vaikui diržo. Bobelė vėl paskambino, ir anas vos vos neatsisėdo į kalėjimą. Ir ėmė nuo tol visi vaikai aplink augti be jokio bariamo ir pylos. O kai gerokai paūgėjo, tai įsilaužė vieną naktį apgirtę į tos bobelės namą, pririšo ją prie lovos, peiliukais baksnodami privertė pasakyti, kur

padėti pinigai, o paskui paliejo ant grindų benzino, uždegė ir išėjo. Ir ta geroji bobelė, klykdama iš nevilties ir siaubo, numirė baisiose kančiose.

UGDYTOJAI. Nusipirko kartą toks valstietis iš tokios vištų fermos 20 nedidukų broileriukų ir suleido juos savo kieme į aptvarą. Ir ėmė jie visi ten kurtinančiai cypsėti ir kvaksėti. O tuo metu į kiemą užėjo toks paukščių kalbą suprantantis pamiškės žiniuonis ir, išgirdęs tą jų cypsėjimą, net susirietė iš juoko. „Ko taip kvatojies? – paklausė jo valstietis. – Ką tie broileriukai dabar čia byloja?“ „Oi kad bylooojaa!!! – dusdamas sukliko žynys. – Įsivaizduok tik, jie dabar čia diskutuoja, kokiais metodais jiems reikės pradėt ugdyti mane, tave, tavo bobą ir vaikus!!!“ „Ugdyyyti?! O jofanaaa!!!“ – suriko valstietis ir taipogi pratrūko kvatotis.

KIAULĖ. Ištrūko sykį iš vieno tvarto kiaulė ir įsispoksojo pro tvorą į daržą. „Kas jūs esat?“ – paklausė tokių žalių gumulų ant vienos lysvės. „Mes esam agurkai! – atsakė tie. – Ir sykiu su mumis tu žmogui būsi labai skani!“ „Ir su mumis tu jam būsi skani!“ – tarė nuo kitos lysvės pomidorai. „Ir su mumis!“ – sušuko kopūstai. „Ir su mumis tu jam būsi skani!“ – sušnarėjo bulvės ir pupelės. „Ir su manim tu jam labai skani būsi!“ – riktelėjo jai iš daržo kampo krienas. „O svarbiausia, kad tu labai skani žmogui būsi su mumis!“ – suošė už daržo augantys rugiai. „O man, – nusišypsojo pro šalį einanti katė, – tai tu, čiuke, labai skani būsi ir pati viena!“ „Ma-at ka-aip!“ – apstulbus žioptelėjo kiaulė ir nebežinojo, ką čia ir begalvoti.

TARNAI. Sėdėjo vieną vakarą toks valstietis savo kieme, su dviem į gauruotus trolius panašiais savo samdiniais gėrė alų ir, apsikabinęs juos, dainavo taip: „Oi, tarnai, tarnai jūs mano, atsidavę man tarnai!..“ O pro šalį tuo metuėjo toks keleivis ir sustojęs jo paklausė: „Tai turbūt tie tarnai labai atsidavę tau yra, kad taip dainuojai?“ „Atsidavę! Labai! – atsakė valstietis. – Įsivaizduok tik, kai sugalvojo kartą abu pavogt iš manęs geležies, tai tik mano viralinės pečių išdraskė, o gryčion pečiaus draskyt nelindo! O kai vieną naktį atėjo vogt gazolio, tai tik iš traktoriaus jį išleido, o iš kombaino – ne! O kai sykį kartu su jais atėjęs toks recidyvistas puolė mane smaugt, tai jie nepadėjo jam, o tik žiūrėjo ir juokėsi!“ „Ohooo! – tarė keleivis. – Jei taip, tai jie iš tiesų geri tarnai! Tikri širdies draugai!“ „He-he-he-he!“ – patenkinti suheheno abudu troliai.